

Mellan väggarna

Om utställningsrummets estetik och praktik

Märit Simonsson

En kvinna dansar. Hennes klädsel följer ledigt hennes rörelser. Den tycks nästan sväva kring hennes kropp. Fingrarna är elegant utformade. Konstnären har onekligen gjort ett skickligt arbete när denne skulpterade sin figur. Hon är graciös och hon uttrycker rörelse, trots att hon är i sten. Bakom henne finns flera skulpturer i samma klassiska antika stil. Föremålen på sina piedestaler visar att detta är ett museum. Deras positioner i rummet lämnar tillräckligt mycket rymd för skulpturernas egna uttryck och för besökarens möjlighet att uppleva dem från flera perspektiv. Solstrålar faller in genom fönstren; de utgör rummets enda ljuskälla. Utställningsrummets alla ytor är ljusgrå och bildar ett slags homogen fond till de vita konstföremålen. Utrymmet är restriktivt ornamenterat. Dess uttryck tycks nästan sträva mot en självutplånande neutralitet. Men kan rummet verkligen vara det? Och vad betyder rummets utformning för upplevelsen av föremålen? Mina frågor vill flytta ditt fokus i bilden. Den här artikeln handlar nämligen inte om konsten. Fokus ligger snarare på dess medium för att bli utställt: utställningsrummet.

Museala rum – de utrymmen i vilka utställningar tar form och plats – utgör en förutsättning för deras innehåll och utformning, atmosfär och karaktär. De är en av de fundamentala faktorerna bakom den totala upplevelsen av ett museibesök, vare sig det gäller konst-, natur- eller kulturhistoriska museer. Det är dessa utrymmen som binder samman utställningars olika faktorer genom att utgöra deras inramning och de är samtidigt de konkreta

platser i vilka utställningsmediet möjliggörs. Varje rum, med dess specifika utformning, utgör på så vis sin egen plats och karaktäristik, med sina egna särskilda relationer, i sin egen särskilda kontext. Museer, vilket slags verksamhet och profil de än må ha, handlar till stor del om aspekter på tid och rum, om att få besökaren att glömma bort vardagen utanför museet och att försjunka i den berättelse eller den upplevelse museet försöker förmedla. Det är ”en plats för alla tider som i sig är utom tiden och som undgår dess tand”, som Michel Foucault uttrycker sig om museet i sin artikel ”Om andra rum” (Foucault 1998:19). Museirum är tankeväckande platser som skiljer sig från, men samtidigt speglar, det samhälle de representerar. Detta oberoende av om de innehåller konst eller kulturhistoriska föremål. Michel Foucault använder begreppet *heterotopier* när han beskriver museer som fenomen. Han beskriver heterotopier som

effektiva platser, platser som tecknats i själva grundandet av samhället, och som utgör ett slags kontrautrymmen; en sorts verkligt utförda utopier i vilka de verkliga utrymmen, alla de andra verkliga utrymmen som man kan finna inuti kulturen, samtidigt är representerade, ifrågasatta och omvända. Det är en sorts platser som är utom alla andra platser, trots att de ändå verkligen är lokalisierbara (1998:17).

Foucault nämner museet som en av ”den oändligt ackumulerade tidens heterotopier” (1998:18). Han menar att det är en modernitetens idé att skapa en frizon för tid, ett slags evig och stillastående plats där alla tider och

Antik staty. Bode-Museum i Berlin. Foto: Märit Simonsson.

rum är samlade. Museet som en heterotopi står för ett slags tidsligt och rumsligt ideal, en illusion och samtidigt en verklighet där tiden är fränkopplad men ändå i allra högsta grad betydelsefull.

Foucault beskriver museirummets funktion ur ett filosofiskt perspektiv. Sigurd Curman, riksantikvarie under 1900-talets första decennier, framlade däremot andra aspekter på utställningsrummets praktik i sin funktionsinriktade handbokstext ”Museibygnader: några principiella synpunkter rörande deras planläggning”, som publicerades 1933. Här redogjorde han för hur han ansåg att museibygnader skulle kunna uppnå bästa möjliga

effektivitet. Curman avgränsade sig till att behandla då nybyggda utställningsrum i sin text, detta för att han menade att äldre museibygnader, med vilka han syftade på exempelvis Malmöhus, Kalmar och Vadstena slott, redan hade sina karaktäristiska uttryck. Även om de saknade nymodigheter som god belysning så uppvägs det av andra specifika ”stämningvärden, vilka icke äro att förakta i ett museum”, som han själv uttryckte det (Curman 1933:34).

När Curman i början av 1900-talet påbörjade sitt arbete med restaureringen och utställningsverksamheten i Förbrända salen på Kalmar museum ansåg han att rummet var alltför storslaget och monumentalt i sin enkelhet för att fyllas med utställningsföremål. Även om det inte förblev oinrett, då man ansåg sig tvungen att utnyttja rummet till utställningar av begränsade utrymmesskäl, så var utgångspunkten att det välbevarade rummet ansågs vara så karaktäristiskt i sig självt att det borde lämnas orört (Bergström & Edman 2008:45). Curmans motiv att lämna rummet orört var kanske inte särskilt underligt, då salen redan var så pass välbevarad ur ett rent musealt perspektiv. Men det var rummets museala uttrycksvärde i sig som fick honom att tveka och inte enbart bevaringsaspekten. Curman valde att kort beskriva en viss problematik som var aktuell i sammanhanget och som även kan vara relevant idag, nämligen vad som sker med dessa äldre museirum när de fylls med föremål som kontrasterar mot utrymmena.

Det skall ingalunda förnekas, att icke en förnäm och upphöjd stämning råder inom dessa gammaldags museisalar och att denna även på ett fördelaktigt sätt meddela sig åt besökaren, men det händer också mycket ofta, att de stackars enkla museiföremålen lida ett totalt nederlag i den monumentala omgivningen eller att en obehaglig spänning uppstår mellan starkt stilbetonade utställningsobjekt och en lika starkt, men helt olika stilbetonad rumsarkitektur (Curman 1933:36).

Här visar det sig att Curman, även om han i viss mån uppenbarligen fann en viss tjusning

i de monumentala museirummen, ansåg att det kunde uppstå problem i relationen mellan arkitektur och föremål som inte tillhörde samma stil- och/eller tidsepok. Det är en intressant aspekt som Curman belyser här, en aspekt som har behandlats relativt ofta inom museologisk forskning. Den ”spänning” som Curman omnämner framträder dock även i andra fall än de där utrymme och utställning tillhör olika tidsideal: den kan uppstå i princip i vilket museirum som helst. ”Spänningen” måste inte vara problematisk i sig, den kan i vissa situationer vara en tillgång och framkalla intressanta och väl avvägda juxtapositioner.

I denna artikel diskuterar jag utställningsrummets praktik med fokus på samspelet mellan rum och utställning. Syftet är att undersöka museirummets estetik och problematisera de sensationer som uppstår i relationen mellan utställningens budskap och rummets uttryck. Jag för relativt generella resonemang kring olika slags museirum kopplade till teoretiska utgångspunkter men med särskilt fokus på två exempel. Jag behandlar dels de slags stereotypa vita konstutställningsrum som ofta benämns ”vita kuben”, vilka här exemplifieras med de nuvarande lokalerna på BildMuseet i Umeå, dels den rumsliga utformningens relation till den kulturhistoriska utställningen *Sveriges historia* på Historiska museet i Stockholm, där jag specifikt inriktar mig på den del av utställningen som behandlar år 1000 till år 1500, för att sedan diskutera och jämföra utställningarnas respektive relationer mellan rum och innehåll.

Motivet till att exemplifiera med dessa två utställningsrum är att de utgör varandras motpoler. Det ena är naket och tänkt att vara närmast osynligt. Det andra är till brädden utformat med ambitionen att vara lekfullt och spännande. I båda fallen menar jag att det uppstår problem i relationerna mellan rummen och deras innehåll. Syftet med artikeln är också att analysera och, om så är möjligt, sätta fingret på vilka faktorer i dessa ”pro-

blem” som kan sägas vara allmängiltiga, i högre grad än subjektivt privata. För att försöka fånga en sådan generell nivå för analys har jag arbetat utifrån några frågeställningar: På vilka sätt är det vita konstutställningsrummet meningsskapande i konstmuseer? Hur inverkar å ena sidan ett ”neutralt” museirum som BildMuseets på upplevelsen av den konst det hyser? Och hur påverkar å andra sidan ett tydligt gestaltat utrymme, som det för *Sveriges historia*, det museala budskapet i den utställningen? Det sistnämnda öppnar för en paradoxal fråga: vad är det som gör att ett museiutrymme kan uppfattas negativt mångfacetterat, närmast spretigt, medan ett annat kan förefalla nyanserat och intressant *tack vare* gestaltade motsättningar? Finns det, sammanfattningsvis, någon konsensus alls att dra ur sådana frågor om musealt rum – eller är hela upplevelsen av en museimiljö enbart situationsrelaterad och subjektiv?

Museala rum

BildMuseets lokaler utgör en representant för vita kuben-konceptet. Med uttrycket ”vita kuben” syftar jag på en specifik utställningsform: utrymmen med rätlinjiga strukturer, vitmålade väggar och konstverk enskilt placerade med ett visst mellanrum, som vanligen förekommer i konstmuseer och konsthallar. Om du själv har besökt ett par konstutställningsrum så känner du antagligen igen konceptet. Avsikten är att rummet ska inrymma tillfälliga utställningar och olika slags temporär verksamhet och det är därmed konstruerat med intentionen att vara anpassningsbart. Rumets syfte är att utgöra bakgrund till konsten. Samtidigt företräder det vita rummets estetik andra former av upplevelser, som vetter mot storheterna tid och rum i filosofisk mening. Den vita kubens struktur har återupprepats i otaliga västerländska konstmuseer sedan minst åttio år tillbaka och har satt sin prägel på betraktarens upplevelse av konsten. Den signalerar ett slags tomhetens princip:

rummet ska inte störa, inte synas och helst inge en känsla av att inte finnas alls (Buren 1996:316). Även om förändringar har skett på konstscenen, och BildMuseet är ett museum vars verksamhet strävar efter att profilera sig som utställare av de senaste nyheterna inom konstfältet, så lever det vita rummet kvar som en stereotyp i konstutställningssammanhang.

Sveriges historia däremot är en kulturhistorisk utställning som behandlar svensk historia från 1000-talet fram till idag. Det är en ganska atypisk kulturhistorisk utställning: i exempelvis läns museer representeras den lokala kulturella och sociala historien allt som oftast genom konstruerade rumsmiljöer för att skapa en viss tids- och platsatmosfär (Carlsson & Ågren 1982:39). Men *Sveriges historia* är utformad utifrån ett kreativt förhållnings-sätt till mer traditionella kulturhistoriska utställningsformer. Den är postmodernistiskt uppbruten i sektioner och innehåller ett vitt spektrum av föremål och utställningsmediala faktorer med både interaktiva element och klassiska montrar. Det pågår med andra ord väldigt mycket samtidigt i utrymmet, vilket på många sätt skapar problem för upplevelsen av själva utställningen.

Samverkan mellan rum och utställningsföremål fungerar på skilda sätt i konstmuseer och kulturhistoriska museer. I det förra ska rummet idealt fungera som en ”neutral” fond som poängterar det enskilda konstverket. Det berättar inte något specifikt om objekten i sig eller deras kontext. I det senare fallet utgör ofta rum, föremål och texter en helhet som kontextualiserar det exponerade genom exempelvis miljöskildringar och illustrationer. Här föreligger alltså en diametral skillnad: i det kulturhistoriska utställningsrummet tillförs föremålet ett påtagligt sammanhang medan objektet i konstutställningsrummet kopplas *bort* från sin ursprungskontext. Med andra ord kan man säga att det kulturhistoriska museirummet *konnoterar* ett slags rekonstruerad omgivning medan konstutställningsrum-

met *denoterar* densamma. Kulturhistoriska utställningsrum pekar mot en tid som har passerat. Rummen är menade att fungera som ett slags illusoriska tidsmaskiner, platser där besökare får en inblick i hur svunna tider kan ha tett sig. I de vita konstutställningsrummen befinner sig all och ingen tid på en och samma gång; tiden står stilla i ett rum som varken vittnar om historia, samtid eller framtid utan snarare denoterar upplevelsen och idéen om tid överhuvudtaget.

Redan under antiken visades konst och föremål i olika slags rum i både privata och offentliga sammanhang och dess historia går därmed mycket längre tillbaka än till kuriosakabinettens tid, som vanligen beräknas ha tagit sin början under 1500-talet och där denna översikt tar avstamp (Palmqvist 2005: passim). Kuriosakabinetten, det vill säga föremålssamlingar som furstar och regenter inhyste i sina privata hem, var ett fenomen som sannolikt formerades under renässansen (Ingemann & Heljskov Larsen 2005:14). Kabinetten kunde bestå av hela rum eller av skåp som innehöll alla möjliga sorters naturalier och artefakter, däribland konstföremål. Till en början placerades inte föremålen enligt specifika system utan fyllde kabinetten från golv till tak. Senare under samma århundrade kom de att klassificeras mer noggrant, då de syftade till att fungera som ett slags mikrokosmos, en liten avspiegling av världen för dess ägare att botanisera och känna sig delaktig i (Bennett 1995:36). Från 1400-talet och i cirka trehundra år framåt var kabinetten endast till för de furstliga och deras kretsar. Under 1600-talet började konst och naturalier att skiljas åt i allt större utsträckning då intresset för naturvetenskap ökade och projektet att klassificera naturalier påbörjades (Ingemann & Heljskov Larsen 2005:58). Konsten flyttades då till enskilda rum och under loppet av 1700-talet systematiserades även den, utifrån aspekter som nationalitet, konstnär och kronologi (Bennett 1995:36).

1800-talets konstutställningsrum och salonger präglades av kvantitativa hängningar på färgade väggar och ornamenteringar i form av möbler och rikt utsmyckade ramar. Rummet och väggarna var på så vis högst närvarande. Som en reaktion på detta kom funktion och renhet att stå i centrum under det tidiga 1900-talet. Arkitekter som Otto Wagner, Adolf Loos och Le Corbusier vände sig starkt emot ornamentering, såväl i arkitektur som i inredning och hantverk. De förespråkade istället funktionalism som den nya arkitekturens ideal och menade att det praktiska och det rena, i bemärkelsen fritt från ornament, stod för den sanna skönheten (Loos 1985: passim; Wagner 1988:82; Le Corbusier 1989:100). I konstutställningsrummet innebar detta ett slags sanering till förmån för det enskilda konstverket. I detta tidevarv sattes så principerna för den vita kuben som koncept, för att senare komma att bli det tjugonde århundradets konstmuseala signum. Det har fortlevt in i det postmoderna samhället, genom 1900-talets alla förändringar av både konstnärliga uttryck och synen på vad konst är och vilken funktion den har. Filosofen Hilde S. Hein menar att museer skapar innebörder i sina utställningar som de inte alltid är medvetna om. De värderingar som dessa innebörder visar kan bestå under långa tider och, som Hein skriver, ibland överleva föremålen själva. På så sätt kan olika typer av objekt anta ett slags egna "sanningar" som fixeras oberoende av individers uppfattningar. De kan eventuellt även komma att förknippas med en viss utställningsteknik eller -form (Hein 2000:103–104).

I det vita rummet

BildMuseet öppnades 1981 och kommer under årsskiftet 2011–2012 att flytta till nya lokaler. I skrivande stund används dock de äldre utrymmena fortfarande och därför behandlas just dessa i denna artikel. Jag fokuserar här specifikt på museets största sal, ett utrymme

som till viss del frångår några av den vita kubens särdrag, men platsar väl i konceptets genre. Skillnaderna ligger i rummets utformning och likheterna i färg, ytor och utställningsform.

Salen är öppen och avskalad i sin utformning. Högst upp på den östra långväggen, varifrån taket sluttar mot den västra, finns fönster som tillsammans med artificiellt ljus fungerar som ljusinsläpp i rummet. Fyra pelare bildar en rektangelformation mitt på golvet. I taket syns ett stort vitmålat rör som antagligen tillhör ventilationssystemet. Detta ger rummet ett något brutalistiskt uttryck, vilket förstärks av det grå betongliknande golvet. Utrymmet skiljer sig därmed från den kubiska utformningen. Samtidigt är alla ytor, utom just golvet, vita och det är just detta, mer än rummets utformning, som utgör det starkaste kännetecknet för vita kuben-konceptet. Vad innebär det för besökarens upplevelse av konsten som visas i BildMuseet?

I sin bok *Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space* (1999), som utkom första gången 1976, behandlar författaren och konstnären Brian O'Doherty den vita kuben. O'Doherty riktade, liksom många av 1960-talets konstnärer, stark kritik mot att vita kuben-konceptet skärmade av konsten från samhället. Framförallt såg han rumsuttrycket som ett modernistiskt påfund som stred mot de visioner konstnärerna hade vid denna tid (O'Doherty 1999:218; Klonk 2009:218). Då han själv ingick i tidens avantgarde är det troligt att det föll sig naturligt för honom att opponera sig och framkalla en reaktion mot konstsynen från en tidigare epok. O'Doherty och hans medhållare såg den vita kuben helt och hållet som en produkt av modernismens inställning till konst. Enligt O'Doherty omfattade den modernistiska tankehållningen en "fientlig" inställning till konstmuseibesökare och denna inställning grundade sig i att verkligheten inte fick besudla konsten (1999:73,78). Med ett sarkastiskt och skarpt tonfall beskriver han

den vita kuben som en kyrka, en plats där inte någon eller något får befäcka den ”heliga” konstens sakrala rum med sin smaklösa närvaro (O’Doherty 1999:14–15). I många fall tycks kritiken därmed snarare vara riktad mot modernismen som sådan än mot utställningsrummets estetik.

Konsthistorikern Charlotte Klonk är en av dem som motsätter sig O’Dohertys kritik. I boken *Spaces of Experience: Art Gallery Interiors from 1800 to 2000* (2009) hävdar hon att den vita kuben aldrig har existerat, åtminstone inte så som O’Doherty beskriver den. Syftet med vita kuben som koncept, vilket som sagt normerades under 1930-talet, var att skapa öppna ytor och anpassningsbara utrymmen och inte att placera konsten i något slags slutna kubiska lokaler (Klonk 2009:218). Det finns med andra ord en funktionstanke bakom konceptet som O’Doherty varken behandlar närmare eller tar ställning till, menar Klonk. En av dessa funktionalistiska faktorer är de vita väggarna, som jag väljer att benämna den vita kubens *kod*.

Rum som kollektivt minne

Rum är arkitektoniska konstruktioner. Vi upplever arkitektur fysiskt som sammansättningar av materiella element och deras inbördes relationer. Vi förstår deras form och stil utifrån hur väggar, tak och ornament är konstruerade. Denna upplevelse består dock av ytterligare en dimension; det som arkitekturen symboliserar eller refererar till bortom sin fysiska gestaltning, till exempel makt, religion eller politiska ideologier (Psarra 2009:6). Enligt filosofen Jacques Derrida bär all arkitektur med sig tolkningsmöjligheter och symboliska uttryck. Detta menar jag även gäller den inre arkitektur som rumsligheten representerar. Derrida menar att den präglas av kontinuitet och tradition: stilar och uttryck består både av byggnaders materiella beständighet och våra minnen (Derrida 1997:328). Att vi överhuvudtaget kan uppfatta och tolka arkitektoniska

uttryck beror enligt Derrida på att vi bär på kollektiva minnen som manifesteras genom arkitekturens olika element och som fungerar som *koder*. Utifrån koderna kan vi associera till exempelvis historiska processer och tidigare arkitekturupplevelser. Detta förutsätter att det finns gemensamma erfarenheter av arkitektur och rum, vilket i sin tur bygger på en idé om vad vissa arkitektoniska element eller byggstilar betyder och uttrycker. Men upplever vi dessa koder på samma sätt? Vi kan aldrig förutsätta detta, men vi kan inte heller ta för givet att vi upplever saker och ting helt individuellt. Då individer kommunicerar med varandra skapar och förstår vi tillsammans en verklighet i tid och rum som vi kallar objektiv och som tillhör oss alla (Husserl 2004:110–111). Med andra ord tolkar vi fenomen och föremål på liknande sätt på grund av att andra människors åsikter påverkar den individuella uppfattningen (Hein 2000:37; Harman 2007:33). Det finns därmed en ständig balans mellan det individuella och det gemensamma och – vilket är poängen med resonemanget – den balansen kan manipuleras med hjälp av arkitektoniska koder och strategier (Carruthers 2004:124).

Även litteraturprofessor Mieke Bal belyser strategiers betydelse i utställningssammanhang. I sin bok *Double Exposures* (1996) behandlar hon temat om narratologins relevans i museer och applicerar därmed litteraturvetenskapliga metoder på det hon kallar ”läsningen” av utställningsmediet. Bal menar att om en utställning ska ha någon effekt överhuvudtaget så räcker det inte med att en avsändare (utställningsproducenten) berättar eller visar något för en mottagare (besökaren). Först när mottagaren responderar på utställningen fungerar kommunikationen. Som respondent är mottagaren jämlik med avsändaren på så vis att expositionens framgång är beroende av mottagarens respons, vare sig den stämmer överens med avsändarens intention eller inte (Bal 1996:4). Bal utgår ifrån begreppet

retorik i förhållande till museer. Hon beskriver retoriken som ett medel för producenten att i någon mån leda besökarens tolkning i en uttänkt riktning upplevelsemässigt och samtidigt övertyga denne om att det är den mest adekvata tolkningen. Bal menar med andra ord att det finns strategier och koder som tillämpas av producenten och som sedan insinuerar vissa betydelser för besökaren. På så sätt blir ”läsningen” av utställningen en väsentlig del av den mening som skapas i museirummet (Bal 1996:6–7).

Det museala rummets kommunikation fungerar på liknande sätt som det Bal beskriver angående dess inrymda utställningar. Utrymmen innehåller spatials strategier och koder som inte nödvändigtvis garanterar att alla besökare upplever rummet på samma sätt. Dessa kan dock ändå leda besökaren i en viss uttänkt riktning i sin upplevelse, till exempel då linjer i rumsarkitekturen kan få oss att rikta blicken åt ett visst håll och även leda våra rörelser mot en särskild punkt (Bergström 1996:92, 170; Sandell 2005:186). Om vi godtar antagandet att museet är ett västerländskt fenomen kan man utgå ifrån att vi som kulturvarerter upplever gemensamma sensationer när det handlar om museer, och även i fråga om rumsliga aspekter. Det är visserligen ingen garanti för att de individer som besöker ett museum upplever vare sig utställningar eller rum på samma sätt: men sociala strukturer och det kollektiva minnet spelar en viktig roll, då vi som sagt tenderar att färgas av andras upplevelser samtidigt som vi också har våra egna individuella uppfattningar (Hein 2000:37). Sannolikheten för att vi har en gemensam upplevelse är därför relativt stor om strategierna för kommunikation är tydligt genomförda. Det skulle kunna ligga nära till hands att påstå att museer på detta vis manipulerar sina besökare. Då manipulation dock tenderar att ha en negativ klang skulle jag snarare vilja kalla det för ett tillhandahållande av riktlinjer. Människor som besöker

ett museum är knappast helt omedvetna om vad som väntar dem. Generellt handlar allt som oftast beslutet att gå till ett museum om en vilja att uppleva och eventuellt lära sig något nytt om ett specifikt ämne. Därmed vill jag hävda att de allra flesta går med på de villkor som museibesök ställer: att tillåta sig att vara delaktig i berättelsen för att skapa en upplevelse genom kommunikationen mellan utställningsrummet och jaget.

Det som kännetecknar just det stereotypa konstutställningsrummet är i mångt och mycket den vita ytan. Genom vitheten som färgernas ”neutrum” reproduceras tanken om att de föremål som placeras i den rena miljön är konst och därmed inte vilka artefakter som helst. Den vita ytan utgör med andra ord den *kod* som får oss besökare att förstå att det rum vi nu beträder är ett utrymme för konstutställningsverksamhet. Detta har vi lärt oss såväl genom våra egna erfarenheter som genom historiska kunskaper och intersubjektiv kommunikation. Den vita ytan har dock inte alltid ansetts utgöra enbart en neutral bakgrund till konstverken. Secessionsrörelsen använde till exempel vita väggar för att skapa kontraster mot väggfält i andra färger och expressionisterna för att lyfta fram de starka färgerna i sina målningar (Klonk 2009:96). Först under det tidiga 1920-talet etablerades idén om den vita ytan som neutral, men även som en yta som tillät konsten att i någon mån ”sväva fritt” i rummet och som samtidigt symboliserade dynamik och oändlighet (Klonk 2009:121 f.). Även om den vita färgens symbolvärden har förändrats något genom tiderna så tycks vissa värden ha bestått. Charlotte Klonk:

Though white never quite lost its association with purity, particularly since this fitted into a modern concern for hygiene and functional simplicity, in their effort to create flexible open spaces, white became the default setting for modern architects (2009:122).

Över lag förknippas vitt med renhet och hygien i den västerländska kulturen. De vita

väggarna i ett konstutställningsrum ramar in konsten och bäddar in den i ett slags ren och oantastlig atmosfär, fri från distraktion och kontakt med yttervärlden. På så sätt står det vita inte bara för renhet, stillhet och sanning utan också för pånyttfödelse och nyskapande (Olsson 2000:22). Därmed vore det fel att påstå att den vita ytan är associativt neutral. När vi befinner oss i miljöer, av vilka slag de än må vara och vilka syften de än har, har

Detalj ur utställningen Sveriges historia, Historiska museet, Stockholm. Foto: Märit Simonsson.

färgsättning lika stor betydelse som rymlighet, material och struktur för platsers och utrymmens olika uttryck och karaktärer, större än vi kanske är medvetna om.

Rum, teknik och medier

Utställningen *Sveriges historia* och dess utrymme på Historiska museet har en helt annan funktion och annorlunda strukturell, materiell och färgmässig karaktär än BildMuseets lokaler. Det utrymme som behandlar år 1000 till år 1500 består egentligen av ett enda stort rektangulärt rum som delats in i sektioner med hjälp av tvärgående mellanväggar i linje med salens kortväggar. Därmed upplevs lokalen snarare som flera mindre rum. Detta innebär att man inte kan få en överblick över utställningens disposition, men i dessa väggar finns dock rektangulära håligheter så att man alltid har åtminstone en vag uppfattning om en kommande rumssektion. Själva rumssektionerna uttrycker ett lugn med sina fasta betongväggar och mörka textilbeklädda mellanväggar. I en av de rumssektioner som representerar 1100- och 1200-talen och kristnandet av Sverige, hänger en mobil med ett flertal fönsterbågar med blommönstrade spröjs i taket, i en annan ett stort krucifix. De båda installationerna lämnar skuggor på väggarna och bidrar starkt till den närmast sakrala stämningen i respektive utrymme. En projektion på en av väggarna visar dessutom en katolsk präst som hörs mässa på latin genom dolda högtalare. Så långt är allt gott, men denna harmoni stämmer dock inte alls överens med de uppbrutna föremålsuppställningarna.

Det är onekligen en innovativ utställning. Men dessa tilltag tycks snarare stjälpas än hjälpa: mångfalden av föremål, medier och utställningstekniker, rums- och tidsmässiga juxtapositioner och bristande information gör att det uppstår en stark kontrast mellan rum och utställning, en kontrast som inte nödvändigtvis skulle behöva vara av ondo. I många fall kan det visa sig finnas en poäng i att rum och

utställning samspelar över gränserna. Exempel på detta är Centrale Montemartini i Rom, där antika skulpturer ställs ut i en restaurerad fabrikslokal, och Neues Museum i Berlin, där egyptiska föremål ställs ut i rekonstruerade 1800-talslokaler med restaurerade väggmålningar och friser med antika motiv från nämnda århundrade samt kompletterande arkitektur från 2000-talet. I dessa två fall representerar rummen något vitt skilt från föremålen, vilket i sig skapar vad Curman antagligen skulle kalla en ”spänning”, men där just spänningen är en väsentlig del av utställningsrummets uttryck. Rummets uttryck och utformning har möjlighet att ge nya perspektiv på innehållets betydelse, att ge utställningar andra dimensioner och att inrama föremål på oväntade sätt (Psarra 2009:4). Samtidigt är naturligtvis inte rummet helt oberoende eller självständigt: det får sin mening genom samspelen i relationen mellan rummet och dess innehåll. Som arkitekturprofessor Sophia Psarra uttrycker det i *Architecture and Narrative* (2009):

Spaces and forms cannot be interpreted either as meaningless assemblages or as isolated tokens of meaning, word-like elements carrying content by cultural association. On the contrary, they are situated within manifold frameworks of relations where every element is understood in its relationship to other elements, in a way that a change in these relations sets the system in motion towards a set of different meanings (2009:15).

Psarra pekar här på relationen mellan rum och dess innehåll. Hon menar att våra upplevelser av rummet kan förändras beroende på hur föremål och utrymme förhåller sig till varandra, liksom uppfattning av föremålen kan förändras beroende på rummets uttryck. Därmed kan olika typer av fusioner lyckas väl i vissa fall. Frågan är dock vad den rumsliga spänningens behag kontra obehag egentligen beror på. Handlar det rent av om fysiska upplevelser?

Arkitekten Inger Bergström har i sin avhandling *Rummet & människans rörelser* (1996) undersökt hur rumsliga element och

former påverkar människors beteenden. Hennes studier bygger på experiment där försökspersoner har fått förhålla sig till olika arkitektoniska former. Enligt Bergström är rumslig arkitektur en väsentlig faktor i relation till rörelsemönster, rumsupplevelsen och rummets uttryck. Former och rymd är några av de element som inverkar på oss och kan därmed användas som medel för att skapa en specifik rumslig atmosfär. Bergström menar att alla rum har ett *naturligt tempo* som grundar sig på rummets utformning och karaktär. När vi besöker ett rum använder vi oss av våra sinnen och rörelser för att kunna orientera oss och få ett rumsligt sammanhang. För att göra detta så effektivt som möjligt anpassar vi vårt tempo efter rummets storlek. Då ett brett rum tar längre tid att utforska tenderar vi att sakta in och sänka hastigheten i mötet med det, medan tempot i ett smalt rum eller en passage snarare ökar (Bergström 1996:92). Medan Bergström fokuserar på rörelsens tempo beskrev konsthistorikern Heinrich Wölfflin andningen som en väsentlig faktor i rumsupplevelsen i sin text ”Prolegomena till en arkitekturs psykologi” (1982), som han skrev 1886. Han menade att rummets storlek och proportioner har betydelse för hur vi andas, då respirationen påverkas relativt lätt av omgivningens miljö. Trånga passager och små rum inskränker möjligheten till djupa andetag, då den rumsliga luftigheten är reducerad (Wölfflin 1982:33). Således öppnar vida rum med högt i tak för en djupare och långsammare andning.

I relation till BildMuseets stora utställningsal, så tycks dess rymd just göra både tempo och andning långsammare, så som Bergström och Wölfflin beskriver. På samma sätt påverkas takt och respiration enligt redogörelsen här ovan med motsatt effekt i *Sveriges historias* utställningslokal: även om rummet som sådant uttrycker ett lugn så skapar både de relativt små rörelseytorna och, kanske framförallt, den intensivt händelserika utställningen en känsla av stress. Det uppstår med andra ord ett spän

förhållande mellan rummet och utställningen. Så hur mycket rörelse och dynamik kan man använda sig av i ett musealt rum utan att det bara upplevs som ostrukturerat?

Wölfflin hävdar att det finns kopplingar mellan färgtoner och upplevelser av linjeformer. Han hänvisar till den tyske fysiologen, filosofen och psykologen Wilhelm Wundt och det denne kallar *förnimmelsens analogier*. Wölfflin beskriver dessa som ”de släktskapsförhållanden vi brukar anta råder mellan disparata sinnesförnimmelser, till exempel mellan djupa toner och dunkla färger, vilka betraktade som rena förnimmelser inte har något gemensamt men som i kraft av samma känsloton förefaller oss besläktade” (1982:23). Han menar exempelvis att linjer kan tolkas som kalla och varma beroende på vilket material de är formade i. En mjuk våglinje uppfattas som milt blå medan sicksacklinjen påminner om en eldigt röd färg (1982:23). Wölfflin drar också paralleller mellan ljudtoner och linjer: sicksacklinjen präglas då av skrammel och eventuellt av skärande toner medan den räta linjen är helt tyst. Linjer med vida böjningar är dova medan kortare böjningar upplevs som vibrationer i högre tonläge (Wölfflin 1982:23). Även Bergström behandlar detta slags associationsanalogier. Hon menar att vi tenderar att beskriva material, ljus, färger etc. utifrån de känslor som dessa element väcker i våra kroppar. Därför talar vi exempelvis om varma eller kalla färger och mjukt eller hårt ljus (1996:82).

I relation till BildMuseet blir det tydligt att de raka linjerna skapar just ett lugn i salen. Samtidigt uttrycker de kala, vita ytorna en kyla som gör utrymmet till en karg och hård miljö. Å andra sidan präglas de rumssektioner i *Sveriges historia*-utställningen som jag fokuserar på här till stor del av varma färger och mjukt ljus. De mörkblå textilbeklädda mellanväggarna bidrar till något som potentiellt skulle kunna upplevas som behaglig mjukhet och lugn. Samtidigt präglas utställningen som sådan av kraftigt uppbrutna linjer

som, för att använda associationsanalogier, framkallar just en känsla av ”skrammel”, som Wölfflin uttrycker det. Kontrasten mellan det som skulle kunna representera ett lugn och utställningens fragmentariska och multimodala uttryck skapar närmast enbart förvirring och en känsla av brist på sammanhang. I många fall kan juxtapositioner bli intressanta just för att kontrasten är så fullständigt uppenbar. Men när den tydliga gränsen suddas ut och blir diskontinuerlig framstår uttrycket endast som disharmoniskt och otydligt. I *Sveriges historia* tycks lugn och kaos ta ut varandra istället för att fungera i symbios.

De två ytterligheternas problematik

Kulturhistoriska rum sätter vanligtvis bokstavligt in besökaren i ett socialt och tidsligt sammanhang till föremålen genom miljöbyggen. Syftet är att besökaren ska uppleva en något så när fysisk känsla av, eller åtminstone en känsla av hur det kunde ha varit att vara på plats när det begav sig. På så vis har man här sökt skapa det heterotopiska rum som Foucault menar att museet är. I *Sveriges historia* dras detta till sin spets och till viss del över kanten, då den lämnar en känsla av förvirring, åtminstone hos mig, snarare än en upplevelse av att jag som besökare har lärt mig något nytt. Handlar denna upplevelse endast om min ovana att ta till mig postmoderna utställningar? Är *Sveriges historia* alltför progressiv för att få grepp om? I *Learning in the Museum* (1998) behandlar museologen George E. Hein vikten av igenkänning för lärande och komfortabel upplevelse i museet:

Finally, there is the matter of intellectual comfort, the ability to associate the content of the museum exhibit with prior knowledge, with what is already known. Even if I feel relaxed, comfortable, and in control in a physical setting, I cannot access an exhibition that provides me with no clues to what is known to me already (Hein 1998:161).

Hein menar att känslan av att förstå och känna igen faktorer i en utställning tillåter besöka-

ren att slappna av. Detta leder i sin tur till att upplevelsen blir komfortabel och att inlärning underlättas. I *Sveriges historia* haltar balansen mellan det nyskapande och det igenkännbara, likaså balansen mellan det rumsliga uttrycket och utställningens utformning. Behovet av avslappning undermineras av bristen på möjlighet att få en överblick över rummet på grund av de små och belastade ytor.

Igenkänningsfaktorn kan även vara en av anledningarna till att vita kubens-konceptet ännu står som den mest etablerade formen för utställande av konst. Vita kuben som heterotopi är tänkt att eliminera distraktioner och erbjuda en, i viss mån, kontemplativ plats där konsten får tala för sig själv helt utifrån sitt eget innehåll och därmed låta betraktaren absorberas av det enskilda konstverket. Rumets uttryck inverkar egentligen inte på vår upplevelse av det individuella konstverkets motiv eller budskap, utan på hur vi uppfattar konst som fenomen. Mot vita ytor blir konsten ren, avskild från det profana och i någon mån sakraliserad. Men den får också sin givna plats, en plats där vi betraktare kan vara säkra på att de alster vi ser är konst och ingenting annat, vilket inte alltid är lätt att avgöra i det offentliga rummet.

Visst har det skett förändringar i det vita rummets estetik; en tendens hos nyare konstmuseer är till exempel att försöka suddas ut gränserna mellan konst och arkitektur. Genom att de två konstnärliga uttrycksformerna kombineras i ett slags gemensam skulptural fusion har museiarkitekturen och rumsformen börjat förändras. Redan Guggenheim-museet i New York, som skapades av Frank Lloyd Wright och uppfördes under 1940- och 50-talen, visar på sådan utveckling. Så även Zaha Hadids utformning av det nyligen öppnade moderna museet MAXXI i Rom. I dessa specifika arkitektoniska objekt följer rummen oväntade strukturer som inte nödvändigtvis påminner om traditionella rumsformer. Den kubiska rumsform som begreppet ”vita kuben” asso-

cierar till är med andra ord långt ifrån given – däremot har de två ovan nämnda exemplen behållit ytornas entoniga färgsättningar, i vitt och grått.

Ett modernt konstmuseum som dock har frångått vita kubens-konceptet både form- och färgmässigt är Groninger Museum i Nederländerna, vars rum präglas av starka kulörta färger och innovativa formationer. Förändringar visavi rummets tillåtna former sker med andra ord, dock med små steg och ofta med en fot i det igenkännbara. Igenkänning innebär en trygghet och i relation till vita kubens-konceptet så tycks just den *vita koden*, som ger oss vetskap om vad det vita konstutställningsrummet representerar, vara central i sammanhanget. Samtidigt finns det en risk att homogenitet utlöser den kända ”museitrottheten”: “Nothing could be worse than museums all looking and feeling the same, based on a misconceived notion that there is a perfect model for which to strive”, som David Fleming, chef för National Museums Liverpool, uttrycker det (Fleming 2005:59).

Medan vita kubens-konceptet går ut på att minimalisera så tycks *Sveriges historia* ”maximalisera”. Det förra är nästan tomt på föremål för att framhäva de som finns, det senare är inrett till brädden med föremål. Man kan dock inte förvänta sig att ett rum, som BildMuseets vita sal, ska kunna fungera som en neutral bakgrund; hur det än må vara utformat och vilka färger dess väggar än bär så uttrycker det något.

Märıt Simonsson, doktorand

Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Umeå

Litteratur

- Bal, Mieke 1996: *Double Exposures: A cultural analysis*. New York & London: Routledge.
- Bennett, Tony 1995: *The Birth of the Museum: history, theory, politics*. London & New York: Routledge.
- Bergström, Inger 1996: *Rummet & människans rörelser*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.

- Buren, Daniel 1996: Function of architecture. I: Greenberg, Reesa; Ferguson, Bruce V. & Nairne, Sandy (red.): *Thinking about Exhibitions*. London & New York: Routledge.
- Carlsson, Göran & Ågren, Per-Uno 1982: *Utställningspråk: Om utställningar för upplevelse och kunskap*. Stockholm: Prisma/Riksställningar.
- Curman, Sigurd 1933: Museibygnader: några principiella synpunkter rörande deras planläggning. I: *Byggmästaren* 1933:8. Stockholm.
- Derrida, Jacques 1997: Point de Folie – maintenant l'architecture. I: Leach, Neil (red.): *Rethinking Architecture: A reader in cultural theory*. London: Routledge.
- Fleming, David 2005: Creative Space. I: MacLeod, Suzanne (red.): *Reshaping Museum Space: Architecture, design, exhibitions*. London & New York: Routledge.
- Foucault, Michel 1998: Om andra rum. I: *MAMA/Divan = MAMA* 20:1998 resp. *Divan* 3–4. Stockholm.
- Harman, Graham 2007: *Heidegger Explained: from phenomenon to thing*. Chicago: Open Court.
- Hein, George E. 1998: *Learning in the Museum*. London & New York: Routledge.
- Hein, Hilde S. 2000: *The Museum in Transition: A philosophical perspective*. Washington D. C.: Smithsonian Institution Press.
- Husserl, Edmund 2004: *Idéer till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Stockholm: Thales.
- Klonk, Charlotte 2009: *Spaces of Experience: Art Gallery Interiors from 1800 to 2000*. New Haven & London: Yale University Press.
- Le Corbusier 1989: *Towards a New Architecture*. Oxford: Butterworth Architecture.
- Loos, Adolf 1985: *Ornament och brott*. Göteborg: Vinga Press.
- Ingemann, Bruno & Heljskov Larsen, Ane (red.): *Ny dansk museologi*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- O'Doherty, Brian 1999: *Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space*. Berkeley: University of California Press.
- Palmqvist, Lennart 2005: *Utställningsrum*. Saltsjöbaden: Akantus Bokförlag.
- Psarra, Sophia 2009: *Architecture and Narrative: The formation of space and cultural meaning*. London & New York: Routledge.
- Sandell, Richard 2005: Constructing and communicating equality: the social agency of museum space. I: MacLeod, Suzanne (red.): *Reshaping Museum Space: Architecture, design, exhibitions*. London & New York: Routledge.
- Wagner, Otto 1988: *Modern Architecture: A guidebook for his students to this field of art*. Santa Monica: Getty Center for the History of Art and the Humanities.
- Wölfflin, Heinrich 1982: Prolegomena till en arkitekturs psykologi. I: *Magasin Tessin nr 4*. Lund.

SUMMARY

Between the walls

On the Esthetics and Practice of Exhibition Space

In this article I analyze the esthetics of museum space and problematize museum exhibitions and the characteristics of the museum space. Museum spaces keep the multimodal elements of the displays together and provide the concrete places where the exhibition medium is enabled.

In the article spatial perspectives on museums are discussed and reflected upon. This is executed in relation to theoretical perspectives and with a certain focus on two exhibition spaces: The halls of the art museum BildMuseet in Umeå, which are typical examples of the “white cube” concept: white surfaces, few artworks and open clean spaces, and the rooms of *Sveriges historia* in the Museum of History in Stockholm, which, on the contrary, are filled with artefacts, cases, and light projections from floor to ceiling. These two examples

of spaces seem to be the opposite of each other. In what ways does a “neutral” minimalized museum space like the one in BildMuseet affect our view on art? And how does the maximized space containing *Sveriges historia* affect the message of the exhibition?

The consensus I reach in this article is that there is no such thing as a neutral museum space: The whiteness of art museum spaces represents the “white code” which connotes to sacredness and purity, and thereby affects the art experience. The congested spaces of *Sveriges historia*, on the other hand, does not offer the relaxed milieu that makes visitors feel comfortable. The balance between creativity and the comfort of recognition is lacking. In both these cases the relations between space and exhibition features is halting and symmetry is lost.

National identitet, kulturarv og kulturelt demokrati

Niels Kayser Nielsen

Denne artikel har berøring med og problematiserer i nogen grad det hidtidige rammeværk omkring nationalisme, kulturarv og kulturadministration, hvilket også har konsekvenser ind i museumsverdenen, arkivvæsenet og kulturforvaltningen (Fabech 2005; Holtorf 2009).¹ Nærmere bestemt er det hensigten at kaste lys over nogle af de centrale nationalismebegreber og de *de facto*-nationaliseringer, som man var vidne til i Danmark og Sverige i 1800-tallet samt deres betydning for henholdsvis kulturarv og kulturelt demokrati. Her er spørgsmålet om kulturelt demokrati som et medieringsfelt mellem nationalisme og demokrati i fokus sammen med de konsekvenser for kulturarven, som knytter sig til en idé om kulturelt demokrati. Det er en grundtanke i artiklen, at retten til at tage del i et kulturelt demokrati er en integreret del af en national identitet, ligesom det er en grundtanke, at spørgsmålet om kulturelt demokrati også omfatter en kulturarv, forstået som den ballast af erindringer og historiebevidsthed, man har med sig som fortolkningsmatrice og selvforståelse, uanset om man er indvandrer eller ”gammeldanser” og ”-svensker”.

Nationalismetyper

Traditionelt har man inden for nationalismeforskningen skelnet mellem en politisk nationalisme og en kulturel nationalisme. Den førstnævnte type har især drejet sig om de politiske fri- og rettigheder inden for det givne territorium, som nationen omfatter, hvorfor man da også har brugt betegnelsen

ius soli herom. Her skeles der hverken til sprog, konfession, byrd eller kultur. Hovedsagen er, at man anerkender og henholder sig til den politiske opfattelse – i casu som regel demokratiet – som gør sig gældende inden for nationen. Den såkaldte *ius sanguinis* derimod tager i det væsentlige ikke hensyn til territorium og de politiske forhold i nationen, men forholder sig mestendels til sprog, historie, kultur, etnicitet – undertiden endog race – som inkluderende faktorer (Hettne, Sörlin og Østergård 1998: 210f.). Fælles for begge retninger er, at nationalisme tilsiger alle medlemmer inden for nationen lighed. De som accepterer det politiske system, og de som taler nationens sprog, er i princippet ligestillede og har krav på at blive accepteret som ligeværdige personer.

En sådan ligeværdighed forudsætter en eksisterende ulighed, og i sit væsen er nationalismen da også født og udviklet i ulighedssamfund som en subversiv -isme med brod mod undertrykkelse, privilegier, ulighed og manglende eller indskrænket frihed. Af samme grund har det historisk set været nærliggende, om end ikke uproblematisk, at kombinere nationalismetanken med demokratiske visioner om folkelig medbestemmelse og folkesuverænitet (Hettne, Sörlin og Østergård 1998: 210).

De største problemer for en sammenkobling af den politiske og kulturelle nationalisme har knyttet sig til samfund med en differentieret, men hegemonisk domineret kulturel sammensætning inden for det nationale territorium,

hvor én befolkningsgruppes kultur har været den toneangivende og ”normale”, medens andre befolkningsgruppers kultur ikke har haft samme status og ikke har haft lige vilkår på trods af ensartede politiske fri- og rettigheder for alle nationens medborgere. I det polske mellemkrigstidssamfund havde alle nationens medborgere i princippet lige politiske vilkår, men på det kulturelle område herskede der ikke lighed. Den ukrainske befolkningsgruppe i det østlige Polen, nærmere bestemt Volhynien og Vestgalicien, som ifølge en folketælling i 1931 udgjorde 13,9 pct. af Polens befolkning (Gerner 1997:331), fik sine kulturelle rettigheder og udfoldelsesmuligheder beskåret (Snyder 2003:144ff.) og blev foragtfuldt betegnet som *popy i chlopy*, dvs. præster og bønder (Hrytsak 2005:192). For Danmarks og Sveriges vedkommende kan man pege på, at både samerne, de finsktalende tornedalinger og hjemmetyskerne ganske vist har været begunstiget med en formel politisk egalitet, men at de også har været udsat for en ikke ubetydelig risiko for kulturel tilsidesættelse og for at havne i medieskyggen i henseende til kulturdemokratisk repræsentation i offentligheden.

Den manglende kulturelle anerkendelse behøver imidlertid ingeniende at være af etnisk herkomst. Spørgsmålet om nationalisme og kulturelt demokrati kan ikke, vil der blive argumenteret for i det følgende, anskues alene ud fra en etnificering af problemstillingen. Spørgsmålet om national identitet og kulturelt demokrati kan nemlig også knytte sig til sociale og økonomiske forhold, som tilfældet er ved manglende anerkendelse af eksempelvis bondekultur, arbejderkultur, forstadskultur, periferikultur og andre former for kulturel ”anderledeshed”. Den manglende anerkendelse af disse ”indenlandske” anderledesheder kan ses som en følge af en kulturel homogenisering varetaget af national-kulturelle prægningsapparater som fx. skole, militær og medier, som har tilstræbt

et kulturelt hegemoni i form af en national grundfortælling, som ikke har levnet plads til afvigelser.

En af de store udfordringer for sammenføringen af den politiske og den kulturelle nationalisme har således været tilvejebringelsen af en samklang mellem politisk og kulturelt demokrati. Dette problem er ikke blevet mindre efter 2. verdenskrig, hvor vi har været vidne til betydelige kulturelle transformationer som følge af en omfattende indvandring, der har resulteret i, at de – i det mindste udadtil – kulturelt homogene nordiske lande i dag alle er kendetegnet af multikulturalitet. At sikre disse nye befolkningsgrupper lige andel i det politiske demokrati har man kunnet løse ved at tildele dem nationalt statsborgerskab. Men hvorledes forholder det sig med det kulturelle demokrati og med ensartede fri- og rettigheder på det kulturelle område? Har indvandrerne haft samme muligheder for accept og ligeværd på det kulturdemokratiske felt som på det politiske område? Og hvorledes forholder det sig med den kulturelle repræsentation af de ”gamle” ikke-etniske kulturformer?

I politisk henseende er der kun en måde, hvorpå man kan være svensk og dansk national; den er sikret via statsborgerskabets adgang til stemmeret til demokratiet. På det kulturelle område kan man derimod udgå fra, at man kan være svensk respektive dansk national på mange måder, hvilket er ensbetydende med, at der i Danmark og Sverige er tale om ikke én, men flere kulturelle nationalismer, ligesom man kan udgå fra, at dette også var tilfældet allerede, inden de nye indvandrere kom til landet efter 2. verdenskrig.

Sverige og Danmark har, jf. nedenfor, nemlig altid været indvandrerlande – men denne del af de to landes historie har ofte været glemmt. Den stiller også det aktuelle kulturpolitiske ønske om at tage hensyn til en nyopstået kulturel mangfoldighed i et lys, hvor man på ny risikerer at glemme den ”gamle” kultur mangfoldighed, og hvor man anlægger

et på én gang reductivt og yderst nationalt syn på sin egen historie ved at lade forstå, at det først er med den nye indvandringsbølge efter 1945, at Danmark og Sverige er blevet multikulturelle samfund. Jo mere man betoner dette, desto større tilbøjelighed er der til at kulturhomogenisere den hidtidige historie og gøre den mere ensartet national, end den har været i virkeligheden.

Også tidligere rummede de nordiske samfund flere nationalismer i kulturel henseende, om end disse ikke altid er blevet taget *ad notam* som følge af nationalismens vanskeligheder ved at acceptere kulturel diversitet og mangfoldighed, hvor man tværtimod har opereret med én nationalkultur med én hovedfortælling. Med sin betoning af én fælles national tankegang har man ikke haft blik for de mange måder, at være nationale på. Det skyldes primært at man har anskuet nationalismen som et resultat af bevidsthedsmæssig påvirkning og ikke som et resultat af samfundsmæssige og statslige initiativer, som også har omfattet samkvem, mellemmenneskeligt fælles liv og den materielle kultur. – Men lad os, inden vi går over til en belysning heraf, kort skitsere hovedtrækkene i en bestemmelse af, hvad kulturelt demokrati er, og af hvilke rettigheder, det i øvrigt knytter sig til.

Sociale, politiske og kulturelle rettigheder

De sidste 200 års historie har været domineret af en konflikt mellem på den ene side det kapitalistiske samfunds centrifugale tendens til skabelse af ulighed og på den anden side nationalismens og andre inklusive kræfters centripetale virke for sammenhæng og lighed, med statsmagten som en selvstændig tredje kraft mellem disse. Her har det i høj grad været statsmagtens opgave og *raison d'être* at tilsige og sikre nationens borgere i statssamfundet en række rettigheder og pligter. Resultatet af dette ret- og pligt demokrati har sammen med garantier for privat ejendomsret og tilskyndelse til individuelt ansvar for at være sin egen

lykkes og velstands smed været en høj grad af solidaritet mellem samfundsborgerne inden for rammerne af en national, centralt styret fælleskultur – med en idé om at sikring af ens eget ve og vel bør sammenholdes med en opfattelse af, at man samtidigt bestandigt må skele til almeninteressen og måske endda sætte den højere end privatinteresse (Taylor 1995a).

I 1900-tallets anden halvdel er bestræbelsen på en sådan social enhed blevet båret frem af ikke mindst et stort mellemlag hentet fra embedsmænd og -kvinder og funktionærer i såvel det private erhvervsliv som i stat, amt og kommuner. Kendetegnende for dem har været en betydelig homogenitet i kraft af fælles erfaringer fra skole og mellemlang uddannelse, ensartede ansættelsesvilkår og en betydelig social tryghed. Denne homogenitet har i sin tur virket bremsende for kendskab til, bevidstheden om og anerkendelsen af uligheder og forskelligheder i samfundsformationen, som yderligere er blevet forstærket af statsmagtens garanti for informations- og underholdningsmæssig ensartethed i form af først én fælles radio- og senere én fælles tv-kanal.

Samme homogenitet har desuden været fremmet af en fælles historie. Ser vi på nordiske samfund som helhed, har der gennem det meste af 1800-tallet været tale om en høj grad af kamp for politiske rettigheder (Kayser Nielsen 2009). Indledt med Eidsvoldforfatningen i Norge og retten til at vælge stænderforsamlinger i den danske Helstat, videreført med sogneforstanderskaberne i Norge 1837 og Danmark 1841 og sogne-selvstyrrereformerne i Sverige og Finland i 1860'erne lykkedes det for store dele af den mandlige befolkning over 30 år at sikre sig politisk indflydelse via stemmeretten; undtaget herfra var bl.a. fattighjælpsmodtagere og tjenestefolk uden egen husstand – samt ikke mindst kvinderne. Tilsvarende blev der sidst i 1800-årene slået til lyd for, at de politiske

rettigheder skulle følges op af sociale rettigheder. I Danmark blev der 1891 efter pres fra oppositionen, og med penge som delvis var fremskaffet via en forhøjelse af skatten på øl, indgået forlig om en alderdomsforsørgelse for værdigt trængende, ligesom fattigloven blev lempet, således at det blev forbudt at bortlicitere fattige, og således at fattighjælp skulle eftergives, hvis man i 5 år ikke havde ligget samfundet til byrde. I vor tid er de politiske og sociale rettigheder blevet suppleret med en udstrakt brug af menneskerettighederne, når tvister skal afgøres.

Helt anderledes ser det ud for de kulturelle rettigheders vedkommende. De står langt svagere i billedet – og figurerer knap nok i den offentlige debat. Siden 2. verdenskrig har spørgsmålet om demokratisering af kulturen dog med mellemrum været bragt på banen, således bl.a. af den amerikanske sociolog T. H. Marshall, der i sit opgør med marxismen nok opererede med anerkendelse af social ulighed, men som på den anden side også nåede til erkendelse af behovet for forskellige former for kompensation heraf, i form af eksempelvis en aktiv kulturpolitik med en ligeligt fordelt adgang til og distribution af kultur. Ved siden af ham kan nævnes den canadiske filosof Charles Taylor og hans forsvar for det civile samfund og et aktivt medborgerskab, hvor han inspireret af Hegels begreb om *Sittlichkeit* slår til lyd for, at samfundets normer og vurderingen skabes og/eller opretholdes af borgernes medskabende deltagelse og handlinger (Taylor 1995b).

Senest har temaet kulturelt demokrati siden 1990'ernes midte været taget op til behandling i Storbritannien i tilslutning til diskussion af bl.a. indvandreres og andre minoriteters rettigheder i ikke kun social og politisk, men også kulturel henseende (Stevenson 2001). Det var tilstedeværelsen af nye samfundsmedlemmer såsom flygtninge og indvandrere, som har aktualiseret problemet vedrørende kulturelt demokrati, som på den baggrund

står overfor en ny udfordring med krav om uhindret kulturel repræsentation, anerkendelse uden marginalisering og integration uden normalisering. Kendetegnende herfor har været fokus på især religiøse, etniske og kulturelle forhold for primært indvandrere og seksuelle minoriteter, medens svage grupper inden for den indenlandske britiske befolkning såsom fattige og arbejdsløse ikke har haft samme bevågenhed. Denne debat har med undtagelse af nogle få antologier og værker hos bl.a. forlaget Daidalos i Göteborg ikke været fremtrædende (Taylor 1995a; Taylor 1995b; Cohen og Arato 1995). I Danmark er den stort set totalt ukendt.

Når de kulturelle rettigheder ikke har været i fokus i samme grad som de politiske og sociale, kan det hænge sammen med det store skisma mellem finkultur på den ene side og folke- og populærkultur på den anden side, der som Peter Burke har påvist, blev installeret i løbet af 1800-tallet (Burke 1978), og hvor kampen for politisk demokrati ofte blev udkæmpet af de samme aktører, som forsvarede finkultur og dannelse contra den råpøbelskultur (Nygaard 2011). Tilsvarende forstærkede modernismetilhængerne i form af forfattere, filosoffer og malere ligeledes den fine kultur, ud fra den betragtning, at originalæstetikken med dens kunstneriske autenticitetsidealer kun vanskeligt var kompatibel med folkeoplysning og massekultur (Christensen 2010; Storey 2003:41 ff.). Ej heller det kulturlag, som udviklede sig til kulturradikalismen, var lige så interesseret i forfægte et kulturdemokratisk synspunkt som i at opdrage de brede folkemasser, som blev beskyldt for at have en småborgerlig indstilling.

Men det kan også skyldes, at de kulturelle rettigheder basalt set er garanterede i kraft af den demokratiske sikring af ytringsfriheden. En svaghed ved den formelle sikring af ytringsfriheden er imidlertid det besværlige problem, der knytter sig til indholdet i den formelle ytringsfrihed. Denne relation mel-

lem form og indhold er gennem de senere år blevet aktualiseret rundt om i især Europa. Hovedsynspunktet i debatterne herom har været, at ytringsfriheden om fornødent skal kunne gradbøjes og altså ikke være af absolut karakter, men i stedet må være underlagt pragmatiske hensyn, som især vedrører erhvervsøkonomiske interesser og moralske hensyn såsom ønsket om at undgå en krænkelse af andre; det være sig enkeltindivider, etniske grupper, seksuelle minoriteter etc. Den bagvedliggende tanke har været, at man skal tænke sig om, inden man benytter sig af sin frihed til at ytre sig. I forlængelse af det rimelige ønske om at undgå krænkelser må man imidlertid tilsvarende spørge: hvilke grupper har ikke kommunikativ ret – og magt – til at dels ytre sig, dels at blive lyttet til? (Kayser Nielsen 2011a). Som led i besvarelsen af dette spørgsmål er det nødvendigt ikke kun at se på det formelle og abstrakte politiske system, men også at anlægge et perspektiv, som tager i afsæt i hverdagens civile samfund (Stevenson 2001:168).

Kulturelt demokrati

Det kulturelle demokrati angår for det første forholdet mellem den formelle og den faktiske ret til kulturelt demokrati, hvor det især er vigtigt at tage stilling til, hvad den formelle ret indebærer, hvad den ”kan”, hvilke vanskeligheder den støder på i praksis, og hvor grænsen for dens rækkevidde går. Et centralt punkt i denne problemstilling er, jf. ovenfor, om der er hensyn, som vejer tungere end den formelle adgang til at ytre sig, herunder risikoen for at krænke andre mennesker i sin glæde over at have adgang til at ytre sig (Kayser Nielsen 2011a).

For det andet drejer det sig om forskellen mellem på den ene side at være modtager af kulturelle ydelser af forskellige art og på den anden side at være afsender af kulturprodukter. Denne problemstilling drejer sig om distribution og dennes rækkevidde og omfang. Har

alle, som ved de sociallovgivningsmæssige og politiske rettigheder, universalistisk lige adgang til kulturgoderne – eller er der grupper og dele af befolkningen, som har flere rettigheder til og muligheder for at tilgodegøre sig kultur end andre? Dette kulturpolitiske problem er ikke nyt. Det var således et vigtigt punkt i den nordiske socialdemokratiske kulturpolitik i 1930’erne, hvor der var divergerende meninger om, hvorvidt der skulle sættes på udbredelse af god litteratur af ofte borgerlig og endog aristokratisk herkomst til arbejderklassen eller ej.

Tilhængerne af kulturdistribution løb af med sejren, hvilket bl.a. skyldtes argumentet, at der skulle være lighed for alle også i kulturspørgsmål. Det var ligeledes vigtigt, at kulturelt borgerskab med lige muligheder og rettigheder for alle samfundsklasser skulle ses som den anden side af den fulde inklusion i det sociale fællesskab.

For det tredje er det centralt for det kulturelle demokrati, at den kulturdemokratiske praksis ikke kun angår retten til at være modtager af kulturelle ydelser, men også retten til at være medskaber af og aktiv deltager i et kulturelt demokrati. Dette drejer sig også om retten og adgangen til rent faktisk at blive hørt på den kulturelle scene med henblik på en ligeværdig anerkendelse.

For det fjerde kan der være grund til at påpege, at garantien for ytringsfrihed nok sikrer adgangen til at komme til orde, men den kerer sig ikke nødvendigvis om retten til at blive hørt. Der er ingen garantier for, at den, der har ret til at ytre sig og er garanteret taleret, rent faktisk også bliver hørt, og at der er sikret vedkommende ”høret”, i betydningen at der er nogle, som lytter til og hører efter, hvad der bliver sagt. Den kulturelle repræsentationsret er i stedet underlagt et samarbejde mellem statsmagten og markedskræfterne, hvor statsmagten opstiller et rammeværk, der i princippet tilsiger alle ret til at ytre sig kulturelt, men hvor markedet i sidste instans

er afgørende for, hvad der *de facto* sker på området.

Endelig kan der som en femte bestemmelse peges på, at retten til kulturelt demokrati også omfatter retten til at have en kulturarv. Denne ret omfatter såvel muligheden for repræsentation heraf, retten til accept og anerkendelse af den samt lydhørhed overfor den og fora for at udtrykke den. Igen er det vigtigt at holde sig for øje, at denne kulturarvsmæssige og historiske dimension af det kulturelle demokrati ikke kun gælder den formelle, men også den faktiske ret til at blive hørt. *In casu* skal såvel de etniske indvandreres kulturarv og de ”gammeldanskernes” og ”-svenskernes” kulturarv i al deres brogede mangfoldighed have mulighed for ikke kun at komme til orde, men også at blive hørt.

Disse fem problemstillinger er i vor tid blevet aktualiseret som følge af tilstedeværelsen af nye samfundsmedlemmer såsom flygtninge og indvandrere, men denne aktualisering rejser det generelle problem, hvorledes det kulturelle demokrati i det hele taget håndterer den udfordring, der ligger i uhindret kulturel repræsentation, anerkendelse uden marginalisering og integration uden normalisering for ikke kun etniske grupperinger indenfor nationen, men alle medborgere. Det berettigede krav om enten uforbeholden eller tolerant anerkendelse af andre kulturformer end dem, der deles af midaldrende, hvide, heteroseksuelle mellemlag, rejser nemlig også spørgsmålet om, hvorvidt der hersker et fuldt udbygget kulturelt demokrati for de såkaldt ”gammeldanskere” og ”gammelsvenskere” og for alle medborgere af etnisk dansk og svensk herkomst. Nærmere bestemt kan man kritisk spørge, om der er dele af befolkningen, der deler vilkår med indvandrerne og fortsat lider under en manglende eller ufuldstændig kulturel integration og anerkendelse med manglende kulturel repræsentation, der nok sikrer dem kulturelt borgerskab, men forhindrer dem i kulturelt medborgerskab i betydningen

deltagelse, dvs. som aktive medborgere der optræder med skabelse og vedligeholdelse af kulturen med handlinger og aktiv medskabelse. Her kunne man fx. rette blikket mod folk, der lever på steder som fx. Thy og den jyske vestkyst, Tornedalen, Täfteå med sin dansbana, Strilelandet uden for Bergen, Finnmarken og den svensktalende befolkning på fx. øen Replot på Finlands vestkyst – og andre udkantsområder. Disse har fortsat svært ved både at komme til orde og at blive hørt i offentligheden og har i høj grad befundet sig i et kulturelt mørke (Kayser Nielsen 2011b). Det kunne en genopfriskning af debatten om kulturelt demokrati råde bod på; især hvis den bliver af-etnificeret og dermed undgår en partikularisering for i stedet at udvide synsfeltet til en mere almen problematik. SVT1s satsning i foråret 2011 på at vise musikken og det sociale liv i tilknytning til ”dansbanan” i Täfteå i Västerbotten er et godt eksempel på en sådan bestræbelse, som da også har givet anledning til adskillige debatindlæg i den svenske dagspresse og kulturtidsskrifter.

Men hvorledes forholder spørgsmålet om kulturelt demokrati sig nu til nationaliseringen af de nordiske samfund i løbet af 1800- og 1900-årene?

Nationalt liv: fælles og differentieret

Som helhed ville det være historisk fejlagtigt at se nationalismen i Norden som et resultat af dels en ren bevidsthedsbearbejdning, dels en overordnet ”masterplan”. I stedet for at anskue nationalismen som et bevidsthedsfænomen forekommer det rimeligere at se den som et historisk-processuelt kontingent resultat af en række forskellige initiativer og gøremål. En sådan tilgang indebærer mulighed for at anskue nationalismen som et resultat af processer af dels strukturel samfundsmæssig karakter med statsmagten som primus motor, dels som sammenhørende med civile aktiviteter. Hermed kommer nationalstatens funktioner, mere

Ho fåremarked på den jyske vestkyst. De mennesker, som ses på billedet, har aldrig haft indflydelse på dansk kulturelt demokrati. Di vil næppe heller indgå i den danske kulturarv. I Danmark satser man ikke på får, men på svin. Foto: Palle Uhd Jepsen.

end dens herkomst, opbygning og aktører, i søgelyset (Deutsch 2001).

I de nordiske lande har statens aktiviteter i høj grad bidraget til at skabe de objektive betingelser og rammer for en nationalisme *an sich*, der derefter bevæger sig i retning af en nationalisme *für sich*. Statsmagtens forskellige initiativer såsom forbedret infrastruktur, forbedrede kommunikationer, kortlægninger og statistiske undersøgelser på landsplan og private initiativer såsom landsdækkende avi-

ser havde ikke ”nationalisme” som slagord, men var alligevel medvirkende til at skabe horisontale nationsintegrerende og identitets-skabende relationer til afløsning af stands-samfundets vertikale søjlesamfund (Höjer 1999; Jansson 1995). I Danmark blev den offentlige statistik under Jonas Collins ledelse genoptaget i 1830’erne med folketællingerne fra 1834 og en ny matrikularisering fra 1844 som de mest synlige resultater. I årene 1844–53 udsendte Adolph Frederik Bergsøe *Den*

danske Stats Statistik i fire tættrykte bind, der kortlagde det monarkiske samfund *en detail* (Bjørn 1998). Danmark kom til syne i landkort og tal. Nationen begyndte her at tage form i kraft af økonomiske, sociale og kommunikative processer, der skabte en *de facto*-nation, uden at der af den grund blev sat navn på den som en nation. Disse processer var sammen med bondesamfundets religiøse bevægelser mere landsomfattende integrative end standssamfundets mange små lokaliteter kunne være det. Fernand Braudel er inde på en lignende tanke for Frankrigs vedkommende, når han påpeger, at det ikke var hverken Jeanne d'Arc eller Jacobinerne, men jernbanenettet og folkeskolen, der samlede Frankrig til en nation (Braudel 1990:18). For svensk nationalisme i 1900-tallet kan man måske pege på Monarks cykelfabrik i Varberg, Motala-senderen fra 1927 og ferielovgivning af 1938. Når folk valgte at tage på ferierejse til Norrland eller til Mölle var det netop for at se et anderledes Sverige. Det var det forskellige og mangefacetterede Sverige, som fascinerede.

Civilsamfundets bidrag til en nationalisering af Sverige foregik ligeledes uden en overordnet idé herom. Den "almengørelse" af individet, som pietismen var med til at skabe i de nordiske lande, blev flankeret af nye kollektiver og nye solidariteter midt i moderniseringen. De vakte mødtes med andre vakte i translokale fora på tværs af gamle skillelinjer og foretog dermed en vandring ind i en slags tidlig borgerlig offentlighed (Slettan 1998:178). Man har undertiden set den nye personlige og individuelle vækkelse som en forform for den liberalisme, der trængte frem i første halvdel af 1800-tallet. Denne sammenhæng var utvivlsomt til stede, men der blev samtidig etableret nye bindinger, der bevirkede, at det liberale islæt fik en social form. Vennemøder, basarer og religiøse sammenkomster vidnede alt sammen herom. Vækkelse blev i denne optik det fælles for både den reli-

giøse, den nationale og den politiske historie i Nordens 1800-tal (Thorkildsen 1998:161). De religiøse bevægelser lagde grunden til andre folkelige bevægelser, der efterhånden fik et nationalt og demokratisk sigte. Individualisme og folkelige bevægelser kunne set i dette lys ikke blive hinandens modsætning.

Fælles for vækkelserne – fra religiøs til demokratisk vækkelse – var, at man havde en fornemmelse af at kunne blive et nyt menneske, dvs. at man levede historisk. Desuden at man havde et vist behov for at bringe dette budskab videre til andre. Herved opstod der grupper af ligesindede med samme type erfaring og oplevelse. Der var noget at se frem til; der ville komme lysere tider.

Palle Ove Christiansen har i den forbindelse peget på, hvorledes en vakt grundtvigianer på Østsjælland så langt op i tid som i 1880'erne distancerede sig fra sine bysbørn og deres folkeliv. Da der skulle drikkes lidkøb ved hans overtagelse af gården, ville han ikke have rom i sin thé. Han ansatte helst tjenestefolk, der havde været på højskole. Han rejste land og rige rundt for at træffe "venner" i regi af de grundtvigianske højskolars arrangementer; han var – selvsagt – sognebåndsløser. Han og hans ligesindede kommunikerede ved hjælp af et arsenal af symboler og tegnsprog, som de øvrige beboere i sognet ikke helt forstod og kunne betjene sig af, således at de med en lidt anakronistisk sprogbrug kom til at optræde som en art subkultur (Christiansen 1979). Med dette grundtvigianske eksempel kan det sandsynliggøres, at også de tidlige vækkelser repræsenterede en kombination af tætte menneskelige relationer og en overskridelse af lokalmiljøet i retning af et større fællesskab, der op igennem 1800-tallet blev nationalt farvet. Med vækkelserne blev det første skridt taget ind i et abstrakt fællesskab, et fællesskab som imidlertid hvilede på ideen om *en face*-relationer og nærvær. Fra Sverige ved vi, at sognebåndsløsere var parate til at vandre både tre og ti mil for at komme til guds-

tjeneste hos den rigtige præst (Sanders 1992); om det nu var i Västerbotten ellers i egnen omkring Jönköping. Men dette er kun én måde at håndtere religiøse spørgsmål indenfor og udenfor den svenske statskirke. Senere kom der læstadianere i Norrland og schartauanere til i Bohuslän.

Dette åbner i sin tur for at anskue den svenske nationalismes fødsel som en kompleksitet og som et samspil mellem mange faktorer, der ganske vist har en samlende effekt på det svenske folk, men som ikke desto mindre kommer hertil ad mange forskellige veje. Der er tale om en diversitet og en mangfoldighed i motiver, som tillader en aktualisering af flere måder at blive svensk-national. Svensk nationalisme var fra sin begyndelse en heterogenitet og ikke en homogenitet. Det er først eftertiden, som har tillagt den en sådan enhedskarakter.

Fælles for disse *de facto*-nationaliseringer har dels været, at de er klasseoverskridende, dels at de i første række har drejet sig over menneskeligt samkvem og netværksdannelse med et fysisk-kropsligt samvær. Men samtidig er de vidt forskellige: den grundtvigianske måde at være dansk på har adskilt sig væsentligt fra en indre missionsk, ligesom fiskerlandsbyerne på Vestkysten med deres tætte forbindelser over havet til Norges sydkyst, Englands østkyst samt Holland og Hamburg har været anderledes end en jysk hedebondes tilværelse og et grossererliv i det indre København.

Men også i etnisk henseende har denne pluralisme gjort sig gældende. Visse kvarterer i København, fx. på Christianshavn, har helt op i 1800-tallet været tysk befolkede og har haft tysktalende kirke og menighed, der samtidig var danske helstatsborgere. De mange norske og islandske studerende ved Københavns Universitet har også efterladt sig spor i den danske kulturarv med ord som ”bæverding” og ”rusuge”. Det store kontingent af polsk arbejdskraft, som ikke mindst knyttet

til herregårdene i den sydlige del af Danmark, har ligeledes medvirket til en kulturel mangfoldighed (Nellemann 1980; Byrjalsen 1986).

Den samme etniske pluralisme har også været kendetegnende for Sverige. Sveriges historie har altid været etnisk plural og kulturel mangfoldig. De finner, som indvandrede til Göteborg og Volvo-fabrikkerne er det foreløbigt sidste led i en lang kæde, som tog sin begyndelse allerede med Gustav Vasa og Vasasonnerne Johan og hertig Karl, som bestilte store kontingenter af finner til at arbejde ved kongens og kronens slotte og gårde, ”gruvor” og ”bruk” (Tarkiainen 1990:15). De blev senere fulgt op af en civil og frivillig finsk indvandring, der strakte sig fra Mälardalen, over Västmanland, Värmland og det sydlige Dalarna til Finnskogen i Norge, hvor mindet om dem lever i bedste velgående med sommerfester og hjemstavnsdyrkelse (Selberg 2002). Dertil kommer, at Göteborg – Sveriges måske mest udprægede indvanderby – er startet næsten fra scratch med først en stor gruppe hollandske søfolk, handelsmænd og byplanlæggere, dernæst en svensk indvandring fra det omgivende bondeland, som siden blev suppleret med skotske entreprenante handelskapitalister, hvis kultur medførte, at borgerskabet i Göteborg lærte sig at drikke porter til deres østers, og at ”lelle Osborn” begyndte at dukke op i göteborgske håndværker- og arbejderhjem. Man kunne også pege på det vallonske befolkningselement i Uppland med deres specielle kultur. Dette jernets og nyckelharpsens folk blev svenske statsborgere, men opretholdt stadig en speciel måde at være svensk på (Florén og Ternhag 2002).

Endelig var der også et betydeligt kontingent tyske handlende og håndværkere rundt om i de svenske købstæder helt tilbage fra Hansaens tid og igen fra 1600-årene. I Kalmar havde byens ældste rådhus både en ”Rathauskeller” og en sentens på plattysk over indgangen (Genrup 2005:56). I Stockholm

havde den tyske menighed allerede i 1600-tallet egen skole. Man regner med, at det tyske befolkningselement i 1580'erne udgjorde ca. 12 pct., ligesom der også boede hollandske familier i hovedstaden (Ericson 2003:95). De tyske indbyggere var desuden kulturskabere og -bærere rundt omkring i hele Østersøområdet og sørgede for kulturpåvirkninger ikke kun sydfra, men også østfra.

En norsk pendant

Den norske kulturhistoriker Arne Bugge Amundsen har i en artikel om erindringspolitik i Norge påpeget, at Larvik og det vestfoldske grevelandskab er svære at passe ind i den samlede norske nationalfortælling. De er for danske og for lidt bondske i betydning frit, fattigt, selvstændigt – i modsætning til den norske bonde som repræsenterede noget frit, højt, ægte og upåvirket. Ifølge ham ville det være reduktivt at overse kulturarven fra Larvik og omegn, for så vidt som den repræsenterer et korrektiv til den store norske nationalhistorie. I Larvik er der masser af danske spor, som er ildesete og oversete. Larvik og omegn repræsenterer en særegenhed, som bør reddes fra tavshed og glemsel, mener han (Bugge Amundsen 2004). Her er der nemlig en sprække i den norske kulturarv, der problematiserer grundfortællingen om en national kulturel enhed.

Nu kan man sige, at i Norge er problemet med grundfortællingen måske ikke så stort endda, al den stund, at der har været en vis modsætning i såvel økonomisk og social som kommunikationsmæssig henseende mellem Østlandet og Vestlandet med dets mange forbindelser vestud og med Bergen som en kosmopolitisk handels- og skibsrederømidt i et landskab med en stærkt religiøs farvning sydpå i Rogaland og en driftig og entreprenant befolkning nordpå i Møre og Romsland. Bergen var i århundrede med til at gøre Norge et dual-centralistisk land. – Her indgik Bergen på linje med andre storbyer

i Helstaten, på linje med København, Kiel, Altona og Charlotte Amalie, Virgin Islands. Helstaten var i sin ”stormagtstid” et polycentralistisk kongedømme, med den tætteste urbaniseringsgrad i Holsten og Slesvig. Denne polycentralisme forsvandt i løbet af 1800-tallet, hvor Danmark blev ”racerent”. Først mistede man Norge, så Slesvig og Holsten, i 1917 De vestindiske Øer og i 1944 endegyldigt Island.

Sveriges plurale kulturarv

Ved kulturarv forstås der i det følgende et samspil mellem kollektiv erindring, selektion, udråbelse, institutionalisering og offentlig promovering. Dette samspil kan være båret af én stor grundtanke eller tillade en differentiering, som accepterer tilstedeværelsen af flere kollektive erindringer, som så kan bearbejdes som ovenfor angivet. I det følgende skal der argumenteres, at den svenske kulturarv op gennem det 20. århundrede har været båret af én stor national fortælling og et væld af mindre af såvel lokal som regional art.

Faktisk kan vi gå tilbage til årene lige efter 1900 og dér finde de første tegn på en svensk-national socialdemokratisk kulturarvspolitik. Den knytter sig til spaltningen mellem på den ene side en fundamentalistisk og ideologisk fløj og på den anden side en resultatorienteret revisionistisk fløj, der ville opnå resultater ad parlamentarisk vej. Axel Danielsson, grundlæggeren af Malmöavisen *Arbetet* var en typisk repræsentant for denne sidste linje og talte allerede i en artikel i 1895 om ”svensk-mannakraften” og om at elske sit fædreland som ungersvenden elsker ”sine drømmes mø” (Isaksson 2001:229). Nationalismen skulle med andre ord ikke være et anliggende for kun de borgerlige politiske kræfter. Også arbejderklassen havde et fædreland og et nationalt tilhørsforhold. I stedet for at bekæmpe nationalismen, skulle man tage del i den og tilbageerobre den fra det borgerskab, aristokrati og militær, som havde berøvet folket

den ægte nationalisme. Det skete ud fra den betragtning, at der også var en folkets kultur at arve, som sigtede mod frihed, lighed og broderskab i nationalt regi, og som med fordel kunne føres ind i et ny og moderniseret Sverige for hele befolkningen.

Det var denne tankegang, den unge Per Albin Hansson fra sine tidligste politiske år som 18-årig i Skåne abonnerede på i slipstrømmen efter Fabian Månsson og K. G. Ossiannilsson. Første gang han for alvor testede denne idé i en større politisk samling var tirsdag aften 11. september 1921 ved et valgmøde på Stortorget i Gamla stan i Stockholm. Det var også ved den lejlighed, han første gang brugte ordet ”hjem” om Sverige:

Vi gå icke fram för att etablera någon arbetareklassens diktatur, icke för att ersätta ett gammalt förtryck med ett nytt. Vi gå fram för att på demokratins fasta grund, med stöd av folkets flertal, lyfta upp till likställighet de hittills tillbakahållna samhällsklasserna, för att avskaffa klasserna, för att göra Sverige till et gott hem för alla svenskar (Isaksson 2002a:184).

De ca. 5.000 tilhørere reagerede spontant med hurraråb og voldsomme klapsalver, hvilket foranledigede Per Albin Hansson til at tale videre omkring dette tema. Avisen *Social-Demokraten* lod forstå, at det foregik mere eller mindre improviseret, og at han nærmest undskyldende afsluttede sin tale med at udråbe et leve: ”För ett rättvisans och folklyckans Sverige – leve fosterlandet!” (Isaksson 2002a:185). Per Albin Hansson var på dette tidspunkt ikke et stor mand i det svenske Socialdemokrati, og hans tale var uhørt, idet ”folkhems”-tanken hidtil havde været et anliggende for de borgerlige progressive nykonservative kræfter. Nu var arbejderklassens tilbageerobring af nationen Sverige begyndt. Den voksede i omfang i takt med Per Albin Hanssons egen stigen i graderne i det socialdemokratiske hierarki. Men havde tilhørerne ikke applauderet så begejstret hin lune septemberaften 1921 på Stortorget i

Gamla stan, er det ikke godt at vide, hvad der var sket.

Nu havde han imidlertid fået blod på tanden. I en valgbrochure fra 1926 med den megetsigende titel ”Sverige åt svenskarna – svenskarna åt Sverige” forfulgte han idéen om, at borgerskabet havde røvet Sverige fra folket, og i en artikel i *Ny Tid* i 1929 slog han fast, at det store skel gik, ifølge den nye ”folkhems”-ideologi, ikke mellem arbejderklassen og ”de andre”, men mellem nogle få kapitalistiske ejendomsbesiddere og folket i sin helhed (Isaksson 2002b:108).

Her kunne man indvende, at selve ”folkhems”-ideologien indebærer en forestilling om et kulturelt sprækkeløst Sverige og dermed en helstøbt kulturarv, som ikke anerkender delkulturer og variationer over det nationale tema. Dette er imidlertid ikke hele sandheden. I en artikel i antologien *Det stora uppdraget* har Fredrik Skott overbeviseende argumenteret for, at samtidig med, at der foregik en ”nationalisering” af det svenske Socialdemokrati, var der på venstresiden i riksdagen tale om en stor interesse for traditionsindsamling. En af hovedkræfterne i denne kulturpolitik var folkloristen Per Edvin Sköld, som allerede 1919 præsenterede et lovforslag om ”insamling, förteckning och undersökning av svenska fornminnen” (Skott 2010:97). Man skal lægge mærke til pluralisformen. Det er ikke nok at indsamle nogle enkelte elementer, som så metonymisk får opgaven at repræsentere ”svenska folket”. Sköld stod ikke alene. Andre fremtrædende socialdemokrater som Fredrik Ström, Arthur Engberg, Tage Erlander, Ivar Vennerström og Ernst Wigforss fremsatte også lovforslag på dette område i mellemkrigstiden, og sidstnævnte Wigforss var en af initiativtagerne til Halländska landsmålsföreningen (ibid. 99). Disse initiativer indfører sig i den stærke svenske – og norske – tradition for anerkendelse af regionale særegenheder, der som oftest har haft funktionen at understøtte nationen i sin

helhed, og selv om der ingenlunde i regionalismen er tale om en føderalisme, ville det være naivt at underbetone regionstankens praktiske arbejde med at tilvejebringe og synliggøre en national kompleksitet og heterogenitet. Märta Ramsten har i samme antologi påvist, at Nils Andersson var under beskyldning for at favorisere sit eget kære Skåne, når det gjaldt musikindsamlinger (Ramsten 2010:91).

Disse initiativer står i den grelleste modsætning til situationen i Danmark, hvor den nationalliberale Orla Lehmann allerede i 1832 udbasunerede, at der ikke fandtes provinser i Danmark, og at man derfor raskt væk kunne se bort fra de enkelte landsdeles særpræg. Hermed fastlagde han en kurs, som stadig kaster lange skygger af sig og vanskeliggør en differentieret dansk kulturarvspolitik (Kayser Nielsen 2008).

Den rehabilitering af hembygdsrørelsen, som i disse år også foregår i Sverige, peger ligeledes i retning af en nuancering af den nationale grundfortælling om en svensk enhedskultur. Hembygdsforeningerne var hverken så idylliserende, restaurative eller chauvinistiske, som eftertiden har villet give udseende af. Med deres forbindelse til både religiøst menighedsliv, topofili og topografi repræsenterede de på trods af deres ”punch-patriotiske” toning også et ønske om at forbinde social nærhed og lokal distinktion med national ansvarlighed (Eskilsson 2009). Skal vi sammenfatte forskellene mellem de nordiske lande, må det blive, at hvor Norge har to eller måske snarere tre store kulturer samt et mylder af lokalhistorier og -kulturer, er Danmark med sin monocentralisme modpolen med kun én officiel grundfortælling, medens Sverige ligger på linje med Norge. Der findes ikke én svensk nationalisme, som de konstruktivistiske og bevidsthedsorienterede nationalismeteorierne ellers vil have det, men mange svenske nationalismer. Anerkendelse heraf kan danne baggrund for opbygningen af et kulturelt demokrati, som tager hensyn

til både den nye og den gamle kulturelle mangfoldighed.

Monocentralisme og énstrenget kulturarv

Den sociale, kulturelle og etniske pluralisme i Danmark, der blev omtalt ovenfor, har aldrig spillet nogen større rolle i dette land. Kulturarven i Danmark har i to tempi været udsat for en kombination af selektion, fremhævelse og glemsel. Første fase tog sin begyndelse i 1830’erne, hvor Orla Lehmann i en blanding af hån og trussel uskrømt advarede jyderne mod at have for tætte forbindelser til hertugdømmerne og Hamburg (Frandsen 1996:197ff.). Det var frykten for den stærkt ekspanderende Hamburg, der langt mere end København var det naturlige økonomiske centrum i Jylland for handel og omsætning, som spillede ind. Handelsstanden i hovedstaden havde betydelige interesser i den nationale bevægelse og havde både politiske og økonomiske motiver til et brud med de tyske dele af monarkiet. Konflikten mellem centrum og periferi, eller måske snarere konflikten om, hvad der var centrum, og hvad der var periferi, blev nationaliseret.

Man kunne hente skyts til denne retorik hos andre toneangivende kredse i hovedstaden. Her kom en kunstteoretiker som N. L. Høyen og kunstnere som H.W. Bissen på banen som centrale aktører inden for den nationalliberale kulturpolitik. De blev flankeret af historikere, som også optrådte som de nationalliberales håndgangne mænd. Fra slutningen af 1830’erne havde C. F. Allen skrevet på sin *Haandbog i Fædrelandets historie*, der betonedede at Slesvig ”altid” havde været gammelt dansk land, som imidlertid via skæbnens ugunst var kommet i udanske hænder. Det nationale spil fik næring af kongens sprogreskriptudspil 1840 med henblik på en styrkelse af dansk sprogbrug i hertugdømmerne, 1845 forbuddet mod den slesvig-holstenske trikolor, 1846 med Det åbne Brev af 8. juli der søgte at styrke Helstaten på bekostning

af slesvig-holstenske interesser, og loven af 28. januar 1847 der fastlagde en ny helstatsforfatning, hvor alle disse interesser gavne nationalliberale interesser.

Anden fase udgøres af begivenhedskomplekset omkring 1864 og konsekvenserne heraf. 1864 betød et stort tab for Danmark som helhed, men der var kredse, som ikke desto mindre nød særdeles godt heraf. Én ting var afståelsen af Hertugdømmerne, som betød et væsentligt tab, hvad angår både territorium, indbyggere, driftighed og udviklingsduelighed. En tredjedel af landet måtte afstås.

En anden, hyppigt overset, følgevirkning var det tab af en centrum-pluralisme, som afståelsen af Hertugdømmerne i 1864 indebar. I første række medførte det tabet af Holsten og dermed Altona som landets næststørste by, der med nærheden til Hamburg siden 1814 havde udgjort Helstatens andet store centrum. Holsten blev ramt af glemsel og fortrængning, medens Slesvig fik tildelt rolle som Danmarkshistoriens begrædelige *lieu de mémoire* (Frandsen 2008; 2009).

1864 og monocentralismen med den tilhørende homogenisering af kulturarven indebar tilsidesættelse af den slesvig-holstenske og dermed multikulturelle kulturpåvirkning. Tabet af ikke mindst Holsten som kanal til Tyskland og dermed det europæiske kontinent implicerede sammen med Skandinavismens hensynen i det hele taget en udtørring og indsnævring af alle andre kulturelle påvirkninger. Man lukkede sig om sig selv i et snævert lille-dansk folkefællesskab. 1864 betød en forhærdelse af de kulturelle grænser ikke kun mod syd, men også mod vest og nord. Sluppet af med Altona og Holsten kunne man nu også glemme trafikken over Kattegat og Skagerrak og den florissante kvæghandel med England. Med den trinvis udvikling af jernbanenettet i det nye ”lille” Danmark kunne København desuden, nu hvor den blev den førende industriby med tilhørende urbanisering og derved etablering af et nyt stort

Filmbyen i Aarhus. De mennesker, som færdes i disse bygninger, vil formodentlig få en vis indflydelse på det kulturelle demokrati i Danmark – men vil næppe komme til at indgå i den danske kulturarv. Foto: Tommy Jervidal.

fødevarermarked, fremstå som landets største ”motor” i økonomisk henseende.

De åbne og porøse grænser forsvandt i samme ombæring som selvforherligelsen af hovedstaden og dens elite tog til i en jublende hyldest til og dyrkelse af den danske nation, der nu blev konstrueret som et lyst hoved i hovedstaden og en tung og tilbagestående krop i periferien. Provinsen blev reduceret til bonderomantik med pittoreske interiører fra bondehjem og farverige fiskere, der op gennem 1800-årene gennemgående er malet, medens de står på land og yderst sjældent under arbejdet til havs (Praëm 1962:124). Det er ikke Pia Kjærsgaard og Dansk Folkeparti, som har ”opfundet” modviljen mod det fremmede og mod anderledes kulturer. Det er der en næsten 200 år lang tradition for i Danmark

– med de Nationalliberale som de væsentligste og farligste aktører (Kayser Nielsen 2010). Det var dem, der sørgede for at lægge en ring om danskheden, så at der end ikke, som i Norge, var en sprække tilbage.

Kulturpolitik – En differentieret kulturarv

For kulturarvens vedkommende gør denne heterogenitet det vanskeligt at operere med et helhedssyn på de nordiske landes nationale kulturarv og på, hvad der skal arves. Det skal vi til slut se nærmere på – ud fra den dagsaktuelle situation:

I 1996 besluttede den svenske rigsdag at lade følgende mål være styrende for kulturpolitikken (Fabech 2005:30):

- Att värna yttrandefriheten och skapa reella möjligheter för alla att använda den
- Att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande
- Att främja kulturell mångfald (...)
- Att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet.

Specifikt om museumsverdenen hedder det, at man tilstræber

- Att främja en samhällsutveckling som kännetecknas av jämställdhet mellan kvinnor och män, respekt och tolerans och där etnisk, kulturell, språklig och religiös mångfald tillvaratas som en positiv kraft (ibid.).

Denne målsætning er givetvis affødt af de udfordringer, som den store indvandningsbølge fra 1960'erne og frem har medført. Denne indvandring har medvirket til en refleksion over, hvad man formidler fra fortiden til nutid og fremtid. I forordet til bogen *Värdegemenskap i ett mångkulturellt samhälle*, skriver Lundateologen Göran Bexell:

De nordiska samhällena liksom de europeiska i övrigt blir alltmer mångkulturella. Därmed möts också olika värde traditioner. Det uppstår nya värdekonflikter och gamla, delvis glömda aktualiseras (Bexell 1998:5).

Denne artikel er et forsøg på at tage Göran Bexell på ordet, forstået på den måde, at indvandrerne og flygtningenes aktualisering af multikultur og en differentieret kulturarv også kunne tænkes at bane vej for en erkendelse af gamle kulturkompleksiteter og heterogeniteter. At der er opstået nye værdikonflikter i kraft af kulturmødet mellem indvandrere og folk med en etnisk nordisk national identitet er hævet over enhver tvivl. Men denne udfordring kunne, hvis viljen er til det, netop aktualisere gamle og delvis glemte værdikonflikter, som kunne medvirke til at sætte spørgsmålsteget ved forestillingen om én svensk og én dansk fælles national kultur.

Men risikoen er også til stede for, at den megen fokusering på de nye konflikter indebærer en indsnævring og monopolisering af problemfeltet, således at de gamle værdisystemers indre spændinger og kulturelle mangfoldighed havner helt i skyggen, for så vidt som mener, at der er mere *raison* i at sørge for en vellykket integration af de nye landsmænd. Den udprægede etnificering af kulturpolitikken har indebåret helt legitime og rimelige krav om hensyn tagen til indvandrerens kultur og historie, men har også medført risiko for en eksotisering af indvandrerne og for at fastholde dem i rollen som netop indvandrere, samtidig med at man opretholder det tvivlsomme synspunkt, at svensk og dansk kultur og historie først med indvandrerens ankomst blev mangfoldig, medens Sverige og Danmark indtil da havde været et homogent og helstøbt folk, som nationalisterne altid har villet have det til at fremstå.

Der er desuden en vis fare for, at man her ved også overser de store dele af indvandrerne, der ikke er synderligt interesserede i at fastholde deres hjemlands kultur og historie, som tilfældet er for mange af de ca. 450.000 finske indvandrere, der hellere vil være svenske (Ågren 2006).

Visse forskere finder det problematisk at operere med kultur i al almindelighed (Böss

2006:166). Hvis dette er tilfældet, giver det næppe heller mening, viser overstående eksempler, at operere med kulturarv i singularis. Mere frugtbart synes det at være at tale om kultur og kulturarv i specifikke, historiske og stedlige udgaver. Dette gælder også for kulturarven i Sverige og Danmark, som desuden udviser betydelige forskelle landene emellem.

Afsluttende bemærkninger

I de nordiske konsensusundersøgelser med stærke nationale grundfortællinger om nationale enhedskulturer er der en indbygget fare for ikke at anerkende kulturforskelle. Det gælder uanset, om den kulturelle forskellighed består i at være bøsse, indvandrer, finlandssvensker, vestjyde eller tornedaling. Her løber man fare for at blive overset og overhørt – med svækkelse af ens identitet til følge. Det er kendetegnende, at denne risiko imidlertid synes at være mindre for eksempelvis bøsser og indvandrere, der nyder godt af en betydelig mediebevågenhed, end for de øvrige grupperinger. Andre minoriteter og egne har vanskeligere vilkår i det kulturelle demokrati – herunder også i musikalsk henseende.

Men som det forhåbentligt er fremgået af det ovenstående, er der forskelle fra land til land. I Danmark forekommer det at være yderst svært at rokke ved den nationale grundfortælling, som direkte eller indirekte deles af både højre- og venstrefløj og af den svækkede politiske midte. I Sverige har man en ofte overset kulturkompleks arv, som ikke mindst i regeringsbærende kredse havde gode levevilkår med en stærk politisk opbakning indtil 2. verdenskrig, hvorefter denne sygnede hen i forskrækkelse over krigens modbydeligheder. Disse blev – ganske vist misforstået – tilskrevet nationalismen som roden til alskens ondt og gav anledning til en internationalismeorientering, som i dag synes at være erstattet af et nyt mantra om globalisering.

Men hvis man lægger sig efter en fornyet debat om kulturelt demokrati og anerkender,

at dette angår både gamle og nye kulturminoriteter, er der trods alt grund til en vis fortrøstning. Det fordrer, at man vedgår, at der findes noget sådant som en godhjertet nationalisme, der ikke nødvendigvis er hverken aggressiv eller eksklusiv, men tværtimod i sit inderste væsen opererer med et ligeværd.

Noter

- 1 Artiklen er en udvidet bearbejdning af min keynoteforelæsning ved Svenska Visarkivets 60 års-jubilæumssymposium 27–28. maj 2011, hvor et af temaerne var musikarkivernes betydning og funktion i teori og praksis – inden for jazz, folkemusik og multikulturalitet.

Referenser

- Bexell, Göran 1998: Förord. I: Göran Bexell (red.): *Värdegemenskap i ett mångkulturellt samhälle*. Lund: Lund University Press.
- Bjørn, Claus 1998: Den danske stat ved indgangen til 1848. I: Claus Bjørn (red.): *1848 – det mærkelige år*. København: Museum Tusulanum Forlag.
- Braudel, Fernand 1990: *The Identity of France, volume 1: History and Environment*. New York: Harper & Row.
- Bugge Amundsen, Arne 2004: Å gjenoppdage byen. Lokal kulturhistorie i en ny tid. I: *Sophus. Historisk Tidsskrift for Larvik* nr. 1.
- Burke, Peter 1978: *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York et al.: Harper & Row.
- Byrjalsen, Inger 1986: *De blev danske*. København: Aschehoug.
- Böss, Michael 2006: *Forsvar for nationen. Nationalstaten under globaliseringen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Christensen, Otto 2010: Kunst og kunstnere fra antikken til romantikken. I: Geir Grothen og Connie Reksten (red.): *Kulturfagene. En innføring*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus.
- Christiansen, Palle Ove 1979: De ”levende” og de ”døde”. I: *Folk og Kultur* 1979.
- Cohen, Jean L. og Andrew Arato 1997: *Det civile samhället och den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Deutsch, Karl 2001: Nationalitet och social kommunikation. I: Sverker Sörlin (red.): *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Stockholm: SNS förlag.

- Ericson, Lars 2003: *Stockholms historia under 750 år*. Lund: Historiska Media.
- Eskilsson, Lena 2009: Att leva som man lär. I: Peter Aronsson (red.): *Platser för en bättre värld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Fabech, Charlotte 2005: *Materialitet, människor och museer*. Stockholm: Statens historiska museer.
- Florén, Anders og Gunnar Ternhag 2002: *Valloner – järnets människor*. Hedemora: Gidlund.
- Frandsen, Steen Bo 1996: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarks historie 1814–1864*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Frandsen, Steen Bo 2008: *Holsten i Helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*. København: Museum Tusulanum Forlag.
- Frandsen, Steen Bo 2009: Ejderen som grænse mellem erindring og glemsel. I: *Historie 2009: 2*.
- Frykman, Jonas 1992: I rörelse. Kropp och modernitet i mellankrigstidens Sverige. I: *Kulturella perspektiv 1992: 1*.
- Frykman, Jonas 1993: Nationella ord och handlingar. I: Billy Ehn, Jonas Frykman og Orvar Löfgren: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gerner, Kristian 1997: *Centraleuropas historia*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Genrup, Kurt 2005: Det tyska kökets roll i Östersjöregionens matlandskap. I: Mats Hellström (red.): *Östersjömat, recept och matkultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hettne, Björn, Sverker Sörlin og Uffe Østergård 1998: *Den globala nationalismen*. Stockholm: SNS förlag.
- Holtorf, Cornelius 2009: A Comment on Hybrid Fields and Academic Gatekeeping. I: *Public Archaeology: Archaeological Ethnographies*, vol. 8 nr. 2-3 (2009).
- Hrytsak, Yaroslav 2005: Historical Memory and Regional Identity among Galicia's Ukrainians. I: Christopher Hanno og Paul Robert Magosci (red.): *Galicja – a Multicultural Land*. Toronto et al.: University of Toronto Press.
- Höjer, Henrik 1999: Snabbätning, siffror och samhällsförändring. Något om statistikens roll i det svenska nationsbygget. I: Lars Pettersson (red.): *I nationens intresse. Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 29.
- Isaksson, Anders 2001: Per Albin Hansson – Fosterlandet, Folkhemmet, Svenskmannagärningen. I: Alf W. Johansson (red.): *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Stockholm: Prisma.
- Isaksson, Anders 2002a: *Per Albin – del 3: Partiledaren*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Isaksson, Anders 2002b: *Per Albin – del 4: Landsfadern*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Jansson, Torkel 1995: Från stormakt till smånation. En väv av ekonomisk-politiska och socio-kulturella trådar. I: Stellan Dahlgren, Torkel Jansson og Hans Norman (red.): *Från stormakt till smånation*. Stockholm: Tidens förlag.
- Kayser Nielsen, Niels 2008: Kulturarv i det dansk-tyske grænseland – nationalliberalismens lange skygger i en centralistisk nation. I: Lars-Eric Jönsson, Anna Walleto og Jes Wienberg (red.): *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige*. Göteborg/Stockholm: Makadam, s. 221–246.
- Kayser Nielsen, Niels 2009: *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kayser Nielsen, Niels 2010: Sakkuk, dabs og kropping – madkultur som nøglehul til en overset kulturarv. I: *TEMP. Tidsskrift for historie*, vol. 1, nr. 1.
- Kayser Nielsen, Niels 2011a: Kulturelt demokrati i et multikulturelt samfund. I: Peter Stadius, Pirkko Hautamäki og Stefan Nygård (red.): *Opera et dies. Festskrift till Lars-Folke Landgrén*. Helsingfors: Schildts, s. 200–212.
- Kayser Nielsen, Niels 2011b: Sange fra Vestkysten – en overset side af populærmusikken i Danmark. I: *Kulturstudier* nr. 3 (2011), s. 114–131.
- Löfgren, Orvar 1996: Ett ämne väljer väg. I: Billy Ehn og Orvar Löfgren (red.): *Vardagslivets etnologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Nellemann, George 1980: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*. København: Nationalmuseet.
- Nygaard, Bertel 2011: *Guldalderens moderne politik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Praëm, Jørgen 1962: *Den danske fisker i litteratur og billedkunst*. København: Dansk Fiskeriforening.
- Ramsten, Märta 2010: ”Det övriga Sverige tycks vara ett annex till Skåne!”. I: Mathias Boström, Dan Lundberg og Märta Ramsten (red.): *Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommissionen i Sverige 1908–2008*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Renfrew, Colin 2003: *Figuring it out. What are we? Where do we come from? The parallel visions*

- of artists and archeologists*. London: Thames & Hudson.
- Ringgaard, Dan 2010: *Stedssans*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sanders, Hanne 1992: Om fanatiske sværmere og sande kristne. Den offentlige debat om den religiøse vækkelse i Danmark og Sverige 1800–1850. I: *Historisk Tidsskrift* 1992: 2.
- Selberg, Torunn 2002: Livet på finnskogen. Från konflikt till kulturarv. I: Anne Eriksen, Jan Garnert og Torunn Selberg (red.): *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*. Lund: Nordic Academic Press.
- Skott, Fredrik 2010: Traditionsinsamling och politik under svensk mellankrigstid. I: Mathias Boström, Dan Lundberg og Märta Ramsten (red.): *Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommissionen i Sverige 1908–2008*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Slettan, Bjørn 1998: 1800-tallets folkelige religiøse bevegelser i Norge. I: *Historisk Tidsskrift – Norge*, 1995: 2.
- Snyder, Timothy 2003: *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. New Haven og London: Yale University Press.
- Stevenson, Nick 2001: Culture and Citizenship: an Introduction. I: Nick Stevenson (red.): *Culture and Citizenship*. London: SAGE.
- Storey, John 2003: *Inventing Popular Culture*. Malden og Oxford: Blackwell.
- Tarkiainen, Kari 1990: *Finnarnas historia i Sverige 1*. Helsingfors: SHS.
- Taylor, Charles 1995a: *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Taylor, Charles 1995b: *Identitet, frihet och gemenskap. Politisk-filosofiska texter i urval av Harald Grimen*. Göteborg: Daidalos.
- Thorkildsen, Dag 1998: Vekkelse og modernisering i Norden på 1800-tallet. I: *Historisk Tidsskrift - Norge* 1998: 2.
- Ågren, Marja 2006: "Är du finsk eller...?". *En etnologisk studie om att växa upp och leva med finsk bakgrund i Sverige*. Göteborg: Arkipelag.

SUMMARY

National Identity, Cultural Heritage and Cultural Democracy

It is the main point in this article that Denmark and Sweden for centuries have been multicultural societies with an integration of both native and foreign people on the move. Therefore, in order to be complete, the view of the multicultural Sweden and Denmark caused by immigration after World War 2 would benefit from being accompanied by a look of the "old" multicultural Sweden and Denmark consisting of not one, but several different

nationalisms. Such an understanding might facilitate a cultural democracy where old and new minorities are acknowledged on equal terms, it is argued. It is also argued that cultural democracy include the right to have one own cultural heritage and that, concomitantly, it is reductive to operate with one cultural heritage. Instead the article argues for at multitude of cultural heritages.

NYA AVHANDLINGAR

Sofi Gerber: *Öst är Väst men Väst är bäst. Östtysk identitetsformering i det förenade Tyskland*. Stockholm Studies in Ethnology 5. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholms universitet, Stockholm 2011. 247 s., ill. English summary. ISBN 978-91-86071-65-3.

Etnologen Sofi Gerbers doktorsavhandling *Öst är Väst men Väst är bäst. Östtysk identitetsformering i det förenade Tyskland* innehåller åtta kapitel som är disponerade enligt följande. Först en inledning där det redogörs för undersökningens bakgrund, syfte, vetenskapliga bidrag, teoretiska utgångspunkter, material och metod, tidigare forskning samt avhandlingens disposition. Därefter följer sex empiriskt underbyggda kapitel där undersökningens resultat och diskussioner presenteras. Vart och ett av dessa kapitel har en kortare sammanfattning. Boken avslutas med ett kapitel av mer konkluderande karaktär. Till undersökningen hör även en förteckning över källor och litteratur, en bilaga över intervjupersonerna i studien samt en sammanfattning på engelska.

Syftet med avhandlingen är att visa hur människor uppväxta i DDR på 1970- och 80-talen förhåller sig till och definierar motsatsparet ”Öst” och ”Väst”, en terminologi som ännu drygt tjugo år efter Berlinmurens fall och de två tyska staternas sammanslagning inverkar på tyskars dagliga liv och gemensamma offentliga samtal. Avhandlingen ska undersöka vilken roll de två dikotomiska begreppen Öst och Väst spelar i dessa unga vuxnas ”sätt att förstå sig själva, det förflutna och sin omvärld” (s. 11). Med utgångspunkt i den markerade eller marginaliserade subjektsposition som östtysk bakgrund innebär i dagens Tyskland, är målet att belysa hur Öst och Väst görs meningsfulla avseende nationell identitet, klass, generation och kön.

Gerber beskriver sina teoretiska utgångspunkter som konstruktivistiska. Läsaren får stifta bekantskap med ett antal grundläggande begrepp som tillsammans bildar ett diskursteoretiskt angreppssätt med förankring i de politiska teoretikerna och postmarxisterna Ernesto Laclaus

och Chantal Mouffes arbeten från i huvudsak 1980- och 90-talen. Diskursbegreppet har förstås en särställning i denna genomgång. Diskurser definieras som ”system av tillfälliga fixeringar av mening” (s. 17). De uttrycks i tal och samtal, men också i handlingar, institutioner och organisationer liksom i det materiella, dvs. i föremål och fysiska miljöer. Ett annat nyckelbegrepp är identitet eller rättare sagt identifikation – en term som betonar att det inte finns några stabila identiteter utan att det specifika meningsskapandet är processuellt, relationellt och situationellt. Hegemoni och dislokation är ytterligare två benämningar ur Laclaus och Mouffes begreppsapparat. Hegemoni, med upphov i filosofen Antonio Gramscis arbeten, definieras som ”en politisk relation där betydelser fixeras och skillnader organiseras på ett visst sätt i en specifik social och historisk kontext”. Hegemoni är därtill också någonting som ”begränsas av antagonismer” och saknar därför ”absolut giltighet” (s. 17f.). Dislokation i sin tur syftar på de förändringar som uppstår ”när tidigare djupt förankrade normer och värderingar förskjuts eller upphör att strukturera samhället på ett visst sätt” (s. 18). Det betyder att själva kontexten ”förändras på ett sådant sätt att människor inte längre kan lokalisera sig, utan måste finna nya platser, kategoriseringar och identiteter” (s. 18). Artikulation, flytande signifikant och kontingens är ytterligare begrepp som presenteras i avhandlingens inledning och som blir till viktiga redskap i den diskursteoretiska verktygslådan.

I inledningskapitlets teoretiska avdelning förs också en diskussion om begreppen nation och klass. Undersökningen beskrivs som en studie av nationell identitet. Teoretisk utgångspunkt är statsvetaren och antropologen Benedict Andersons klassiska definition av nationen som en föreställd gemenskap. Nationen, menar Gerber, bygger ur denna synpunkt särskilt på ”föreställningar om ett gemensamt ursprung”, förankrade i en avgränsad plats eller ett avgränsat territorium (s. 23f.). Studiens klassanalys utgår huvudsakligen från Laclaus och sociologen Beverley Skeggs respektive socialkonstruktivistiska definitioner av begreppet klass, vilket betyder att klass inte är någon fast kategori utan ska ses som

en diskursiv och historiskt specifik konstruktion, vars grunder vilar på att ”det sker en hierarkisering mellan det som inkluderas och det som exkluderas” (s. 22).

Inledningskapitlet innehåller också en redogörelse för det forskningssammanhang som avhandlingen ingår i: etnologisk forskning om identitet och transformations- eller förändringsprocesser lyfts fram, liksom postsocialistiska studier.

Undersökningens huvudmaterial är 25 enskilda intervjuer på tyska med 25 personer födda på 1970-talet i dåvarande DDR. Det rör sig om 15 kvinnor och 10 män med varierande klassbakgrund med hänsyn till ”utbildningsnivå, ställning på arbetsmarknaden och ekonomisk situation” (s. 27). Varje intervju har haft en levnadshistorisk ram, men också omfattat ett antal tematiska frågor om Öst–Väst-problematiken (s. 29). Andra metoder i undersökningen är observationer, besök på museer, ”läsning” av media, skönlitteratur, film samt vetenskaplig litteratur om DDR och Tysklands enande. Sammantalet har de sistnämnda metoderna gett upphov till ett sekundärt material som har funktionen att kontextualisera intervjuerna snarare än att utgöra forskningsobjekt i sig.

Skildringen följer en tydlig kronologi; den börjar följaktligen i barndomens DDR. Här berättar de intervjuade om olika aspekter av den alternativa östtyska modernitet som de växte upp med: modern men grå och konform höghusbebyggelse, varubrist m.m. (s. 40). Gerber menar att berättelserna ska förstås som ”ett omförhandlande av det förflutna” (s. 68), men också som en kritik av samtiden i det enade Tyskland. DDR beskrivs både som underlägset i förhållande till det forna Väst, och som onormalt i relation till nuet. Samtidigt anser de intervjuade att de hade en bra barndom under vad som då uppfattades som normala villkor. Dåtidens konforma DDR var ett jämlikt samhälle i jämförelse med det nutida Tyskland. I kapitlet framträder den ambivalens som de intervjuade ger uttryck för gentemot det moderna.

I kapitel 3 problematiserar Gerber berättelserna om barn- och ungdomen i DDR utifrån hur intervjupersonerna beskriver balansgången mellan anpassning och motstånd. De intervjuades bild av den östtyska regimen är att den var maktfullkomlig på olika områden. Men berättelserna handlar också om hur man gjorde motstånd mot det repressiva systemet och skapade sig frirum. Analysen riktas i detta kapitel mot berättelserna om skolan i DDR, om de barn- och ungdomsorganisationer som gick under namn som *Jungpionere*, *Thälmanpionere* och *Freie Deutsche Jugend*, samt om säkerhetstjänsten Stasi.

Därefter följer intervjupersonernas berättelser om Vändpunkten med stort V, då muren föll i november 1989 och de två staterna förenades i oktober 1990. *Die Wende*, som denna övergångstid kallas, är ett diskursivt omstritt begrepp. Gerber diskuterar hur intervjupersonerna positionerar sig emot denna s.k. flytande signifikant som *die Wende* utgör. Somliga intervjuade trycker på sin position som politiska subjekt, andra betonar sin okunnighet eller naivitet i sammanhanget.

Die Wende bidrog till att medborgarnas personliga frihet växte på flera områden: utbildning, yrkesval, boendeort m.m. De intervjuade uttalar inga önskemål om att återfå Öst som samhällssystem. I linje härmed tar de avstånd från ”en diskurs om östtyskarna som gnälliga och otacksamma bakåtsträvare, så kallade *Jammeros-sis*” (s. 123). Ett flertal ifrågasätter dock det allmänt brukade begreppet återförening. Man menar att Öst snarare ”inlemmats i eller tagits över av Väst” (s. 140). De intervjuade vill dock inte se sig som offer i denna kontext utan karakteriserar sig själva som ”*in between*” (ett slags position mittemellan) (s. 131).

Kapitel 5 handlar inledningsvis om intervjupersonernas förhållningssätt till den fysiska förändring som skett utifrån Västs normer sedan Öst gick upp i det förenade Tyskland. Det är en materiell omvandling som gäller allt från vardagliga bruksföremål till hela städer och regioner (s. 142), och som tar sig ett särskilt markant uttryck då vardagliga föremål eller dialektala ord laddas med DDR-nostalgisk eller ”ostalgisk” energi (s. 151 ff.).

Kapitlet fortsätter med att diskutera de intervjuades ambivalenta hållning till konsumtionssamhället i Väst. Gerber urskiljer en asymmetrisk relation som ”bygger på en kategorisering där östtyskarna definieras som naiva och okunniga medan västtyskarna uppfattas som förslagna och giriga” (s. 162). Intervjupersonerna positionerar sig ”delvis utanför detta kollektiv av offer, som östtyskar ofta beskrivs som” (s. 163). Berättelserna i detta kapitel framhäver vikten av att anpassa sig till de nya villkoren. Östtyskarna ”måste lära sig tänka kapitalistiskt och att handla därefter” (s. 167). Samtidigt kan de intervjuade tycka att den nya kapitalistiska kompetensen – att kunna ”sälja sig själv” – är mindre värd ”ur moraliskt hänseende” i jämförelse med östtyskarnas socialistiskt präglade egenskaper (s. 167f.).

Följande kapitel behandlar de intervjuades berättelser om de radikala förändringar som *die Wende* medförde inom utbildning och yrkesliv. De intervjuade känner ambivalens inför dessa förändringar. Å ena sidan säger de sig uppskatta den ökade friheten att själva gestalta sina

liv, å andra sidan känner de också en ”ökad osäkerhet och otrygghet” (s. 192). De beskriver ”[ö]vergången från socialism till kapitalism [...] som en form av chockterapi, där många, inklusive de egna föräldrarna, har slagits ut på vägen” (s. 192). Trots sin kritik av kapitalismen tycks de intervjuade mena att det är upp till varje individ att hantera den nya situationen på bästa möjliga sätt, att ta ansvar för att forma sitt eget liv. Enligt Gerber är de intervjuades utpekande av de exkluderade också ett slags positionering som lyfter fram den egna positiva rörligheten och friheten ”i förhållande till dem som är fastlåsta i sina kroppar och på sina platser” (s. 190).

Kapitel 7 fokuserar hur de intervjuade beskriver sin nuvarande livssituation och hur de positionerar sig i förhållande till det senkapitalistiska tyska samhället. Gerber urskiljer här en individualistisk diskurs bland de intervjuade, en diskurs ”där man bara har sig själv att tacka för sina framgångar och inte heller är beroende av någon annan” (s. 199). Samtidigt finns det en tydlig dubbelhet i materialet. Intervjupersonerna är kritiska mot samma delar av det kapitalistiska samhället som de säger sig bemästra. Det är viktigt att inte positionera sig som offer eller *Jammerossi*. Gerber konkluderar att Öst inte är någon ”fast kategori av interna andra utan kan ses som en position som även en före detta DDR-medborgare kan ta avstånd ifrån för att anamma en relativ västillhörighet” (s. 196).

I avhandlingens avslutande kapitel lyfter Gerber fram klassbegreppet genom att fastslå att detta har synliggjort asymmetrin mellan Öst och Väst i enandeprocessen. DDR var teoretiskt sett ett klasslöst samhälle. I det enade Tyskland har östtyskar i gemen förvandlats till underklass. De intervjuade ser dock sig själva som medelklass. Könsperspektivet har, menar hon, tydliggjort en skillnad mellan kvinnor i det enade Tyskland. Östkvinnor strävar efter att kombinera arbetsliv och familjeliv med barn, medan många västkvinnor rättar sig efter ett slags ”hemmafruideal”. Begreppet generation har synliggjort hur de intervjuade positionerar sina föräldrar, i deras egenskap av förlorare, som ”mer Öst” än de själva. Gentemot jämnåriga västtyskar kan de intervjuade hävda ”en kritisk och reflexiv hållning till samhället” tack vare sina erfarenheter av Öst (s. 215).

Gerber förklarar att de intervjuade personerna har förvandlats till politiska subjekt genom dislokationen. De tar ställning för den jämlikhet som konformiteten i DDR bidrog till och ställer denna mot dagens stratifierade samhälle. De uppfattar sig själva som vinnare trots att Väst snarare än Öst har ”vunnit” kampen om systemet.

I identitetsprocesserna är de kritiska mot den samtida samhällsutvecklingen som präglas av stor osäkerhet, inte minst beträffande arbetsmarknaden. Samtidigt framhäver de sig själva som förmögna att hantera det senkapitalistiska samhället. På så vis bidrar de till, som Gerber skriver, ”en individualistisk diskurs där man ska klara sig själv och framgång ses som ett uttryck för den enskildes förmåga” (s. 220). Öst finns härigenom som en antagonism till den nuvarande samhällsordningen. Genom kontrasten mellan Öst och Väst gör de intervjuade sin omgivning uppmärksam på ”det nuvarande systemets kontingens” (s. 221).

Det teoretiska arbetet i avhandlingen är till stora delar grundligt och genomtänkt. Särskilt den diskursanalytiska delen är imponerande stark. De teoretiska resonemangen kring nation och klass rymmer dock en del luckor. Gerbers definition av nationen som föreställd gemenskap tycks sakna en viktig komponent. När Benedict Anderson i inledningen till boken *Imagined Communities* från 1983 ger sin definition av nationen använder han tre termer: varje nation är föreställd i den meningen att den uppfattas som begränsad (*limited*), som en gemenskap (*a community*) och som suverän (*sovereign*). Gerber närmar sig inte denna definition i detalj, men tar i mina ögon likväl hänsyn till både aspekten ”begränsad” och ”gemenskap”. Däremot underlåter hon att inordna aspekten ”suverän” i sin definition av nationen. Eftersom denna del av Andersons definition har att göra med statens roll i sammanhanget, blir konsekvensen att nationens nära koppling till staten inte blir så tydlig i hennes arbete. Kopplingen till suveränitet och medborgarskap finns förstas i beskrivningarna, men saknar självklar ställning i det analytiska ramverket.

Även klassanalysen är behäftad med en del frågetecken. Gerber hämtar som nämnts inspiration från Skeggs socialkonstruktivistiska definition av klass. Klass ses i detta avseende som ”en relation som görs i diskursiva praktiker där skillnad upprättas på ett sätt som är avgörande för människors sätt att se på sig själva och andra samt på deras möjligheter att agera” (s. 22). Utifrån Laclau förstår Gerber klass som det som konstitueras när ”något exkluderas” och när det äger rum ”en hierarkisering mellan det som inkluderas och exkluderas” (s. 22). Skeggs och Laclau bidrar härigenom till att hennes klassbegrepp subjektiveras. Samtidigt vill hon inte göra klass till en helt och hållet subjektiv kategori. Hon definierar därför klass också som ”en kategori som organiseras kring exploatering och kring skillnader i människors tillgång till materiella, kulturella och sociala

resurser” (s. 22). Att utföra en analys av klassamhället är från denna synvinkel enligt Gerber ”att undersöka hur ojämlikheter och exploateringsförhållanden reproduceras, förändras, uttrycks och ifrågasätts” (s. 22). Här inbegrips sålunda en mer objektiv sida av klass som avser tillgången till materiella resurser, exploatering och ojämlikhet.

Trots denna ansats till balans mellan klassbegreppets objektiva och subjektiva dimensioner väljer Gerber att fokusera den subjektiva sidan av saken i själva den empiriska undersökningen. Det är identifikationer snarare än resursfördelning som står i förgrunden när hon slår fast att hennes analytiska fokus är ”hur dikotomiseringen mellan Öst och Väst både samverkar med och utmanar klass som skillnadsskapande praktik” (s. 22).

Men kan man välja bort så väsentliga delar av de objektiva faktorerna som materiella resurser utgör och fortfarande kalla en undersökning klassanalytisk? Förlorar man inte essensen i klassperspektivet om man inte undersöker de materiella och rent av kvantifierbara villkoren samtidigt med identifikationerna? Är det kort sagt ett klassperspektiv som Gerber har?

Avhandlingen hade kunnat gå mer i clinch med frågor kring hur man ska förena diskursanalys, historiematerialism, klassanalys och socialkonstruktivistiska perspektiv på nationell identitet. Här finns förstås inga tydliga gränser, men en mer explicit diskussion kring olika begrepps och perspektivs förutsättningar hade varit på sin plats.

Om diskurs, nationell identitet och klass ägnas omfattande teoretisk diskussion, väljer Gerber ett mer lågteoretiskt förhållningssätt till perspektiven kön och ålder eller generation. Mest beträffande ålder ställer jag mig lite frågande till detta upplägg. Anledningen är att så mycket av undersökningens grundpremiser faller tillbaka på att intervjupersonerna representerar en särskild åldersgrupp i samhället – den sista DDR-generationen, som hon själv talar om.

I texten återkommer Gerber vid ett flertal tillfällen till några bestämda enskilda etnologer, bl.a. Karin Lindelöf och Katarzyna Wolanik Boström, vilka hon vänder sig till i frågor om bl.a. klass, kön, postsocialistiska villkor. Jag kan dock sakna en fortlöpande och fördjupad dialog med andra etnologiska forskningsområden. Etnologisk forskning om modernitet, identitet och förändring är t.ex. ett fält som tas upp i inledningen, men som sedan inte närmare aktiveras i undersökningen. Även etnologer som har diskuterat begrepp som plats, regional identitet, migration och

etnicitet hade i högre utsträckning kunnat vara viktiga samtalspartners i arbetet.

I de empiriska kapitlen förenar Gerber teori och material på ett utmärkt sätt. Den diskursanalytiska ramen, som här bär prägel av metod, ger stor stabilitet åt materialbehandlingen, redovisningen och de analytiska slutsatserna. Hon för visserligen ingen tydlig källkritisk diskussion kring sitt intervju-material. Men tack vare att materialet ändå presenteras så utförligt – diskussioner om urval av intervju-personer, beskrivningar av intervju-situationen liksom av analysens genomförande, långa intervju-citat osv. – framstår materialet både som mångfasetterat och rikt på möjligheter samt som representativt för att kunna belysa de aktuella frågeställningarna.

En fråga som dock inte besvaras till fullo är varför Gerber avstod från att intervjua även föräldragenerationen. Avhandlingen har i stora drag ett familjeperspektiv på olika frågor och föräldragenerationen spelar dessutom en väsentlig roll i analysen som ett slags förlorare i den förändringsprocess som Östs uppgång i Väst har inneburit. Som läsare blir man successivt alltmer undrande över varför den äldre generationen inte fick en ”egen röst” i diskursanalysen. Varför är det bara de vuxna barnen som får uttala sig om den generationsklyfta som förefaller finnas bland östtyskar i det enade Tyskland? Hade gapet mellan de olika generationerna beskrivits annorlunda av de äldre östtyskarna? I anslutning till detta funderar man också över de intervjuades egen familjesituation i dag. Man får i texten bara små indikationer på att de intervjuade i nuvarande situation har egna familjer, där barnen kanske håller på att skolas in i den ambivalenta s.k. östtyska position som deras föräldrar på olika sätt intar. Med andra ord, på vilket sätt kan ”Öst” också antas vara en subjektposition som kan komma att traderas från en generation till en annan i det framtida Tyskland?

Fältarbetet, där intervju-situationen spelar en huvudroll, är inte beskrivet i detalj, men genom de redogörelser som görs i inledningen, Gerber har bl.a. bott i Tyskland periodvis, och genom författarens närvaro i den övriga texten kan man som läsare sluta sig till att undersökningen bygger på ett gediget arbete i fält. Angående intervju-situationen anger hon att hon har ”haft en lista med konkreta frågor gällande familj, boende, fritidssysselsättningar, semester, skolgång, yrkesliv och framtidsplaner” (s. 29). Det har varit ”ett tydligt fokus på de intervjuades egna erfarenheter och omständigheter” (s. 29). Utöver ”den mer biografiska delen av intervjun” har hon ställt ”en rad frågor som på ett mer uttalat sätt

kretsar kring Öst–Väst-tematiken: Hur den intervjuade upplevt murens fall, vad hon eller han har för uppfattning om Tysklands enande och om den medialiserade bilden av DDR, samt om han eller hon själv identifierar sig som östtysk” (s. 29). I de empiriska kapitlen får vi sedan veta att intervjupersonerna i rätt hög grad styrde vilka teman som avhandlades i de olika intervjuerna. Gerbers diskursanalys grundar sig nämligen inte bara på vad intervjupersonerna säger explicit utan också på vad dessa valde att *inte* tala om under intervjun. På s. 122 konstateras t.ex. att flera intervjupersoner i hög grad avstod från att tematisera de politiska förändringar som ägde rum i samband med *die Wende* (införandet av fria, demokratiska val, införandet av mänskliga fri- och rättigheter m.m.). I kapitel 7 diskuterar Gerber fenomenet ”Östkvinnor” utifrån det faktum att de manliga intervjupersonerna lät bli att tematisera frågor om jämställdhet mellan könen och om kvinnors situation och erfarenheter. Dessa tystnader om olika samtalsämnen blir gåtfulla för oss läsare när vi inte förstår *hur* intervjuerna har tematiserats. Hur ska man som läsare förhålla sig till hennes analyser av dessa tematiskt intressanta tystnader när tystnaderna i sig är så betingade av själva den unika intervjusituationen som vi inte vet så mycket om? Min första tanke är att Gerber som intervjuare helt enkelt inte frågade männen om kvinnornas villkor. Men i så fall vet jag inte om man kan göra en analytisk poäng av att detta fenomen skulle vara någonting ”tyst” i samhället i stort. Hur användes frågelistan under intervjusamtalet? Hur styrde intervjuaren samtalet och vilken frihet gavs den intervjuade att välja samtalsämne? Hur skedde tematiseringen under samtalets gång? Intervjuades män och kvinnor på samma sätt? Det hade varit lämpligt med en mer noggrann redogörelse för intervjusituationens samtalsordning.

Det kompletterande materialet, till skillnad från intervjuerna, är inte föremål för någon närmare beskrivning i redogörelsen för materialet. Jag får inte veta hur ett ”vardagligt samtal” kvalificerar sig som material och källa i undersökningen. Har Gerber fört fältdagbok där hon har skrivit ned observationer i direkt anslutning till tillfället, eller har hon erinrat sig händelser i efterhand under skrivandet av avhandlingen? Hur många utställningar har hon besökt, och på vilket sätt har hon gjort dessa besök till ett källmaterial? Vad för slags mediematerial är det fråga om – tidningsartiklar, radioprogram, teveprogram? Varför valde hon överhuvudtaget denna prioritering av material? Varför inte en jämnare fördelning av materialkategorierna där kontrasteringen mellan

intervjuer, observationer och medier kunde ha blivit studiens replipunkt?

Sofi Gerbers avhandling *Öst är Väst men Väst är bäst* behandlar ett angeläget ämne, nämligen hur Tyskland, en av Europas centrala nationalstater, för att inte säga den mest centrala när det gäller fred och stabilitet på kontinenten, i dag karakteriseras av betydande intern, regional dynamik och splittring tematiserad under benämningarna Öst och Väst. Denna tudelning har sin ”geopolitiska” bakgrund och resonansbotten i de två världskrigen på 1900-talet liksom den långa perioden av kallt krig efter det andra av dessa två världskrig. På nationell tysk nivå är Öst och Väst en tydlig spricka i vardagslivets alla upptänkliga göranden och låtanden. Det handlar om var man är född, var man bor, vilka vardagliga ord man använder, vilken skola eller utbildning man väljer, hur man bildar familj, vilka föremål man attraheras av, vilken klasstillhörighet man kan tänkas ha osv. Gerber har på ett övertygande och inkännande sätt visat hur denna levande dikotomisering av tillvaron i Öst och Väst starkt inverkar på tyskars gemensamma liv i dag, deras sätt att tala med varandra och om varandra, deras sätt att förhålla sig till sin omvärld och sitt förflutna. I studien använder hon ett process- eller förändringsperspektiv som visar hur Berlinmurens fall 1989 och de två staternas enande året därpå kom att innebära etableringen av en dislokativ erfarenhet hos inte minst den nya nationalstatens östtyska medborgare. I de unga vuxna östtyskarnas berättelser tematiseras en historisk rörelse som ersatte en bestämd ”naturlig” och social nationell identitet med en ny antagonistisk och politisk regional identitet. Berättelserna präglas i hög grad av subjektens egna samtida ”vuxenblivande”, en dimension som ytterligare komplicerar bilden av de förskjutningar och rörelser som är för handen.

Avhandling är välskriven och har trots sin höga teoretiska ambition en berättande och lättillgänglig stil. Den är grundligt genomarbetad, såväl textmässigt som språkligt. Dispositionen av avhandlingstexten är logisk och lätt att följa. Problemställning och syfte är klara och koncisa. Den teoretiska inriktningen på diskursanalys är konsekvent och övertygande.

Sammanfattningsvis bidrar Sofi Gerbers avhandling på flera sätt till ny och viktig kunskap inom det etnologiska området. Denna kunskap har inte minst anknytning till frågor om hur diskursanalys och etnologisk kulturanalys kan förenas trots olikheter t.ex. beträffande synen på individen. Avhandlingen kastar också nytt ljus på frågor om nationell identitet i europeisk kontext,

liksom på hur politiska identiteter gestaltas i vardagen och förändras över tid och genom dislokation.

Markus Idvall, Lund

Gabriella Nilsson: *Könsmakt eller häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor*. Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet 2009. 275 s. English summary. ISBN 978-91-6287-843-6.

Vad betyder antagonism i det politiska samtalet om kön och våld? Ligger förändring i spänningen mellan utmaning och motstånd? På vilket sätt har synen på mäns våld mot kvinnor ändrats i det svenska samhället under de senaste decennierna? Etnologen Gabriella Nilssons avhandling handlar om dessa frågor, om antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor och deras förändringspotential. Antagonism står för motsättning eller motsatsförhållande, här definierat som föreställningar som är oförenliga, inte sällan fientligt formulerade.

På ena sidan i kampen står vad som kallas *könspolitiska perspektiv* – där kön, våld och makt länkas samman i ”ett maktförhållande där det kvinnliga konstrueras som underordnat det manliga” (s. 20). Mäns våld mot kvinnor ses som ”ett uttryck för mäns makt över kvinnor” (s. 22). Detta perspektiv, som är utgångspunkten, benämns *Könsmakt* i avhandlingens titel. På andra sidan står etablerade förklaringsmodeller som *inte* kopplar ihop våld med den ojämlika maktrelationen mellan kvinnor och män. *Häxjakt* i titeln anspelar på vad som kallats häxjakt på oskyldiga män, dvs. att det könspolitiska perspektivet lägger skulden för våldet på män som grupp. Det övergripande växelspelet mellan dessa två positioner analyseras åren 1975–2000. Det är ett gediget, omfattande och angeläget arbete.

Under denna period om 25 år fokuseras tre separata frågor eller *våldsformer* i svensk politik: våldtäkt 1975–1977, incest 1982–1996 och kvinnomisshandel 1988–2000. Nilssons tanke är att det går lättare att göra jämförelser och dra slutsatser om förändring om de tre diskurserna hålls åtskilda. Hon har också medvetet valt frågor kring vilka det råder konflikt. Urvalet går tillbaka på hennes ontologiska utgångspunkt, nämligen att innebörder och mening skapas genom konflikter och antagonism. Och att sanningar är politiskt konstruerade. När en föreställning blivit mer ”sann” än andra i samhället talar man om att den får hegemonisk status. Hegemoni är lika med makt genom samtycke,

till skillnad från dominans som definieras som makt genom tvång (s. 19).

Avhandlingen är en studie av hur mening skapas på tre nivåer, (a) som en process över tid, ett slags kronologisk förändring i stora drag, (b) i form av tre avgränsade diskurser – våldtäkt, incest och kvinnomisshandel, och (c) som konkreta mikropraktiker, exempelvis en artikelserie, ett årsmöte eller ett lagförslag. Min tolkning är att dessa händelser binds ihop med den övergripande frågan om förändring med hjälp av de tre avgränsade fallen. På så sätt vill författaren att vi ska ”se det stora genom det lilla” (s. 21). Hennes syfte är inte bara att visa *att* en förändring skett, utan också *hur* den gått till och vad den innebär. Genom att göra en analys som kombinerar tre nivåer ”blir förändringen fullt synlig”, enligt Nilsson (s. 21). Tanken är spännande, men här saknas en diskussion om hur förändring bör avläsas. Förändring av vad? För vem? På vilken nivå? Och hur stabil ska förändringen vara för att betecknas som förändring?

I *våldtäktsfrågan* 1975–1977 utgjordes hegemonin – det upplevda samförståndet – av den organiserade kritiken av *Sexualbrottsutredningen*, den utredning som kom 1976 och som väckte sådant rabalder för att den lade skuld på offret för våldtäkten. Nilsson tolkar det som att hegemonin formerades kring kritiken, inte på sakfrågan som sådan, om synen på våldtäkt. Kvinnorörelsen, som fick en ny utredning till stånd, framställs som klart framgångsrik.

I *incestfrågan* 1982–1996 förlorade det könspolitiska perspektivet mot vad som betecknas som ett barnperspektiv. Det betyder att synen på incest som en konflikt mellan vuxna och barn segrade över incest som en konflikt mellan kvinnor och män. Incest blev inte en kvinnofråga. Perioden utmärks av kraftiga växlingar mellan olika innebörder. Till slut talar Nilsson för en försvagning av det hegemoniska barnperspektivet.

I *misshandelsfrågan* 1988–2000 fick dock det könspolitiska perspektivet – eller det som brukar kallas könsmaktsförståelsen – hegemonisk status, i form av en successiv utveckling. Denna förståelse utgick från att mäns våld mot kvinnor är ett brett fenomen, att allt våld måste ses i ett sammanhang – och att män pekades ut som förövare.

Vad gäller våldtäkt och incest menar författaren att förändringar på de två fälten mot en mer politisk könsanalys kom till stånd därför att den könspolitiska utmaningen, paradoxalt nog, inte var explicit. Man diskuterade således *inte* i termer av kön och det yttrades ingen kritik av män, vilket däremot skedde i misshan-

delsfrågan. Att påtala maktrelationer synes alltså inte alltid vara en väg mot ökad förståelse. Ibland verkar tystnad vara en mer adekvat strategi. Här hade jag gärna sett en diskussion om benämningens dilemman. När – och av vad – förefaller ett benämning vara rätt, respektive leda fel, och snarare slå tillbaka?

En slutsats i avhandlingen är att aktörerna inte försökt spränga ramarna för samtalet. På så sätt har de – såväl utmanare som motståndare mot förändring – bidragit till att upprätthålla könsordningen, menar Nilsson. Även könspolitiskt aktiva kvinnor har hållit tillbaka sina krav, inte minst av rädsla för att kritiseras för manshat. Legitimitet är nyckelordet. Man måste helt enkelt ha någon grad av trovärdighet för att motparten ska lyssna. Att tala utifrån subjektpositionen feminist är diskvalificerande.

Vilka föreställningar som blev hegemoniska var alltså *olika* under de tre perioderna. Gemensamt är dock att varje könspolitisk utmaning mötts av starkt motstånd, ett motstånd som i stora stycken handlat om att protestera mot utpekandet av män som grupp, och tanken om mannen som norm. Den etablerade sanningen har varit att politiken är könsneutral. Slutsatsen i avhandlingen är att antagonismen/konflikten i grunden står mellan kvinnor och män, eller mellan kvinnors och mäns handlingsutrymme. Det tolkar Nilsson som ett nollsummespel: det kvinnor vinner förlorar män.

Oenighet antas vara ”själva förutsättningen för förändring” (s. 18). Numera talas det om mäns våld mot kvinnor – utan dessa dispyter skulle ingen förändring kunna ske, är tanken. ”Under perioden har intresset för mäns våld mot kvinnor som en fråga om kön *ökat markant*” (s. 21 min kursiv). Men, skriver Nilsson, ”*e/n genomgripande förändring* mot en könspolitisk förståelse av mäns våld mot kvinnor har *inte* åstadkommit, trots att den politiska möjligheten funnits” (s. 230 min kurs., jfr s. 235). Vad betyder det?

En tolkning är att viss förändring skett vad gäller synen på mäns våld mot kvinnor. Utmaning har mötts av motstånd, vilket betyder att frågan skulle ha politiserats. Kan vi komma ett steg vidare genom att bena i begreppen utmaning, motstånd och politisering? Avhandlingen avslutas med en epilög där sista meningen handlar just om motståndets karaktär:

Den könspolitiska synen på mäns våld mot kvinnor väckte motstånd från alla håll i samhället, inklusive de politiskt aktiva kvinnorna själva. Detta starka motstånd tyder på att det som utmanades var något som genomsyrade hela samhället, någonting

grundläggande – enligt min mening könsordningen (s. 240).

Samtidigt skriver Nilsson att ”f/örhållandet mellan tal och tystnad kan sammanfattas som att ju mindre motstånd som krävs för att upprätthålla styrkeförhållandet på fältet, desto säkrare är makten” (s. 64). Så om mycket kraft sätts in för att mota bort en könspolitisk tolkning av våld så betyder det att den etablerade makten är svag? Eller är det så att det finns utmaningar som är olika hotfulla? I våldtäktsfrågan skriver Nilsson att kvinnomanifestationen 1976 mot *Sexualbrottsutredningen* genomfördes enligt den offentliga politikens spelregler och därmed inte var utmanande för könsordningen. Å andra sidan lyfter hon fram att våldtäkt politiserades och blev en kvinnofråga. Det kunde retts ut bättre.

Politisering är ett återkommande och positivt laddat begrepp i avhandlingen. Eftersom det förefaller finnas en stark strävan från maktordningens sida att inte politisera våldsförågan tolkas detta av författaren som en form av motstånd – i grund ett försvar för objektiva, givna eller naturaliserade föreställningar om våld. I det ljuset betraktas förhandlingar om innebörder, även fientliga sådana, som konstruktiva. Men här blir det lite gungigt. När Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige/Roks splittrades 1996, främst på grund av oenighet om hur man såg på mäns ansvar för våldet, var det en förändrande, i någon mening förbättrande, antagonism?

Jag tolkar det snarare som att här fanns motstridiga uppfattningar inom Roks som underblåstes av medierna (som spelade på en stark antifeministisk opinion) och som föll tillbaka på Roks, splittringen förstärktes och blev till slut bildandet av SKR. Finns det något medierna älskar mer än att skriva fram konflikter inom kvinnorörelsen? Det här konkreta fallet visar på behovet av en fördjupad problematisering av antagonismens karaktär och värde. Vilka är oeniga? Om vad? Vilken typ av antagonism är politiskt konstruktiv?

Det är lätt att följa – och instämma i – Nilssons tankegångar på ett intuitivt plan. Flera slutsatser verkar rimliga (även om de ibland pekar åt olika håll). Det stora empiriska underlaget skänker trovärdighet åt resonemangen. Samtidigt får begreppen utmaning, motstånd och politisering ingen riktig analytisk styrkraft. Genom en utförligare diskussion av de problem och möjligheter som är förknippade med dessa begrepp, liksom med antagonism och förändring, kunde slutsatserna i avhandlingen blivit mer teoretiskt pregnanta.

Min bedömning är att Gabriella Nilsson hamnar i olika tolkningsdilemman då det teoretiska ramverket inte tillhandahåller tillräckligt goda analysverktyg. Avhandlingen sägs ha tre ”viktiga” utgångspunkter: kulturanalys, genusperspektiv och politisk diskursteori (s. 16). Kulturanalysen fokuserar hur normproduktion går till i det lilla, på mikronivå. Genusperspektivet handlar om hur könshierarkier konstrueras och legitimeras (med referens till genushistorikern Joan W. Scott), hur normer skapas kring kön. Den politiska diskursteorin slutligen tar upp hur dessa normer skapas i antagonism.

I nästa steg, teoretiska utgångspunkter, anges två perspektiv. Det ena är den *diskursteori* som utarbetats av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe med rötter i en neomarxistisk poststrukturalism. Det andra perspektivet är Pierre Bourdieus *fältteori*, som är inriktad på styrkeförhållanden på olika fält, ett slags mikroteori. Nilsson knyter ihop diskursteorin och fältteorin genom att ta fasta på att båda är handlingsteorier som fokuserar hur konflikter skapar mening. Det är bra, men vart tog den genusteoretiska diskussionen vägen? Hon presenterar det feministiska forskningsfältet, men sorterar inte bland forskare med radikalt olika utgångspunkter, som exempelvis Susanne Dodillet och Jenny Westerstrand. Vem mer precist har Nilsson haft användning för, och hur? Vilka är de centrala feministiska analysverktygen? Hade vi fått ett mer explicit svar på dessa frågor hade säkert också analyserna känts mer robusta. Vad skulle då en tydligare feministisk tolkning ha kunnat innebära?

Avhandlingens flotta design, med sina tre empiriska delar där antagonism förekommit, skymmer en feministisk position om att olika våldsuttryck bör ses i ett sammanhang. Nilssons argument är att ”avgränsningen är så slående i materialet”, med ”nästintill obefintlig” överlappning (s. 22). Hon är medveten om att här finns en konflikt mellan empiri och teori, men valde uppenbarligen att ligga närmare det empiriska materialet än att göra en mer feministisk analys.

Men det finns kopplingar mellan de tre fälten även i empirin. I samband med debatten om våldtäkt bildades kvinnohus/jourer runt om i landet. Författaren skriver också att både frågan om incest och misshandel hade sina rötter i våldtäktsdebatten (s. 85). För kvinnojourrörelsen var incest en viktig aspekt av det våld som män utövade (s. 158). Det fanns ett nära samarbete mellan Stödgruppen för incestoffer och de många jourer som inrättade incestgrupper (s. 90). En orsak till försvagningen av barnperspektivet som lyfts fram i avhandlingen är att

många tolkade in en könskonflikt även i detta perspektiv, dvs. att män implicit pekades ut – och att kvinnorörelsen stod bakom (s. 158).

Kvinnorörelsen skulle alltså kunna ses som en kraft som strävat efter att på olika sätt binda ihop de tre köns-politiska konflikterna. Att de ändå hållits isär kan tolkas som ett uttryck för maktordningens motstånd mot sammanhållna förståelser av mäns våld mot kvinnor. Detta motstånd bygger i sin tur, menar jag, på att det mest förbjudna är att peka ut mäns ansvar som grupp för våldet. Nilsson hävdar också, med hänvisning till Maria Törnqvist, att det finns tre gränsposter som inte får överträdas: sexuell frihet, rättssäkerhet och privatlivets helgd. Det översätter hon till tre heliga värden: mäns sexuella frihet, mäns rättssäkerhet och mäns rätt att slippa insyn i det privata, ytterst mäns handlingsfrihet. Det är värden som skär tvärs igenom de tre våldsförhållandena.

Avhandlingens stora förtjänst ligger i den systematiska och omfattande genomgång som Gabriella Nilsson gjort av tre viktiga debatter i svensk politik, från det lilla till det stora. Våra kunskaper på fältet har utan tvekan ökat. Hon har också en nyanserad och intellektuellt hederlig hållning till sitt uppdrag. Dessutom skriver hon väl. Mina invändningar gäller analysernas karaktär, som ibland får mer drag av ”trust me” än av teoretiskt förankrade diskussioner. Författaren har en analytisk röst, som med fördel kunde höjts ett par pinnhål. Till sist vill jag ställa frågan: Vad har Gabriella Nilsson utmanat med sin avhandling? Kampen om tolkningsföreträde går vidare.

Maud Eduards, Stockholm

Klara Arnberg: *Motsättningarnas marknad. Den pornografiska pressens kommersiella genombrott och regleringen av pornografi i Sverige 1950–1980*. Sekel bokförlag, Lund 2010. 339 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85767-61-8.

I januari 2011 dömde Svea Hovrätt en samlare och översättare av Manga-serier till dagsböter för barnpornografibrott. Domen gällde innehav av 39 tecknade bilder föreställande nakna barn i pornografiska situationer och möjliggjordes av den skärpning av lagstiftningen som trätt i kraft 1 juli 2010. Syftet med skärpningen hade varit att stärka skyddet av barn i allmänhet och effektivisera bekämpningen av barnpornografibrott i synnerhet. Redan 1980 kriminaliserades barnpornografi i svensk

lagstiftning, men förändringen 2010 innebar ett förbud mot alla former av skildrande av barn i pornografisk bild liksom mot att överhuvudtaget befatta sig med dylika bilder. Hovrätten valde att tolka lagstiftningen så att detta även gällde tecknad bild.

Domen väckte omfattande debatt om vad som rimligen kunde räknas som barnpornografi och inte. Utgjorde domen en överdriven inskränkning av yttrandefriheten eller ett viktigt försvar av barns rättigheter? Den ena positionen i debatten, bl.a. företrädd av justitieminister Beatrice Ask, gjorde gällande att även om tecknade bilder saknade enskilda offer så utgjorde de en kränkning av barn som grupp. Det fanns inte något berättigat intresse i att porträttera unga flickor som har samlag med vuxna, tecknade eller inte, menade debattörerna. Snarare riskerade bilder av det här slaget att leda till en normalisering så att steget mellan tecknad bild och verklighet i förlängningen minskade. Den andra positionen hävdade att domen var ett uttryck för ett rättssamhälle som drabbats av moralpanik. Hur kunde någonting räknas som ett brott när det saknades brottsoffer i form av verkliga barn som kränktes sexuellt? Tvärtom, menade somliga, kunde tecknade bilder fungera som substitut för annan barnpornografi och leda till färre övergrepp mot verkliga barn.

Debatten illustrerar den oenighet som inte sällan uppstår när det gäller var våldets gränser ska dras (jfr Nilsson 2009). Samma oenighet är det centrala temat i ekonomihistorikern Klara Arnbergs avhandling *Motsättningarnas marknad. Den pornografiska pressens kommersiella genombrott och regleringen av pornografi i Sverige 1950–1980*. I en omfattande bok redogör Arnberg för de politiska och ekonomiska orsakerna till och konsekvenserna av den ”porrvåg” som svepte in över landet under slutet av 1960-talet. Arnberg följer pornografins kommersiella genombrott i Sverige – från att ha varit förbjuden till att bli en laglig vara, tillgänglig för alla – och ställer frågan varför just Sverige var så tidigt ute med en avreglering.

Avhandlingens syfte är att analysera hur och varför den svenska pornografiska pressen utvecklades mot en massmarknad under perioden 1950–1980. Valet av tidsperiod följer delvis avgränsningen till tidningsmediet. Empiriskt fokus riktas mot porrutgåvan – från upptakten till dess kommersiella genombrott under 1950-talet till dess minskning efter konkurrens från videofilmen i slutet av 1970-talet. Avhandlingen är indelad i fem delar. Utöver inledning och avslutande diskussion beskriver återstående tre empiriska kapitel vardera en avgränsad

tidsperiod, inledningsvis perioden före den pornografiska pressens genombrott, från introduktionen av den nya tryckfrihetsförordningen 1950 och fram till 1964, vilket var året innan en utredning, för att utreda huruvida en avreglering av pornografin var möjlig, tillsattes. Därefter studeras det faktiska kommersiella genombrottet under andra hälften av 1960-talet – en period som karaktäriserades av en stark ökning av antalet pornografiska förlag i Sverige och som ledde fram till pornografins legalisering 1971. Slutligen analyseras perioden efter legaliseringen, hur avregleringen påverkade branschen samt den debatt som ledde till en återreglering av vissa delar av det pornografiska fältet, såsom barnpornografin 1980 och våldspornografin 1988.

Enligt Arnberg kan pornografins utveckling i Sverige inte förklaras som antingen politisk eller ekonomisk. Istället krävs ett dubbelt perspektiv som fångar den ömsesidiga relationen mellan samhälle och marknad. Följaktligen omfattar avhandlingen såväl en redogörelse för politiska beslut, och de debatter som föregått dessa, som ekonomiska aspekter och konsekvenser. Empiriskt intresserar sig Arnberg för de förlag som gav ut pornografiska tidningar: förlagens kommersiella villkor och den tryckfrihetsrättsliga politik och praktik som inramade och möjliggjorde deras verksamhet. Men studien riktar sig även mot de stridigheter som kringgärdade kommersialiseringen av pornografin och hur debatten under perioden influerat dess utformning. Utgångspunkten är tre frågeställningar: Hur och varför förändrades de regleringar som styrte utvecklingen av pornografiska tidningar? Hur förändrades den diskursiva konstruktionen av pornografin i den politiska och massmediala debatten? Hur utvecklades den pornografiska tidningsbranschen i interaktion med omgivande samhälle?

Som läsare upplever jag att det är svaret på den senare frågeställningen som dominerar avhandlingen. Det är också framförallt här som Arnberg själv ser avhandlingens kunskapsmässiga bidrag. Tidigare har det saknats studier som kartlagt branschens utveckling statistiskt och empiriskt och Arnberg påpekar att berättelsen om pornografins framväxt som kommersiell produkt är en viktig pusselbit i sexualitetens ekonomiska historia, inte minst för att den ger svar på frågor om hur och varför sexualitet utnyttjas i ekonomiska sammanhang.

Sverige var tillsammans med Danmark ett av de länder som tidigast avkriminaliserade utgivningen av pornografi. Redan 1971 exkluderades den s.k. sedlighetsparagrafen ur svensk tryckfrihetsordning, vilket innebar att regleringen av sexuellt innehåll i tryckta

alster försvann. I en nutida, mer populärt förekommande förståelse av svensk pornografis historia antas inte sällan avregleringen 1971 ha varit det som satte fart på pornografins utveckling, både till storlek och till innehåll. Ett intressant resultat som Arnberg med sitt ekonomisk-historiska perspektiv kan visa är emellertid att ökningen av antalet porrtidningsförlag och porrtidningar skedde redan före 1971. Det var inte avkriminaliseringen i sig som ledde till en ”porr-boom” i samhället. Under 1970-talet låg porrtidningsproduktionen tvärtom på en relativt jämn och stabil nivå. Möjligen blev pornografin mer synlig i det offentliga rummet. Arnberg beskriver i stället hur förlagen under 1960-talet utvecklade en rad olika strategier för att undkomma lagstiftningen, som att inte lämna in granskningsexemplar av tidningarna till tryckfrihetsombuden i tid, förändringar i distributionskedjan och genom att utse en annan person än förlagets ägare till ”målvakt” för att ta eventuella straff. Porrvågen föregick alltså lagändringen, vilket väcker följdfrågan om det tvärtom var denna som tvingade fram lagändringen? Arnberg svarar både och, och menar att lagändringen kom till stånd både till följd av en allmän politisk vilja till sexuell liberalisering under 1960-talet och av ett kommersiellt tryck. Skillnaden mellan pornografin på 1960- och 70-talen låg istället framförallt i graden av specialisering: från att ha riktat sig till ”alla” gick den mot mer specifika sexuella inriktningar som barnpornografi, sadomasochism och olika fetischismer.

Som nämnts ovan dominerar avhandlingen av den företagshistoriska aspekten av pornografins utveckling. Det är naturligtvis på detta område som Arnberg har, och som ekonomhistoriker ska ha, sin främsta kompetens. Men för den ekonomiskt mindre bevandrade läsaren riskerar de avsnitt som beskriver förlagen, och som dispositionstekniskt hålls åtskilda från redogörelserna för det politiska skeendet, att upplevas som något som blockerar beskrivningen av det historiska förloppet. Det är, enligt min mening, när Arnberg beskriver den mediala debatten och de politiska besluten som avhandlingen blir som intressantast. Centralt under den studerade trettioårsperioden var, liksom idag, vilket exemplet med Manga-teckningarna ovan visar, prostitutionens sociala och kulturella effekter. I vilken utsträckning var pornografi någonting negativt och i så fall på vilket sätt?

Under 1950- och 60-talen ansågs pornografins potentiellt skadliga effekter framförallt vara riktade mot den enskilde användaren eller samhällsmoralen i stort. Oron gällde, beskriver Arnberg, huruvida pornografin kunde leda till att sexualiteten sipprade ut ur den äk-

tenskapliga domänen, liksom för spridningen av perversioner såsom homosexualitet och hängde samman med vem som ansågs vara dess främsta konsumenter – män i allmänhet, åldringar eller ungdomar (även de båda senare kategorierna underförstått av manligt kön). Att vuxna, gifta män konsumerade pornografi tycks ha varit relativt oproblematiskt och i den utsträckning åldringar stod för konsumtionen betraktades det snarast som någonting positivt. Ensamma och utan kontakt med kvinnor fyllde pornografin en viktig funktion för dessa mäns livskvalitet. Det var först för ungdomar som pornografin var ett hot, inte för att de riskerade att få en skev kvinnoönsyn, som argumentet vanligen lyder idag, utan för att de i sin omognad riskerade att bli homosexuella eller åtminstone svårare att leda in i den trygga heterosexuella familjebildningen.

Först efter avregleringen 1971 hördes, framförallt från kvinnorrorelsehåll, perspektiv i debatten som framhöll pornografins negativa verkningar för kvinnor – både för de modeller som medverkade i produktionen och för kvinnor och barn i allmänhet. Den lössläpplighet och omoral som setts som en följd av pornografin under 1950- och 60-talen ersattes under 1970-talet med en kritik av bristande jämställdhet och sexism och förståelsen av pornografi länkades samman med frågor som våldtäkt och prostitution. Arnberg visar följaktligen att avregleringen aldrig gjorde pornografin till en allmänt brukad vara. Knappt hade den vunnit politisk acceptans förrän det uppstod nya kontroverser. Arnbergs slutsats är att oavsett hur pornografin definierats, så har den utsatts för offentlig kritik. Men, framhåller hon, oavsett från vilket håll kritiken utgått (t.ex. från kristna grupper eller kvinnorrorelsen), så har den bottnat i en heteronormativ analys.

Centralt för att förstå den pornografiska pressens historia i Sverige är insikten att pornografi inte är ett låst begrepp till sitt innehåll utan något som förändras över tid. 2011 klassas Manga-teckningar som otillåtna, medan såväl barnpornografiska teckningar som fotografier var fullt lagliga, och vanligt förekommande, under 1970-talet. Detta är även Arnbergs teoretiska utgångspunkt: begreppet pornografi ska förstås som historiskt och socialt konstruerat och beroende av parallella diskurser och perspektiv. Arnberg betonar inledningsvis att en fast definition av vad pornografi är skulle riskera att förbise en historisk förändring av vad som uppfattats som pornografiskt. Exempelvis skulle en nutida feministisk definition av pornografi som förnedrande och knuten till våld riskera att bli anakronistisk. Istället

säger sig Arnberg lämna definitionen till de aktörer hon studerar. Det är emellertid här jag ser avhandlingens största problem: de konkreta definitionerna uteblir. Men för att förstå de olika historiska och diskursiva kontexter Arnberg beskriver behöver läsaren veta vad som avses.

Arnberg skriver att porrtidningarna under perioden, med hennes eget begrepp, blev alltmer ”sexuellt explicita” i bemärkelsen hårdpornografiska, men vad innebär det rent konkret? Hur såg pornografi ut under den studerade perioden? Här saknar jag detaljerade beskrivningar av de pornografiska bilder debatten faktiskt handlade om och som Arnberg själv tagit del av i sin omfattande genomgång av pornografiska tidningar. I brist på innehållsbeskrivningar får den läsare som inte själv konsumerat pornografi under den studerade perioden eller som, vilket är fallet med mig själv, betraktar pornografi från ett feministiskt perspektiv, hålla till godo med sina egna föreställningar (och fördomar?) om vad pornografi är för att förstå det skeende som Arnberg beskriver. Det säger sig självt att detta inte ger en rättvisande förståelse för debatten utan, som Arnberg själv påpekar, riskerar att bli anakronistisk.

För att exemplifiera problemet vill jag lyfta fram en av de mer underförstådda teser som Arnberg, enligt min läsning, driver i avhandlingen, nämligen att motståndet mot pornografin i grunden bottnade i ett motstånd mot och rädsla för homosexualitet. För att kunna förstå denna analys, som säkert är helt rimlig, hade krävts att läsaren känt till i vilken utsträckning och på vilket sätt porrtidningar vid den här tiden beskrev homosexualitet. Varför trodde man att bilderna kunde leda till homosexualitet? Var det för att de visade fri sexualitet i allmänhet eller utgjordes bilderna uttryckligen av homosexuella situationer? Om inte, kan inte bilder på två nakna kvinnor tillsammans snarare ses som ett uttryck för en heterosexuell manlig fantasi än som ett uttryck för homosexualitet?

Möjligen hänger avsaknaden av innehållsbeskrivningar samman med att Arnberg ansett denna aspekt av pornografin redan vara beskriven. Arnberg skriver uttryckligen att forskning om pornografi generellt sett är omfattande, i synnerhet vad gäller dess innehåll och dess sociala effekter, medan det funnits få studier av dess ekonomiska aspekter. I exempelvis medievetaren Anja Hirdmans avhandling *Tilltalande bilder. Genus, sexualitet och publiksyn i Veckorevyn och Fib aktuell* (2001) görs mycket riktigt ingående beskrivningar av innehållet och hur det bidrar till att konstruera kön. Men det är inte en regelrätt innehållsanalys jag efter-

lyser i Arnbergs avhandling, enbart en tydligare hjälp för läsaren att förstå och ta ställning till debattörernas olika ståndpunkter. Detta blir ännu viktigare i synnerhet som man, trots att Arnberg själv inte säger sig vilja ta ställning i den fortfarande lika aktuella frågan om pornografins vara eller inte vara, genomgående anar ett pro-pornografiskt perspektiv i avhandlingen. Arnbergs hållning grundar sig på en genomgång av trettio års upplagor av pornografisk press, en kunskap som läsaren underförstås ha för att själv kunna bilda sig en uppfattning i frågan.

Gabriella Nilsson, Lund

Marika Nordström: *Rocken spelar roll. En etnologisk studie av kvinnliga rockmusiker*. Etnologiska skrifter 54. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet 2010. 285 s. ISBN 978-91-7459-122-4.

Marika Nordströms avhandling utgör en etnologisk studie av tio unga kvinnliga rockmusiker knutna till två musikföreningar, She's Got the Beat i Umeå och Rockrebeller i Uppsala. Syftet med avhandlingen är att ”analysera hur tio unga kvinnor ser på sina identiteter som rockmusiker och som medlemmar/engagerade i feministiska musikföreningar, med speciellt fokus på frågor som rör genus och feminism” (s. 16). De använda metoderna är huvudsakligen intervjuer och deltagande observationer. Avhandlingens frågeställningar berör bl.a. vilka drivkrafter hos informanterna som ligger bakom ambitionen att bli rockmusiker, deras intresse för feministiska frågeställningar inom populärmusikens fält, vilken anpassning till olika normer och förväntningar som krävs av dem, vilka uttryck det musikaliska skapandet tar sig och hur detta kan relateras till de diskursiva föreställningar som finns om rock, genus, kreativitet och feminism samt vilka arbetsstrategier och ideologier som ligger till grund för det enskilda och kollektiva arbetet i musikföreningarna.

I det inledande kapitlet diskuterar Nordström sina teoretiska utgångspunkter; hennes ambition är att i avhandlingen tillämpa ett identitetsperspektiv med genus i fokus. Ett viktigt tema är ”musikens beköning”: hon påpekar att det finns en på senare år växande mängd litteratur som problematiserar relationen mellan musik och genus, dels genom kritik av en existerande musikhistoriografisk kanon, dels genom att i ökande utsträckning fokusera musikens betydelse för identitetsformering

och identitetsproblematik. Författarens slutsats är att "[r]ockens höga status och dess maskulinisering är två specifika särdrag som innebär att analysen måste nyanteras och diversifieras" (s. 37). Här förs också en första diskussion av de övergripande genrebegreppen "rock" och "pop". Nordström väljer, inte minst på grundval av informanternas egna utsagor, att kategorisera deras musik som "rock", vilket innebär att den inplaceras i en komplex väv av genrestämmande och genrestämmande diskurser.

Kapitel 2 ägnas åt informanternas berättelser om hur deras identitet som rockmusiker vuxit fram. Inte oväntat finns en generell bakgrund i "fanskap": intresset för och beundran av andra musiker leder så småningom till en önskan att spela själv. Många beskriver hur ett feministiskt uppvaknande leder till ett intresse för gör-det-självet betonade alternativa musikerörelser som punken och Riot Grrrls. Intressant att notera i dessa berättelser är dels betydelsen av uppmuntran från närstående, påfallande ofta musicerande fäder, dels den kritik av allmänna skolväsendets musikundervisning som framkommer i berättelserna: kombinationen av en dominans av manliga lärare och de informella undervisningsformer som sedan länge dominerar i musikundervisningen ger pojkar ett stort försteg.

I kapitel 3 presenteras informanternas beskrivningar av engagemanget i rockföreningarna, vilket innebär "sammanvävda roller" som musiker, feminister och föreningsaktiva. Informanterna visar ibland tecken på en defensiv hållning, de är medvetna om att dessa föreningar kan ses som uttryck för en identitetspolitik som ibland kritiserar av omvärlden, och de för en ideologisk reflexion över separatistiska strategier, samtidigt som aktivistrollen möjliggör en identifikation med en historisk tradition av koppling mellan musik och politik. Här beskrivs också de läroprocesser som försiggår i föreningarna; dessa kan i stor utsträckning karakteriseras som informella läroprocesser, vilket innebär att det egna tillägnet av kunskap har central betydelse. Ett nyckelområde i detta sammanhang är kunskapen om ljudteknik – ett tydligt bekönat område med bristande jämställdhet och källa till många beskrivningar av nedlåtande behandling, där kopplingen mellan kunskap och makt kommer till tydligt uttryck.

I det fjärde kapitlet presenteras informanternas skildringar av den egna identiteten som rockmusiker. Här framträder tydligt den individuella inlärningsprocessens dubbla karaktär, det övande som krävs för att utvecklas som musiker beskrivs som både arbetsamt och lustfyllt.

En egen individuell kreativitet är något som värderas högt. Intressant att notera i detta sammanhang är att det slags kreativitet som framhävs i första hand förefaller handla om låtskrivande, alltså att skapa egen musik och egna texter, till skillnad från andra slags kreativitet som också tenderar att värderas högt i rockdiskursen, t.ex. förmåga till improvisation (mer om detta nedan). Således värderas medvetna stilblandningar högt; genom att inte inrätta sig efter genrenormerna kan man uppnå ett eget unikt, autentiskt, "alternativt" uttryck. Flera informanter har olika musikerroller som ses som i viss mån varandras motpoler: rollen som soloartist (singer/songwriter) respektive rollen som bandmedlem (rockmusiker). Positionen som "rockstjärna" ses som eftersträvansvärd, men den är svårtillgänglig för kvinnor, eftersom den är maskulint bekönad och kopplad till autenticitet, utanförskap och genikult.

Kapitel 5 fokuserar den del av musikeridentiteten som har att göra med samspelet i rockbandet. Informanternas berättelser ger uttryck för diskursiva föreställningar om rockbandet som livsstil och kollektiv autonom enhet. Bandet som gemenskap är starkt positivt värdeladdat, liksom den kollektiva identiteten och det kollektiva skapandet. Informanterna ger uttryck för en övergripande norm som föreskriver demokratiskt arbetssätt, rättvisa, respekt och frånvaro av hierarkier, men den faktiska arbetssituationen i bandet upplevs inte alltid som demokratisk av alla. Maktrelationer är ofta men inte alltid genusrelaterade; status är även kopplad till instrumentalt teknisk förmåga och till distinktionen mellan instrumentalist och sångare. I vissa fall utvecklas med tiden en alltmer "semiprofessionell", individualiserad musikerroll, som i viss mån står i motsättning till ideologiskt betingade demokratiideal.

I kapitel 6 presenteras informanternas beskrivningar av den offentliga aspekten av rollen som rockmusiker. Spelningar och publikkontakt är centrala inslag men upplevs som både positivt och negativt laddade. Framträdandena får ofta en representativ funktion i kraft av kopplingen till de feministiska rockföreningarna. Tillgången till scenen omvärvs av komplexa frågor om kompetens och (köns)kvotering. Scensituationen är ibland präglad av osäkerhet och brist på kontroll, inte minst i relationen till ljudtekniker, som ofta kan uppträda nedlåtande. Mediediskurser i offentligheten är också motsägelsefullt laddade; informanterna upplever uppmärksamhet i sig som gynnsam, men positiv särbehandling och kategorisering, emblematiskt represe-

rad av uttrycket ”tjejband”, som negativ – här framträder en problematisk aspekt av den explicita identitetspolitiken som föreningssammanhanget innebär. Slutligen sammanfattas i det avslutande kapitel 7 centrala teman i den tidigare framställningen.

Styrkan i Nordströms avhandling ligger i den omsorgsfullt genomförda och fylligt redovisade etnologiska undersökningen, präglad av en högt utvecklad reflexivitet. Författaren tillämpar genomgående ett diskursanalytiskt perspektiv, där hon på ett övertygande sätt visar på hur informanternas föreställningar och upplevda handlingsmöjligheter till väsentliga delar bestäms av etablerade diskurser kring musikgenrer, musikerskap och genus. Mot denna bakgrund framstår det dock som något förvånande att författaren avstår från att närmare precisera sin diskursteoretiska ståndpunkt, i stället använder hon diskursbegreppet på ett tämligen pragmatiskt sätt, vilket ibland ger upphov till oklarheter och motsägelser. Så hävdar Nordström t.ex. att hon ”ser på musik som diskursiva processer” (s. 25) och talar även om ”positiva värden som kan sättas i samband med diskursiva föreställningar om rockmusik” (s. 133) och ”en diskursiv föreställning om musik som något vars värde är svårt eller rent av omöjligt att förmedla med ord” (s. 154). Huruvida musik i sig kan ses som en ”diskursiv process”, och i så fall i vilka avseenden, är en komplicerad teoretisk fråga som Nordström (med rätta?) avstår från att fördjupa sig i. Det huvudsakligen implicita diskursbegrepp hon använder sig av förefaller i stället handla om verbala diskurser och deras förmåga att styra och begränsa tankar och handlingar. Eftersom avhandlingen berör just musik, ett fält präglad av icke-verbalt kommunikativt handlande, väcker den dock komplexa frågeställningar om diskursens gränser och eventuella ”rester” av extra-diskursiva aspekter på musiken. Intressant nog framskymtar sådana aspekter tidvis i avhandlingen när författaren talar om informanternas känslomässiga engagemang och det njutningsfulla i musicerandet (t.ex. s. 241, 244, 254), dock utan att problematisera relationen mellan dessa aspekter och dominerande diskurser.

Svårigheterna i att även som forskare förhålla sig helt och hållet reflexiv till etablerade diskurser framträder också i Nordströms något oklara förhållningssätt till historiska förändringar vad gäller sociokulturella statushierarkier. Så talar hon t.ex. både om ”populärkulturens egen uppdelning i hög- och lågkultur där rocken hamnar högt upp på skalan” (s. 57) och om ”vårt västerländska samhälles notcentrering” (s. 129), samtidigt som hon

framhåller avståndstagandet till användning av noter som ett centralt inslag i rockdiskursen (ibid.). Vidare sägs beträffande rockkulturens grad av institutionalisering både att ”rocken ofta utmålats som en relativt icke-institutionaliserad kulturell arena” (s. 104) och att ”rockbandet är en relativt institutionaliserad form av musikskapande” (s. 170). Det ska villigt erkännas att en detaljerad utredning av de historiska förändringar som ligger till grund för sådana motsägelser skulle föra långt utanför avhandlingens ramar, men dessa diskrepanser ger likafullt en god illustration av hur våra – såväl forskares som informanternas – föreställningar om rockens särart präglas av etablerade diskurser (den ”rockmytologi” som Nordström refererar till på flera ställen) som till viss del står i motsättning till observerbara historiska förändringsprocesser.

Som antyddes ovan intar begreppet improvisation en mycket undanskymd roll i avhandlingen. Detta framstår som något förvånande med tanke på att just framträdande inslag av instrumentalt improviserande ingår som en central diskursiv aspekt av särskiljandet av ”rock” från ”pop”. Det egna skapandet i form av improviserade solon utgör ett påtagligt uttryck för individuell kompetens, individualitet och identitet som därmed potentiellt står i konflikt med de kollektiva ideal som så tydligt framträder i informanternas berättelser. Avhandlingen säger dock tyvärr föga om informanternas syn på vikten av att behärska förmågan att improvisera. Som Nordström framhåller i det inledande kapitlet har hon av hänsyn till informanternas anonymitet avstått från en närmare analys av konkreta låtar. I det här aktuella avseendet hade dock en analys, eller åtminstone en mer ingående diskussion, av konkreta exempel på informanternas musik varit värdefull.

De här framförda synpunkterna bör dock inte tillåtas undanskymma det faktum att Marika Nordströms avhandling utgör en mycket väl genomförd studie, som tydligt visar att författaren i grunden behärskar och konsekvent förmår tillämpa det valda metodologiska perspektivet. Som framgått ovan kunde måhända en musikvetare önska en utförligare diskussion av vissa aspekter på informanternas musikaliska praxis och den musik de skapar, liksom en utförligare historisk perspektivering, men i gengäld presenterar författaren en mångsidig, inkännande och perspektivrik analys av sitt samtida källmaterial. Vad gäller formalia lämnar avhandlingen föga att önska: den övergripande dispositionen är klar och tydlig, liksom den sammanhängande linjen i framställningen. Slutligen bör påpekas

att Nordström framstår som en utmärkt stilist, med ett framställningssätt som på samma gång är klart, stringent och ledigt flytande.

Alf Björnberg, Göteborg

Johanna Björkholm: *Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svenskbygder med folkmusik som exempel*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2011. XII + 355 s., ill., English summary. ISBN 978-951-765-588-0.

Den finlandssvenska folkloristen Johanna Björkholm har valt att ägna sin doktorsavhandling åt immateriellt kulturarv, ett ämne med hög relevans och påtaglig aktualitet. Immateriellt kulturarv som kategori har vuxit fram som en följd av UNESCO:s arbete med s.k. världsarv, dvs. byggda miljöer som via en beslutsprocess i flera steg inlemmas i den växande listan med hallstämplade besöksmål. Det har – inte oväntat – visat sig att de utvalda världsarven ligger tätast i Europa, i synnerhet i Medelhavsländerna. Men det har också vuxit fram en kritik från andra kontinenter mot själva idén om stående byggnader som bevarandevärda. I exempelvis Japan räknas kunskapen om viss byggnadskonst som mer minnesvärd än byggnaderna som sådana.

Det materiella kulturarvet som idé måste således kompletteras med en idé om immateriellt kulturarv – så lyder den korta berättelsen om bakgrunden till Björkholms studieobjekt. Det hör till historien att Finland inte ratificerat konventionen om immateriellt kulturarv, vilket skapar en speciell relief åt den framlagda studien. Det har däremot Norge och alldeles nyligen Sverige gjort. I Sverige har f.ö. Institutet för språk och folkminnen fått regeringens uppdrag att arbeta med konventionens tillämpning.

Det kan också nämnas att en parallell världsarvslista över immateriella kulturarv har beslutats av UNESCO, men att den oförklarligt nog inte kommer att utökas.

Johanna Björkholm undersöker både begreppet immateriellt kulturarv och den process som skapar sådana arv. Hennes text är klart disponerad. Ett inledande avsnitt innehåller studiens förutsättningar. I del två undersöker hon immateriellt kulturarv som begrepp. Hon studerar begreppsdefinitioner och -användningar hos berörda kulturinstitutioner, i kulturvetenskapliga texter samt i den finlandssvenska pressen – tre textliga arenor där det sent skapade begreppet brukats. Avhandlingens

tredje avsnitt ägnas en undersökning av hur folkmusik i Finlands svenskbygder beskrivits i termer av arv eller immateriellt kulturarv. De båda undersökningarna har olika tidsavgränsningar: begreppsdelens sträcker sig fram till 2009, medan processdelen gör halt vid 1968. Redan denna omständighet berättar att delstudierna är relativt fristående från varandra. En fjärde del avslutar studien med slutsatser och, originellt nog, ett postludium som riktar sig till ”människor med intresse för att vidmakthålla traditioner” (s. 318).

Centralt i Björkholms text är begreppet kulturkomponent, ett inte helt idealiskt ord som hon dock använder i brist på bättre alternativ (s. 6). Begreppet är centralt, eftersom hon studerar hur sådana kulturella enheter väljs ut och lanseras som just kulturarv. Enligt hennes egen definition utgör kulturarv ”särskilt utvalda, värdeladdade och/eller symbolbärande kulturkomponenter” (s. 6). Hon konstaterar att immateriellt kulturarv visserligen är en egen kategori, men att de tidigare existerande parallellerna naturarv och materiellt kulturarv också har starka inslag av immaterialitet. Det är nämligen genom sättet att tänka och tala om dessa ”hårda” arv som deras status faktiskt upprätthålls.

Björkholms studie knyter an till en mångskiftande litteratur som visar att forskningsfältet befolkas av kolleger från flera discipliner. Kulturarvsforskning är kort sagt en mötesplats. Som folklorist har hon särskilda förutsättningar att bidra till kunskapsbygget – och hon påminner regelbundet läsaren om sitt folkloristiska perspektiv. Dels har folkloristiken som vetenskap sin betoning på kulturens immateriella sidor, dels har disciplinen i realiteten medverkat i kulturarvsprocessen genom att peka ut vissa kulturkomponenter som värdefullare än andra.

Dessvärre är studiens syften inte lätta att identifiera. Det övergripande målet är vagt, om än sanningsenligt: ”genom att studera uppfattningar om kulturarv [...] få förståelse för de mekanismer som gör att kulturkomponenter såsom folkmusik får en särställning i samhället genom sina tydliga symbolvärden” (s. 2). Det förekommer också några delsyften såsom jag läser dem. Björkholm vill bl.a. bidra med kunskap om ”hur kulturarvsprocesser påverkar immateriell kultur” samt tillhandahålla ”ett inlägg i diskussionen om hur teorier kring kulturarv kan utarbetas och tillämpas för att även omfatta den immateriella kategorin” (s. 4). Av det sistnämnda framgår att de materiella kulturarvens dominans i diskussionen påverkat studien högst väsentligt. Några distinkt formulerade forskningsfrågor

finns inte. Denna frånvaro av tydliga utgångspunkter är nog en bakgrund till att studien resulterat i en diger textmängd.

Undersökningen av immateriellt kulturarv som begrepp är diskursanalytisk. Björkholm använder sig av dikotomin emiskt–etiskt och menar att diskurserna i tidningspressen är emiska, medan de är etiska hos kulturinstitutioner och forskare, något som kan diskuteras. Hur som helst finner hon att begreppet trots flitig användning mycket sällan definieras. Vidare kan hon konstatera att begreppet i Norden knyts till allmogekulturen, i andra delar av världen förknippas det i stället med ursprungsfolk.

Någon djupgående diskursanalys handlar det ärligt talat inte om, även om hon når sina syften. Med vassare verktyg hade maktaspekterna blivit mera framträdande, vilket hade varit lämpligt med tanke på ämnet. Kulturinstitutioner, forskare och lokala aktörer, som tidningarna ger röst åt, kämpar om inflytande när det gäller att både använda begreppet för egna syften och upphöja enskilda företeelser till kulturarvsnivån.

Den andra delstudien, om immateriellt kulturarv som process, har alltså folkmusik i Finlands svenskbygder som exempelfall. Det ska genast sägas att denna del är vetenskapligt starkare än begreppsdelen, främst för att processundersökningen är mer teoretiskt underbyggd. Johanna Björkholm håller här hårdare i tömmarna, vilket omedelbart ger en intressantare text.

Källmaterialet är brokigt. Det består av folkminnesuppteckningar, insamlares brev samt tidnings- och tidskriftstexter.

Undersökningen är disponerad efter en modell som beskriver kulturarvsprocessen, särskilt den som rör immateriellt kulturarv. Modellen utgör en vidareutveckling av en modell som museologen Stefan Bohman lanserat. Men Bohmans modell är i första hand tänkt för museiföremålsens väg från uthuset till utställningsmontern och Johanna Björkholm har ambitionen att skapa en modell som har vidare användning. Strängt taget utgör hennes bidrag en teori som beskriver – och därmed förutsäger – hur enstaka kulturelement utväljs, omladdas och rekontextualiseras till att bli (immateriellt) kulturarv. Hon argumenterar också för att processen inte sker en gång för alla, utan att utkorade kulturarv kan omdefinieras: ”maktrelationer och dissonans är en ofrånkomlig del av de processer som omgärdar kulturarv” (s. 144).

Enligt Björkholms teori innehåller kulturarvsprocessen fyra steg (ibid.):

Urvalsfas (definiering, identifiering, övertagande, fokusering)

Värdetillskrivningsfas (kodning, tematisering, symbolisering, stereotypisering)

Avgränsningsfas (kontextbyte, isolering)

Objektiveringsfas (institutionalisering, bevarande, vetenskapliggörande).

Det finns mycket som talar för att hennes modell dyker upp i kulturarvslitteraturen framöver, framför allt om hon presenterar den i artikelform på engelska. Den är överskådlig och begriplig, dessutom användbar för alla slags kulturarv. Hon prövar själv dess giltighet och disponerar som sagt sin studie efter de fyra faserna.

Hon kommer fram till att finlandssvensk folkmusik blivit immateriellt kulturarv utan att utövarna haft någon egentlig del av processen. Det har i stället varit övertagarna, Björkholms benämning på kulturarvsprocessens aktörer (s. 129), som stått för argument och ingripanden. Deras motiv har haft andra bevekelsegrunder än utövarna skulle ha haft. Dessutom har motiven skiftat under den långa undersökningsperioden. Från början handlade det om ”den ädla, idylliska naturen och tillhörande folk som övertagarna önskade förknippa med folkmusik” (s. 301). Men uppskattning av naturnära musik blev senare problematisk, när ny populärmusik beskrevs som primitiv och i vissa fall djurisk. Folkmusikens värdighet lyftes i stället fram som en bärande egenskap. ”Den borgerliga kulturens normer i form av finkulturella och konstmusikaliska preferenser är påtagliga inom folkmusikens kulturarvsprocess, vilket torde sammanhånga med övertagarnas utbildning, ideal och position i samhället” (s. 303).

Även för den som läst åtskilligt med folkmusikforskning kommer Johanna Björkholm med många intressanta slutsatser. Framför allt beskriver och förklarar hon på ett övertygande sätt folkmusikens väg från ”funktionell bruksmusik till estetiserad estradmusik” (ibid.). Denna förändring är ingalunda okänd i litteraturen, tvärtom, men hon sätter den här i en ram som ger nya infallsvinklar på folkmusikens moderna liv. Till det som får igång tankarna hör hennes argumentering för att kulturarvsprocessen också innehåller performativa inslag, således att sådant inte bara ingår i det traditionella utövandet.

Johanna Björkholms val av ämne för sin doktorsavhandling i folkloristik har flera värden. Dess samhälleliga relevans antydde jag inledningsvis. Dess vetenskapliga relevans sträcker sig utanför den disciplin som hon själv tillhör. Frågor om kulturarv, särskilt av

immateriellt slag, behandlas inom ett flertal vetenskaper som nu kan dra nytta av avhandlingens insikter.

Studien hade vunnit på en hårdare avgränsning, vilket hade resulterat i en kortare text. Den stora textmängden riskerar nu att dölja framför allt studiens teoretiska styrka, vilket är synd. I detta textflöde anar jag en svårighet att begränsa sig som i och för sig inte är ovanlig bland avhandlingsförfattare. Men det övergripande intrycket är ändå att Johanna Björkholms studie bidrar med både värdefulla teoretiska bidrag till kulturarvsforskningen och nya perspektiv på folkmusikens forimering.

Gunnar Ternhag, Falun

Anna Hedtjärn Wester: *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2010. 153 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7108-541-2.

Vid förra sekelskiftet blev plötsligt kostymen det plagg som gemene man klädde sig i. Från att det något decennium tidigare funnits tydliga åtskillnader ifråga om klass, skedde rörelsen mot borgarklassens kostym nu från alla håll, från såväl allmoge, arbetarklass som societet. Den begynnande konfektionsindustrin tillsammans med förändringarna i det politiska klimatet var två olika förutsättningar som bidrog till kostymens ökade popularitet. Rent sömnadstekniskt saknade kostymens kavaj den midjesöm som skänkte fracken, jacketten och bonjouren den kroppsnära passformen. Kostymens enklare konstruktion gjorde den väl lämpad för massproduktion. Anna Hedtjärn Wester analyserar i sin avhandling *Män i kostym* den till synes uniforma kostymens uttrycksmöjligheter vad gäller manlighetsideal och den moderna tiden. I centrum för studien står tre grupper av män: prinsar, konstnärer och tegelbärare. Hedtjärn Wester behandlar kostymens sociopolitiska innebörder, men avkodar även de olika männens individuella tillämpningar av kostymen och lyfter fram manliga sekelskiftesideal som dandyn, bohemen och familjefadern, den svalvt intellektuelle och kraftkarlen.

Herrmodet för ofta en skuggtillvaro i förhållande till kvinnornas mode, inte bara visuellt utan även i analyserna av mode. På detta sätt gör författaren här en viktig insats. En som tidigt sökte förklaringar på varför herrmodet var så mycket mer nedtonat än dammodet var psykoanalytikern J.C. Flügel. Han myntade uttrycket ”den manliga avsägelsen”. Denna sentens knyter an till

den period i historien kring 1700-talets slut, då modet utvecklade sig så att de stora och påtagliga förändringarna i modedräkten blev mest synbara i kvinnors mode. Med uttrycket ”den manliga avsägelsen” illustrerar Flügel modets omvandling från en könsneutral till en kvinnlig domän, underförstått att män ”slutade” med mode, vilket Hedtjärn Wester motsätter sig. Istället lutar hon sig mot David Kuchtas förståelse av skeendet, som tycks vara inspirerat av Laqueurs tvåkönsmodell, vilket innebär att modet tudelades ”i ett kvinnligt och ett manligt mode med helt olika drivkrafter/.../Männen sökte nämligen överträffa varandra i lågmält enkla kläder, varför den manliga dräkten blev allt mer förenklad för varje år som gick. Det kvinnliga modet gick i motsatt riktning och tänjde istället gränserna för det överdådiga” (s.11). Det allt mer utbredda bruket av kostym mot slutet av 1800-talet och 1900-talets början, är naturligtvis ett slags kulmen i denna utveckling och det är kostymens subtila detaljer som här står i centrum. Små skillnader som en rund eller stärkt krage, skrynklighet/skrynklfrihet och färg är alla tecken som Hedtjärn Wester avkodar och sätter in i sina sammanhang.

Inom modevetenskapen har det talats en del om en klyfta mellan teoretiska och materiella grepp på modestudiet. Kortfattat ses den ena polen stå på strikt teoretisk grund med rötter i akademiska discipliner som exempelvis sociologi, medan den andra polen representeras t.ex. av museologiska, dräkthistoriska studier. Anna Hedtjärn Westers avhandling utgör ett exempel på hur man kan överbrygga denna klyfta. Beroende på empirins karaktär, huvudsakligen fotografi och måleri, är bildanalysen metodologiskt central, men som komplement utnyttjar hon sin materialkunskap och sitt kunnande i tillskärning och mönsterkonstruktion till vad hon kallar taktill inlevelse, en metod som alltså för in materialiteten i studien. På detta sätt förmår hon inte bara frammana materialiteten inför läsaren (så att man som läsare själv nästan känner hur det är att stå där och fingra på tyget) utan analyserar även tygkvaliteter och tillskärningstekniker utifrån bilderna för att på så sätt kunna komma till slutsatser om bärarens möjligheter och avsikter med sina kläder liksom plaggens betydelse.

Sverige var som bekant ett hierarkiskt klassamhälle vid förra sekelskiftet, i vilket kungahusets prinsar fortfarande var innehavare av en privilegierad topposition, om än med allt mindre reellt inflytande. Tegelbärarna befann sig längst ner i samhällets hierarki, där de på byggena meriterade sig endast genom sin kroppsstyrka. Konstnärerna stod lite utanför denna klassordning, med

talangen som nyckel in i en tradition präglad av olika konstnärsmyster såsom genikulten och det bohemiska livet. I var sitt kapitel undersöks prinsarna, Oskar II:s söner, Gustaf (sedermera kung Gustav V), Oscar, Carl och Eugen, konstnärerna Carl Larsson, Anders Zorn och Eugène Jansson samt tegelbärarna Erikhans Anders Andersson, Emil Mörck och Albin Pettersson. Det är deras olika förhållanden till den så populära kostymen som binder dem samman.

De fotografier och målningar som används i studien är till största delen väl arrangerade porträtt och det är en viktig detalj att de avbildade har olika hög grad av inflytande på avbildningarna. Medan såväl kungligheter som konstnärer kan ses som experter på representation, dvs. hur man väljer att framställa sig själv eller något med hjälp av symboler och attribut, faller tegelbärarna mer i händerna på fotografen, även om de själva, vilket kanske är viktigast här, åtminstone har valt sina kläder själva. Bilder av kungafamiljen och prinsarna spreds via olika s.k. konstförlag som vykort, visitkortsfotografier, kabinetsfotografier och senare även tidningsklipp. I de officiella representationerna av prinsarna är det främst militärkostymen som syns. På de civila bilderna är prinsarna däremot nästan genomgående klädda i kostym. Resultatet är att de tonar fram med ett slags ödmjukhet inför kungahusets falnande inflytande. Författaren ser det som ett steg mot en ny roll i kungahusets förhållande till sitt folk, ett slags tidigt försök till folklighet om man så vill. I tolkningen av bildmaterialet tonar Gustav V fram som ”dandy”, till synes alltid mån om en oklanderlig apparition, hellre än att som sin bror Carl, ”familjefadern”, uppsluppet bolla med sin dotter i luften (precis som även Carl Larsson gör på ett känt självporträtt som ingår i avhandlingens analys). Prins Eugen balanserar privat på en fin gräns genom att söka sig till konstnärsvärlden – kontrasten är stor mellan de bohemiska ideal som konstnärerna vid samma tid lever efter och de traditionella förväntningarna på prinsarna som beskyddare av rikets säkerhet.

Uppdelningen av prinsarna i kategorier som dandy, familjefar respektive gränsöverskridare visar sig strax ha betydelse som en sammanbindande länk mellan de tre grupperna av män. Medan prins Eugen i jämförelse med de andra konstnärerna framträder som en mycket välklädd sådan i sin prydliga kostym under målarrocken, är han i jämförelse med sina bröder prinsarna istället den som kanske tydligast använder sig av kostymen för att markera sitt annorlunda val av yrkesliv. Inte som en målände prins, utan som konstnär.

De tre konstnärerna i studien kom alla från enkla familjeförhållanden, vilket således innebar att de gjorde betydande klassresor genom sina yrkeskarriärer. Av dessa får Carl Larsson representera en bohemisk motsvarighet till prins Carl, familjefadern, men som sällan använder kostymen och dess attribut som sig bör, även om han alltid har den emblematiskt viktiga vita stjärkragen och rosetten vid halsen. Anders Zorn respektive Eugène Jansson representerar däremot två typer av dandy: Zorn den kvinnoslukande, som kompletterar sin smak för kläder med en smak för kvinnor. Som för att markera att han befinner sig på den heterosexuella sidan av dandyismen poserar han i självporträtten med tydligt heterosexuella referenser. På samma sätt poserar den förmodat homosexuelle dandyen Eugène Jansson obrydd på flottisternas badbrygga, i sin aparta men väl genomtänkta version av kostymen.

Analysen av tegelbärarna är speciell genom att dessa är en relativt anonym grupp män med få bilder att tillgå. Det är tydligt att det är tegelbärarnas speciella klädsel som först har fångat Hedtjärn Westers intresse för denna yrkesgrupp. På bilderna framträder de grovhuggna och svartmuskiga med yviga mustascher i slokhatt. Över axlarna har de tjocka tygsjok som skydd mot det skrovliga teglet som de bar upp för byggnadsställningarna. Den muskulära råstyrkan lyser igenom på bilderna. På bilderna från byggena sida vid sida med murarna, skiljer de sig markant från murarnas propa arbetsskjortor och plommonstop.

Inte bara råstyrkan var ett måste för arbetet, författaren tar också fasta på hur maskulinitetsidealen är kulturellt konnoterade. Hur mycket skiljer sig inte manlighetsidealen mellan de tre grupperna av män? Medan muskelstyrkan är nödvändig i yrket som tegelbärare är det idealet om ett svalt intellekt som framhålls för prinsarna i den obligatoriska militära träningen. Samtidigt finns andra ideal som redan nämnts, den borgerliga familjefadern, dandyen och bohemerna räknas upp som allt viktigare i början av det nya seklet. I analysen av tegelbärarna ingår en bild från tegelbärarnas fackförnings första styrelsemöte, där Hedtjärn Wester lyckas spåra uppgifter från landsarkivet om två av männen utifrån vilka hon tolkar deras kostymer på bilden. Här är det samma detaljer som analyserats i de tidigare studierna som får ligga till grund för slutsatserna – den ljusa färgen i den ene mannens kostym, och den propa stjärkragen får Hedtjärn Wester att associera till dandyidealet; för vad fick annars en fattig tegelbärare att lägga pengar på en så fåfång kostym? På samma sätt visar hon hur avsaknaden

av skjortkrage hos en annan man kan ses som ett tecken på stolthet över arbetarklassbakgrunden. En skjortkrage i papper var annars både billig och enkel att få fatt på om man ville vara konventionell. Den sista gruppen skiljer sig från de övriga genom den i princip totala frånvaron av källmaterial, med ett undantag. Hedtjärn Wester får tag på en hel brevsamling och flera fotografier från dalkarlen Erikhans Anders Anderssons liv, när han befinner sig på arbete i Stockholm och längtar hem till sin fästmö hemma i Dalarna. Där berättar han om livet, men också om nödvändiga prioriteringar som köpet av en ny kostym inför en hemresa. Här får vi en bild av hur även de till synes obesvärade karlarakarlarna också månår om sitt utseende.

De återkommande analyserna av detaljer i bilderna, sedda som representationer av hur männen förhåller sig till sina plagg, är vad som framför allt binder samman avhandlingen. Av stor betydelse är även i vilka situationer som kostymen används, men också demokratiseringsprocessen som gör att både konstnärer, prinsar och tegelbärare faktiskt ikläder sig samma sorts plagg. För prinsarna är det i civila tillstånd och deras vardagliga liv som kostymen åker på, i ett spänningsfält mellan tradition och modernitet där uniformen står för kungahusets plagg i det traditionella samhällsståndet och kostymen för den moderne mannen.

För tegelbärarna talar författaren om ett spänningsfält mellan kropp och intellekt. Det är vid officiella tillfällen, som på fackföreningsmöten, som de använder kostymen, troligtvis även på söndagarna, vilans och religionens dag (intellektet). Här spelar kragen in. En kraglös skjorta till kostymen signalerar ett tydligt ställningstagande för värden som stolthet över kroppsarbetet, medan en stärkt krage snarare signalerar borgerliga ideal.

Konstnärerna visar en större frihet gentemot traditionen, för dem handlar kostymens detaljer om ett manlighetsideal på gränsen mellan det konforma och det konstnärligt gränsöverskridande. Samtidigt som Carl Larsson kunde använda en arbetares skinnjacka, eller kostymbyxor tillsammans med samestövlar, avvek han aldrig från sina stärkta ståkragar, sin slips eller rosett i halsen, klockkedja och väst. Zorn å sin sida började med framgångarna att klä sig som sina uppdragsgivare, om än med ett ovanligt hänfört intresse för kläder. Jansson däremot var uppenbart gränsöverskridande, markerade gärna sina politiska sympatier genom en rund krage till kostymen, eller som på flottisternas badbrygga med sin egen version av kostym.

Det är i analyserna av herrkostymens detaljer och

tillämpning som Hedtjärn Wester lyser. Hon öppnar våra ögon för finstilta positioneringar och symboler, som tidens slöja har dolt för oss. För den som är intresserad av kläders symbolik, dräktmässiga konventioner, kön och klass vid förra sekelskiftet finns här mycket att hämta. Analysen av manlighet och modernitet framstår också som central i studien, men blir mest ett komplement och når aldrig riktigt samma bredd och djup som dräkthanalysen. Antagandena om manlighetsidealen som tillskrivs männen, bygger på en tanke om de studerade männens representationer av sig själva, och möjligtvis är det här som en viss vaghet, i hur Anna Hedtjärn Wester tillskriver männen deras ideal. Medan konstnärerna och prinsarna var väldigt medvetna om hur de framställde sig själva gentemot en potentiell marknad respektive det svenska folket, så saknade tegelbärarna sådana ambitioner – åtminstone med själva bilden. Dessa skilda förutsättningar ifråga om källmaterialet kommenteras av författaren, men hade gärna fått problematiseras ytterligare. Inte minst eftersom studien av tegelbärarna utgör ett intressant undantag, inte bara som män, utan även ur ett klassperspektiv vid en tid där man ännu främst såg modet som de övre klassernas privilegium.

Lisa Svensson, Malmö

Sanna Lillbroända-Annala: *Från kåk till kulturarv. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2010. 287 s., ill. English summary. ISBN 978-951-765-550-7.

Vad innebär gentrifiering och kulturarvsprocesser i praktiken, i ett lokalt sammanhang? Två områden med äldre trähusbebyggelse i de finska småstäderna Karleby och Ekenäs har under de senaste decennierna genomgått en statushöjning. Den s.k. Neristan i Karleby och Gamla stan i Ekenäs utgör idag eftertraktade boendemiljöer och därtill pittoreska motiv som i turistsammanhang får representera hela städerna. Så har det inte alltid varit. I mitten av 1900-talet var boendestandarden liksom värderingen av områdena betydligt lägre. Sanna Lillbroända-Annala har i sin doktorsavhandling *Från kåk till kulturarv. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs* undersökt denna förändringsprocess.

Lillbroända-Annala har valt de två perspektiven gentrifiering och kulturarvsprocess för att beskriva

och analysera utvecklingen i Neristan och Gamla stan. Teoretiskt har hon inspirerats av bl.a. Neil Smith avseende gentrifiering och Jonas Anshelm och Owe Ronström avseende kulturarv. Undersökningen omfattar tidsperioden 1950–2000 och fokus ligger på 1980- och 90-talen. Avhandlingen består av två huvudsakliga delar baserade på olika typer av källmaterial. I den första delen beskriver Lillbroända-Annala utifrån sekundärlitteratur, befolkningsstatistik och pressklipp hur trähusområdena gentrifierats samt kommit att betraktas som kulturarv. I den andra delen är frågorna delvis desamma, men materialet istället intervjuer med boende i områdena.

Vi får följa hur synen på de båda områdena gradvis förändras och ställs i relation till moderniseringssträvanden, rivningar och nybyggnation. Lokala intresseföreningar och enskilda uttrycker sin uppfattning om vad som sker, i dagspress och genom sitt agerande i miljön. Myndigheter på lokal och nationell nivå agerar genom stads- och bevarandeplaner, ekonomiska investeringar och beslut om rivning. I bakgrunden finns internationella aktörer som Unesco med den s.k. världsarvslistan. På ett individuellt plan speglas processen genom drygt tjugo informanter som författaren har delat in i fyra kategorier med olika roller i processen: socialt orienterade traditionalister, tillbakablickande entusiaster, nyskapande estetiker samt experter.

Avhandlingen har många förtjänster men också en del problem. Till det positiva hör att författaren tagit sig an vitt skilda materialkategorier. Det är uppfriskande att å ena sidan få en befolkningsstatistisk redovisning och å andra sidan de boendes hågkomster. Det blir också ett intressant möte mellan specifikt och generellt när hon knyter samman lokalt pressmaterial med nordiska och internationella trender rörande värderingen av trästäder.

De fyra kategorierna av informanter är ett givande grepp, både analytiskt och berättartekniskt. Författaren har utgått från Thomas Ziehes tre s.k. inställningsraster: subjektivering, ontologisering och estetisering, och kopplar dem till de inställningar och värderingar som informanternas utsagor ger uttryck för. Tre av de fyra kategorierna är direkt knutna till Ziehes inställningsraster och den fjärde kallar författaren helt enkelt för experter då den inte nödvändigtvis avser boende i trästäderna, men personer som professionellt verkar i relation till områdena.

Det är lätt att intuitivt begripa vad som menas t.ex. med en tillbakablickande entusiast och att följa resone-mang på en mer abstraherad nivå om konflikter mellan, säg, socialt orienterade traditionalister och nyskapande

estetiker ifråga om garagetillbyggnader, gatubelysning och förekomsten av hantverksbutiker. Indelningen i de fyra grupperna har Lillbroända-Annala i första hand gjort utifrån hur länge informanten bott i trästadsområdet, baserat på antagandet att personens värderingar hänger samman med dennes boendehistoria. Den socialt orienterade traditionalisten har således rötter i området åtminstone sedan 1950-talet, den tillbakablickande entusiasten flyttade in på 1970-talet i en slags grön våg och den nyskapande estetikern först på 1990-talet. I någon mån motsvarar indelningen också en åldersgruppering där de som bott i området längst också är de äldsta.

Avhandlingen är tydligt uppbyggd och lätt att följa. Att låta noterna ligga på samma sida som löptexten underlättar läsningen ytterligare, särskilt i detta fall då en hel del viktig information återfinns i noter. Texten är illustrerad med fotografier, några äldre men de flesta samtida, tagna av författaren själv. Dock kunde Lillbroända-Annala ha arbetat mer aktivt med det visuella. En så enkel sak som att visa en miljö före – efter används bara två gånger, och den ena gången ligger bilderna inte ens på samma uppslag. Bilderna är relativt homogena och visar enskilda hus eller gaturum utan människor. Kartor och diagram finns men har gömts undan i bilagor utan hänvisning från grundtexten. Till avhandlingens starka sidor hör att den är genomgående transparent ifråga om relationen mellan material och analys. Samtidigt bidrar det också till att undersökningens problem blir tydliga.

Av de två teoretiska perspektiven är gentrifiering det mest genomförda, men de slutsatser Lillbroända-Annala drar skaver i relation till empirin. Å ena sidan finns en berättelse där trähusområdena förfaller och förslummas under 1950- och 60-talen, för att sedan sakta men säkert rustas upp och bli omtyckta och värdefulla i sina respektive städer. Möjligen är det dock inte så förvånande att dessa båda områden, belägna nära städernas centrum och invid eller nära havet, har fått en fortsatt roll som boendemiljöer, och att husen i samband med detta anpassats till samtida förväntningar på boendestandard. Men visst, denna utveckling kan delvis förstås i termer av gentrifiering.

Men å andra sidan ger det empiriska materialet uttryck för en allt annat än entydig förändring. Det som skett i Neristan och Gamla stan kan, menar jag, inte direkt förstås som en parallell till de paradexempel på gentrifieringsprocesser som författaren också refererar och där faktorer som befolkningsstruktur, relativ boendestandard och områdets status är centrala. I Neristan

och Gamla stan har det t.ex. inte funnits någon tydlig arbetarklass som ersatts av en medel- eller överklass, tvärtom är det bland Lillbroända-Annalas informanter en svensktalande ”magister” som upplever sig som förlorare i gentrifieringsprocessen, medan den finsktalande ”industriarbetaren” är den som driver på och drar nytta av omdaning. Husen som vid olika tillfällen hotas av rivning karaktäriseras som ”förnäma” och ”ståtliga” (s. 99) och visar att områdenas status också tidigare varit hög, även om den sedan gått ned under en period. Boytan per person har både ökat och minskat beroende på vilket enskilt hus det handlar om, och talar således inte självklart för en okomplicerad ökning av boendestandarden.

I min läsning bjuder det rika materialet därför in till många andra frågor än de som ställs inom ramen för en gentrifieringsprocess. Vad betyder det t.ex. att Neristans tidigare stora svensktalande befolkning på ett avgörande sätt ersatts av finsktalande, medan Gamla stan fortfarande bebos huvudsakligen av svensktalande? Hur kan man fundera kring det faktum att Neristan under de senaste decennierna kommit att präglas av livlig kommers och barnfamiljer medan Gamla stan på många sätt blivit ett slumrande sommarnöje för pensionärer från Helsingfors, utan vardaglig service som livsmedelsaffärer? Hur påverkades synen på Neristan och Gamla stan av att den likaledes finska trästaden Gamla Raumo utnämndes till världsarv 1991? Och vad kan analysen av dessa två trästadsområden i småstäder tillföra tidigare forskning om gentrifiering, vilken företrädesvis varit inriktad på större städer med utpräglad arbetarbyggelse och industriella miljöer?

Jag har också vissa källkritiska frågor som rör urvalet av informanter och urvalet av tidningsartiklar. Lillbroända-Annala har gjort hela 64 intervjuer och sedan valt ut drygt 20 för djupare analys. Dock får läsaren inte veta någonting om hur urvalet av de första 64 informanterna gått till och urvalet av de 20 motiveras endast med hur ”informativa och belysande de [var] för problemställningen” (s. 52). När det gäller tidningsartiklarna har författaren, som själv talar både svenska och finska, använt ett pressarkiv med enbart svenskspråkiga tidningar

som därtill tillkommit inom ramen för en förening som i sin klippsamling valt att fokusera på finlandssvenska frågor och där stadskultur och byggnadsskick är viktiga teman (s. 48). I redovisningen av pressmaterialet är det också tydligt att de röster som kommer till tals alla förespråkar ett bevarande av trästadsområdena, vilket förstärks av att informantkategorin experter nästan uteslutande är aktörer som särskilt värnar om områdenas historia och framtid. Kanske är urvalet helt relevant för avhandlingens frågor, men jag skulle gärna sett ett mer explicit resonemang kring vilka konsekvenser det fått.

Kulturarvsprocessen då? Ja, trots en genomgång av tidigare forskning kring kulturarv och en analys av informanternas utsagor i termer av värdeobjektivism och värderelativism upplever jag Lillbroända-Annalas resonemang kring kulturarv som alltför oproblematiserat. I författarens framställning är den äldre bebyggelsen per definition vacker, viktig och värdefull, det kan bara ta lite olika lång tid för människor att inse detta faktum. Stadsmodernisering och nybyggnation beskrivs i termer av ”hot”, ”utplåning”, ”iver att vansköta” och ”hänsynslöst exploaterande” medan gentrifiering och kulturarv sägs handla om ”utveckling”, ”upptäckt”, ”en glädje för ögat”, och en ”förkärlek [för den] trevliga och gåtfulla miljön”. Utifrån detta språkbruk är det inte förvånande att hon definierar kulturarv som att något ”skyddas för förstörelse, förintelse och allt ont samt göms, sparas och hålls i kraft” (s. 43). Jag känner inte riktigt igen mig i detta förhållningssätt och tycker att informanternas utsagor är mer nyansrika än tolkningen av dem.

Sammantaget är jag inte i alla lägen beredd att hålla med författaren om de slutsatser hon landar i, men det spännande materialet gör avhandlingen väl värd att läsa och både Karleby och Ekenäs står numera på min lista över framtida resmål.

Anna Storm, Stockholm

Opponentens, professor em. Gösta Arvastson, presentation av Sanna Lillbroända-Annalas avhandling kommer att publiceras i *Ethnologia Scandinavica* 2012.

RECENSIONER

Ulf Stahre: *Reclaim the Streets. Om gatufester; vägmotstånd och rätten till staden*. Atlas Akademi, Stockholm 2010. 232 s., ill. ISBN 978-91-7389-938-3.

Under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet ägde ett antal gatuaktioner rum i flera av Sveriges storstäder. Vi är många stockholmare som minns hur gaturummet intogs av ungdomar som dansade på gatorna, spelade hög musik och klättrade på bilar. Många av oss kommer också ihåg en mer obehaglig bild av dessa aktioner, där kravallpoliserna sprang efter ungdomar som sprayade på fasader och slog sönder skyltfönster och där de som deltog i festerna och demonstrationerna till slut kördes bort från staden i bussar. Vi minns dessa aktioner under namnet Reclaimrörelsen, men vi förstod inte alltid dess syfte och innebörd. Vad ville egentligen dessa ungdomar åstadkomma när de ”återtog” gatan och staden? Vilket budskap hade de? I etnologen Ulf Stahres bok får vi svaret på dessa frågor. Men inte enbart på dessa frågor. Boken *Reclaim the Streets* är huvudtiteln till trots en både bred och djup undersökning om hur och varför människor genom sociala rörelser och aktioner hävdar sin demokratiska rätt till stadsrummet. Här är Reclaimrörelsen visserligen central i vår samtid, men Stahres resonemang ger även läsaren intressant kunskap om en stor del av gatu- och vägaktionernas historiska och internationella kontext. Underrubriken *Om gatufester; vägmotstånd och rätten till staden* gör därför mer rättvisa åt bokens innehåll.

Sedan 1999 har Ulf Stahre publicerat ett flertal betydelsefulla undersökningar om stadsomvandlingar och sociala rörelser i Stockholm. Boken *Reclaim the Street. Om gatufester; vägmotstånd och rätten till staden*, som kom ut vintern 2010, är den fjärde delen i denna undersökningsserie och resultatet av ett forskningsprojekt finansierat av forskningsrådet Formas. I de tidigare publikationerna undersökte Stahre i *Den alternativa staden* (1999) den omvälvande stadsomvandling som Stockholm genomgick under åren 1930–1980 och hur denna förändringsprocess väckte en stark proteströrelse, s.k.

byalagsrörelse, vars mest kända agerande var almstriden i Kungsträdgården 1971. Därefter tog sig Stahre i *Den gröna staden* (2004) an Stockholms stadsmiljörelse och analyserade de aktörer och händelser som under 1990-talet protesterade mot och i viss mån lyckades stoppa några av Stockholms mest kontroversiella trafikprojekt. Tre år senare anlade Stahre i *Den globala staden* (2007) ett internationellt perspektiv på samtidens storstadsomvandlingar och på de rörelser i Stockholm som protesterar mot dessa. Som ett fjärde steg i denna publikationsserie har nu alltså Stahre riktat sökarmen mot Reclaimrörelsen i Stockholm och Sverige med dess historiska och internationella sammanhang och satt denna sociala rörelse i relation till just stadsomvandlingar och stadspolitik. Stahre konstaterar att Reclaimrörelsen både internationellt och nationellt är förvånansvärt lite undersökt, med tanke på hur många och feta rubriker den har skapat. Han vill således med ett etnologiskt angreppssätt bidra med ny kunskap om denna sociala och urbana rörelse, där ämnesövergripande teorier och tidigare forskning tas upp för att besvara tidigare relativt outforskade frågor om de orsaker, metoder och motiv genom vilka Reclaimrörelsen försökt påverka och förändra samhället. Syftet är att ”studera Reclaimrörelsen, dess historia, ideologi, struktur och internationella samband”. Stahre betonar här vikten av att koppla denna rörelse till stadsomvandling- och stadspolitiska frågor sedda ur ett demokratiperspektiv. I tydlig etnologisk anda består Stahres empiri av flera materialkategorier. Han använder såväl intervjuer och observationer som tidningsartiklar och material från internet i sin analys. Tråkigt nog illustreras inte Stahres undersökning av några bilder. Det hade varit givande att ta del av såväl samtida som historiskt bildmaterial om de aktioner som Stahre behandlar.

Boken kan läsas som tre delar, där undersökningen om Reclaimrörelsen i Sverige är placerad i mitten. I den första delen, som utgör halva boken, undersöker Stahre den historiska och internationella grund av sociala rörelser och urbana aktioner som Reclaimrörelsen i Sverige vuxit fram ur. Han härleder dessa till USA och

den sociala rörelsen Earth First som sedan 1979 har varit en betydande aktör i miljöfrågor främst i USA och Storbritannien. Begrepp som ”trädkramare” och ”ekologiskt motstånd” får här sin förklaring och kontext. I denna rörelse utvecklades enligt Stahre en kultur av aktivister som på heltid deltog i olika lokala protestaktioner mot vägbyggen och skogsavverkningar. Stahre visar hur människors svårigheter att få demokratiskt inflytande i politiken leder till kraftfulla aktioner genom sociala rörelser och länkar samman Earth First-rörelsen med sin tidigare forskning om sociala rörelser i Stockholm under såväl 1960- som 1990-tal.

Överhuvudtaget är Stahres egen tidigare forskning om stadsmiljörelser, och andra forskares tidigare undersökningar, tydligt närvarande i boken, vilket stärker hans resonemang om hur sociala rörelser bör förstås ur ett demokratiperspektiv med bred historisk och internationell kontext. Han exemplifierar tydligt hur transnationella, sociala rörelser uppstår genom människors behov av politiskt inflytande. Genom sina tidigare undersökningar förstår Stahre t.ex. Earth First-rörelsen i Storbritannien som en tydlig förebild för proteströrelsen Socialekologisk aktion i Stockholm. Denna rörelse var som mest aktiv under åren 1996–1998, då de protesterade bl.a. mot Dennis-paketets trafikleder. Och det var bl.a. genom Socialekologisk aktion som de ungdomliga anarkistmiljöerna i Stockholm växte fram under 1990-talet. Ideologin var alltså socialekologin, ett begrepp som Stahre ingående redogör för eftersom det i Sverige är relativt okänt. Här blir det emellertid lite oklart på vilket sätt Socialekologisk aktion kan kopplas till bokens huvudsakliga undersökningsområde: Reclaimrörelsen i Sverige. Visserligen visar Stahre att Earth First i Storbritannien och Socialekologisk aktion i Stockholm genomgick en liknande och på många sätt parallell utveckling som utgick från vägbyggnadsprogrammen. Men det är inte Socialekologisk aktion, utan den brittiska Earth First som faktiskt beskrivs som ett slags utgångsläge för Reclaim the Streets i London och vidare i Stockholm.

Detta är ett exempel på det som kan sägas vara en svaghet i den annars så förtjänstfulla ambitionen att anlägga ett brett internationellt och historiskt perspektiv på Reclaimrörelsen; det blir helt enkelt lite svårt att hänga med i svängarna mellan de olika sociala rörelserna. Även om Stahre faktiskt har delat in kapitlen både efter själva rörelserna och deras ursprungsländer så rör vi oss ofta mellan så många olika tider, rum, aktioner och sammanhang att försöket att klarlägga en spridning

mellan dessa, som ofta består av ett flertal undergrupper och protestaktioner, kräver mer än en genomläsning av boken. Kanske hade en förtydligande och kartläggande illustration underlättat förståelsen, i alla fall för den mer oinsatte läsaren. All den kontextuella kunskap som Stahre, trots denna kritiska synpunkt, faktiskt bidrar med i sin bok, gör ändå att den slutliga behållningen av att läsa *Reclaim the Streets* blir stor, särskilt när läsaren når fram till den mycket grundliga och empiriskt starka undersökningen av Reclaimrörelsen och dess historiska influenser i Stockholm och Sverige.

Stahre kopplar bl.a. ihop byalagsrörelsen, som under 1970-talet med hjälp av gatufester utförde ett flertal protester mot stadsbyggandet, med Reclaim the Streets i London 25 år senare. Även rörelsen Alternativ Stad, som kanske är mest känd för almstriden i Kungsträdgården, ses som en av föregångarna till Reclaim the Streets i Sverige. Främst är metoderna att samla människor i protester genom festivalliknande blockader, s.k. symboliskt-expressiva aktioner, det som förenar de olika sociala rörelserna. Denna del av boken är fylld av innehållsrika och långa citat från såväl intervjuer som internetsidor.

Stahre går också systematiskt igenom hur aktionerna i Sverige genom övergången från Reclaim the Streets till Reclaim the City kom att omvandlas från att främst ha engagerat ungdomar att arrangera s.k. globala gatufester till att inspirera mer politiskt inriktade aktivister att ordna mer turbulenta och provocativa aktioner. Omvandlingen syntes kanske framför allt i media, där tidigare välvilligt beskrivna skildringar av Reclaim-aktionerna byttes ut mot rubriker som handlade om urartade gatufester och polisvåld. Stahre gör en intressant medieanalys som visar hur diskursen i tidningarna förstärkte rörelsens negativa utveckling. Denna process jämförs med sin motsvarighet i London. Genom att analysera hur rörelserna utvecklades i London och Stockholm drar Stahre slutsatsen att det fanns en gemensam problematik inbyggd i rörelserna. Främst var det bristen på styrning och den stora öppenheten som ledde till att gatufesterna slutade i våldsamheter som krävde polisinsatser för att stoppas. När alltför många autonoma grupper och frustrerade ungdomar tog sin chans att konfrontera polisen under aktionerna ledde det till att initiativtagarna insåg att gatufesterna inte längre var en framkomlig politisk väg för att göra skillnad i stadspolitiken. Målen med aktionerna blev alltför diffusa och sammanhållningen mellan olika grupper av deltagare i det närmaste obefintlig. Stahre menar emellertid att gatufesternas betydelse

låg på ett annat plan än stadspolitiken, då de fyllde en stor funktion som karnevalsliknande ungdomsfester där makten genom lek och kaos ändå utmanades.

Ulf Stahre väljer att avsluta sin bok med ett synnerligen intressant kapitel som bygger på den franske sociologen Henri Lefebvres bok *Staden som rättighet* (på franska 1968 och på svenska 1983). Stahre låter Lefebvres resonemang förklara de sociala urbana rörelserna som ett sätt på vilket människor genom sina vardagliga praktiker hävdar sin rätt till staden och till ett förvandlat och förnyat stadsliv. Stahre följer också upp vad som har hänt inom urbanforskningen sedan Lefebvre skrev detta betydelsefulla verk om staden och det liv som levs här. Han teoretiserar därmed de vardagliga händelser och rörelser som beskrivits i boken och gör dessa förståeliga ur ett bredare samhällspolitiskt perspektiv. Frågan är bara varför Stahre väljer att hålla på detta teoretiska resonemang och placera innehållet sist i boken. Delar av kapitlet hade i stället kunnat fungera som inledande teoretiskt ramverk, vilket hade gett läsaren möjlighet att redan tidigt förstå de demokratiska och stadspolitiska perspektiv på urbana sociala rörelser som Stahres undersökning vill synliggöra. Det är också genom detta perspektiv jag ser en bred läsargrupp för boken i form av såväl studenter, forskare som en intresserad allmänhet. Boken utgör en viktig förståelsegrund för människors rätt att ta plats i staden och för den stora betydelse som människors vardagliga praktiker har i omvandlingar av stadsrummet. Den är därmed ett viktigt bidrag till det forskningsfält inom ämnet som kan benämnas urbanetnologi.

Beate Feldmann Eellend, Stockholm

Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809. Maria Sjöberg och Birgitta Svensson (red.). Nordiska museets förlag, Stockholm 2011. 182 s., ill. ISBN 978-91-71085-45-0.

Märkesåret 2009 innebar att relationerna mellan Sverige och Finland uppmärksammades i utställningar, konferenser, artiklar och böcker. Tvåhundra år hade passerat sedan Sverige förlorade en tredjedel av sitt territorium och en fjärdedel av sin befolkning i freden i Fredrikshamn den 17 september 1809. Kriget med Ryssland var över, och Finland inkorporerades i det ryska imperiet. Stockholm förvandlades från en huvudstad i rikets mitt till en i dess östliga kant, och Finland fick en

ny och avsevärt större och mer kosmopolitisk huvudstad – Sankt Petersburg. Rikssprängningen har tolkats på skilda sätt av historiker de senaste två seklerna. Antologin *Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809* innehåller bidrag av elva olika författare hemmahörande inom historia, etnologi, sociologi, ekonomisk historia och internationell migration och etniska relationer. Nordiska museet uppmärksammade året genom konferensen ”Svenskt i Finland – finskt i Sverige”, samma motto som Svenska litteratursällskapet i Finland haft på ett år 2000 initierat forskningsprogram om temat. Forskningsresultaten pekar på komplicerade samband som ofta har rötter långt tillbaka i tiden – Finland har varit en integrerad del av det svenska väldet i sexhundra år, tillhört Ryssland i drygt hundra år och i snart ett sekel varit en självständig nation. *Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809* lyfter fram viktiga aspekter av identitetsformeringen i Finland och Sverige efter 1809. Konstitutionella förhållanden, historieskrivning, kollektivt minne, språk och olika kulturella uttryck uppmärksammas. De texter som särskilt fångat mitt intresse är, förutom redaktörernas presentation av ämnet, historikerna Mikael Alms, Torkel Janssons och Max Engmans essäer.

Historikern Maria Sjöberg och etnologen Birgitta Svensson presenterar inledningsvis begreppet Finland, som inte förrän cirka 1500 började ersätta den äldre beteckningen Österland. Vad Finland innefattade var inte heller entydigt – exempelvis räknades ofta inte det svenskspråkiga Österbotten dit. Efter 1809 inleddes både i Finland och Sverige ”ett nationalromantiskt uppfostringsprojekt” där den nationella politiken och språket var viktiga hörnstenar. Synen på rikssprängningen har också varit skiftande – från en nationell katastrof i 1800-talets Sverige, till början på något nytt i Finland – en första begynnelse till en självständig nation, som historikern Mikael Alm påpekar. Han skildrar i sin artikel vad som hände i Sverige med konstitutionen i samband med rikssprängningen och statskuppen 1809. Alm uppmärksammar ett synnerligen intressant faktum: år 1809 skapades en ny idé om det konstitutionella. Tidigare hade regeringsformen präglats av principen om oföränderlighet. Men 1809 års regeringsform kännetecknas istället av en föreställning om förändring, förbättring och utveckling. Detta är något nytt.

Torkel Jansson, professor i historia i Uppsala, lyfter fram de långa linjerna och sega strukturerna, kontinuiteten i sitt bidrag ”I vad mån förlorade Sverige och Finland varandra efter 1809?”. De statsrättsliga följ-

derna diskuteras, och Jansson understryker likheten i båda ländernas utveckling efter 1809, vilket också beror på att de svenska lageditionerna också gavs ut i Finland. Vardagslivet avslöjar också en kontinuitet och likhet; både i Finland och i Sverige lägger vi vår post i gula brevlådor medan normmän och danskar nyttjar röda, vi har femsiffriga postnummer i Sverige och Finland medan längre västerut används fyrsiffriga etc. Vardagens detaljer kan berätta mycket. Den likartade konstitutionella utvecklingen i Sverige och Finland behandlas även i antologins sista artikel av professorn i historia vid Åbo akademi, Max Engman. I hans essä lyfts också likheterna mellan Finland och Ryssland fram – t.ex. att Ryssland och Finland har samma spårvidd för järnvägen, som skiljer sig från spårvidden i övriga Europa och hindrade samtrafiken med Sverige över Haparanda. Likaså delades i Finland milen in i den ryska enheten verst. Engman lanserar sin modell av tre storregioner i Finland som överskrider nationella gränser: den botteniska regionen, som omfattar båda sidor av Bottniska viken och är Stockholmsorienterad, den baltiska, som innefattar Finska vikens båda kuster med Sankt Petersburg som en metropol, och slutligen inlandet, som kan orientera sig mot Stockholm, Sankt Petersburg och Helsingfors.

Även Klas Nyberg, ekonomhistoriker, poängterar det historiska perspektivet i sin undersökning av vilka ekonomiska konsekvenser riksdelen fick för den privata egendomsöverföringen. Den som ägde egendomar både i Finland och i Sverige tvingades välja land efter 1809. Ann-Catrin Östman, historiker vid Åbo akademi, koncentrerar sig på de skiftande villkoren för jordbruket i de båda länderna, och diskuterar varför det som beskrivits som en agrar revolution i Sverige, i Finland har tolkats på ett försiktigare sätt. Hon påpekar också att man ofta i Sverige glömt bort de finländska regionernas betydelse för livsmedelsförsörjningen i Sverige, både före och efter 1809.

Språkets betydelse som identitetsmarkör diskuteras av sociologen Matti Similä, där språket och synen på finskt och svenskt, finnar och svenskar, också knyts till skolböcker från olika regioner och deras framställning av historien. Medan man i svenska historieböcker lyfter fram demokratisering och modernisering efter 1809, skildrar man i de finska läroböckerna nationsbyggandet.

Anders Björnsson, Eva Silvén och Charles Westin koncentrerar sig på 1900-tal och nutid i sina texter. Anders Björnsson, författare och chefredaktör för *Baltic Worlds*, lyfter fram gemensamma drag i Sveriges och

Finlands politiska kulturer, men framhåller också att geografisk närhet och det faktum att länderna en gång hört samman inte behöver betyda att de är så lika idag. Etnologen Eva Silvén behandlar 2000-talets nationella minoritetspolitik i Sverige, med sverigefinnar och tornedalingar i centrum, samt hur minoriteter behandlats i Nordiska museets samlingar. Charles Westin, professor emeritus, som lett Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer, har i sitt inlägg framtiden i fokus och diskuterar snarare internationella migrationsströmmar i allmänhet än de specifikt svenskfinska. Hans bidrag skiljer sig därmed från de övriga, och ligger väl långt från antologins huvudspår Sverige-Finland. *Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809* ger ibland ett lite spretigt intryck, men de enskilda essäerna är överlag intressanta och lyfter fram många spännande perspektiv i de svenskfinska relationerna de senaste seklerna.

Eva Helen Ulvros, Lund

Bengt af Klintberg: *The Types of the Swedish Folk Legend*. Folklore Fellows' Communications 300. Helsinki 2010. 501 s. ISBN 978-951-41-1053-5.

Att skapa en katalog över svenska folksånger är en nästintill omöjlig uppgift. *The Types of the Swedish Folk Legend* vittnar inte bara om Bengt af Klintbergs omfattande kunskaper: ämnet utan också om en särdeles omfattande arbetsinsats. Boken, publicerad som nummer 300 i den ansedda serien Folklore Fellows' Communications, kommer inte bara att bli ett standardverk för forskare som intresserar sig för sånger utan förtjänar också att spridas till den intresserade allmänheten.

Förutom att ha gått igenom stora delar av de otryckta folkminnesamlingarna vid arkiven i Göteborg, Lund, Uppsala och vid Nordiska museet har författaren excerperat tryckt litteratur, tidskrifter som *Folkminnen och folktankar* och omkring 150 böcker, huvudsakligen sägensamlingar. Sammanlagt har Bengt af Klintberg identifierat och systematiserat omkring 1800 svenska sägentyper. Flertalet är spridda över ett stort geografiskt område, även om också mer lokalt förekommande sånger är upptagna i boken. Fokus ligger på 1800- och det tidiga 1900-talets sägenbestånd, men också äldre belägg återfinns i boken. Med andra ord rör katalogen allmogesamhällets sånger; nutida sånger har författaren istället behandlat i böcker som *Rättan i pizzen* (1986),

Den stulna njure (1994) och *Glitterspray & 99 andra klintbergare* (2005). Ordet ”svenska” i boktiteln syftar inte på sägner från Sverige. Istället behandlas också svenskspråkiga sägner från Finland medan t.ex. sägner som framförts av bl.a. samiska eller finskspråkiga minoriteter i Sverige inte har tagits med. Avgränsningen, skriver af Klintberg, är således språklig, inte politisk eller geografisk.

Själva sägenkatalogen består av 24 delar. Mytiska sägner finns förtecknade under övergripande kategorier som ”C. Döden och de döda”, ”E. Skogsväsen”, ”L. Djävulen” och ”N. Häxor”. Boken innehåller dock även uppgifter om historiska och kulturhistoriska sägentyper under kategorier som ”S. Pesten och andra farsoter”, ”W. Krigstid”, ”Y. Brott och straff” och ”Z. Ovanliga människor”. Härigenom är af Klintbergs katalog bredare än t.ex. Waldemar Liungmans *Sveriges sägner i ord och bild* I–VII (1957–69) och nordiska motsvarigheter som Reidar Th. Christiansens *The Migratory Legends* (1958) och Lauri Simonsuoris *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen* (1961).

Bengt af Klintberg inleder varje övergripande kategori med en kort beskrivande text om sägnerna och eventuella trosföreställningar kopplade därtill. I introduktionerna återfinns också hänvisningar till den viktigaste litteraturen om ämnet. Själva sägentyperna är därefter sorterade efter motiv. Förutom en beskrivning av själva sägnen ges också information om dess utbredning, närmare bestämt från vilka landskap belägg har återfunnits. Härutöver finns uppgifter om var man finner belägg på sägnen, både otryckta i de fyra ovannämnda traditionsarkiven och tryckta i sägensamlingar och andra materialpublikationer. Hänvisningar till studier om såväl den aktuella sägnen som andra sägenkataloger ges även. I introduktionen till respektive övergripande kategori och i anslutning till de olika sägentyperna återfinns också korshänvisningar, t.ex. i de fall olika övernaturliga väsen figurerat i samma sägen.

Möjligheterna att använda *The Types of the Swedish Folk Legend* är i det närmaste obegränsade. För mig, som anställd vid ett traditionsarkiv, har katalogen redan blivit ett viktigt arbetsredskap. För att nämna några exempel kunde jag med hjälp av katalogen snabbt ge en student en överblick över sägner rörande svenska kungar i allmänhet och Karl XII i synnerhet. På motsvarande sätt kunde en historiker som besökte arkivet snabbt bilda sig en uppfattning om sägner rörande farsoter. Som ett led i min egen forskning har jag tack vare katalogen snabbt kunnat få information om några

olika sägenmotiv rörande Blåkullafärder. Bara genom att bläddra i katalogen har jag också fått idéer till flera artiklar om såväl enskilda sägner som mer övergripande frågor vilka inbegriper flera olika sägentyper. Förutom att utgöra en nyckel till folkminnesarkivets samlingar utgör alltså *The Types of the Swedish Folk Legend* en inspirationskälla och en bra grund för vidare forskning på området.

Som påpekats ligger ett oerhört stort arbete bakom *The Types of the Swedish Folk Legend*. Boken är också mer omfattande än flertalet av sina internationella motsvarigheter. Samtidigt utgör den givetvis inte en fullständig förteckning över svenska folksägner; säkerligen kommer fler belägg, tryckta som otryckta, och nya sägentyper att kunna tillfogas på sikt. Ett sätt att underlätta uppdateringar av katalogen och samtidigt utveckla projektet vore att också publicera hela katalogen på internet. I en digital version skulle man inte, såsom är fallet med en bok, behöva tänka på att begränsa omfånget, t.ex. skulle mer detaljerade hänvisningar till arkivmaterial kunna infogas framöver, liksom konkreta exempel på uppteckningar av respektive sägentyp. Även om boken redan innehåller ett utmärkt innehållsregister skulle en publicering på internet också ge bättre sökmöjligheter. Sist men inte minst tror jag att en internetversion av katalogen skulle innebära att den upptäcks och används av betydligt fler. För visserligen garanterar en publicering i Folklore Fellows' Communications att katalogen får en internationell spridning men sannolikt också att få utanför den akademiska världen kommer att upptäcka den. Kort sagt förtjänar *The Types of the Swedish Folk Legend* en vidare spridning och att tillgängliggöras också för den intresserade allmänheten. Givetvis bör ett exemplar av boken också stå i varje folkloristiskt intresserad forskares bokhylla!

Fredrik Skott, Göteborg

Carin Bergström: *Stina Piper. Grevinna i 1700-talets Sverige*. Atlantis, Stockholm 2007. 263 s., ill. ISBN 978-91-7353-186-3.

Grevinnan Christina Charlotta Piper, Stina kallad, föddes 1734 och gick ur tiden år 1800. Under sin levnad fick hon uppleva den största glädje och den djupaste sorg. Att hon överlevde rent mentalt kan vara svårt för oss i vår tid, så präglad av psykologi, psykiatri och terapeutiska behandlingar, att förstå. Men varje tid har sina lösningar på olika slags problem och ännu hade

inte Sigmund Freud sett dagens ljus. Stina Piper fick handskas med sina sorger och bekymmer på de sätt som stod henne till buds. Det fanns också höjdpunkter och goda perioder i hennes liv, tillfällen och möjligheter som var få andra förunnade, framförallt inte människor i de lägre stånden. Om denna Stina Piper har förra chefen på Skoklosters slott, Carin Bergström, skrivit en fängslande bok, som vänder sig till en historiskt och kulturhistoriskt intresserad läsekrets.

Stina Piper föddes med silversked i munnen och med de bästa förutsättningar i en högadlig familj. Tjuo år gammal gifte hon sig med greve Erik Brahe, tillhörande toppskiktet i den svenska adeln och med goda kontakter i kungahuset. Erik Brahe hade året innan blivit änklings, då hustrun Eva Sack avled, och han behövde en styvmor till sina fyra små barn. Ett drygt år efter bröllopet, i juni 1755, födde den unga grevinnan Brahe en liten dotter, Ulrika Juliana och livet såg ljusst ut. Men makarna Brahes äktenskapliga lycka blev dessvärre kortvarig. År 1756 utvecklades till en veritabel mardröm för hela familjen. På vintern avled två av barnen, lilla Ulrika Juliana och hennes halvsyster Eva Fredrika, i kopporna och i början av juni avled Eva Fredrikas syskon, Christina och Nils Gabriel, i lungdot. Av de fem barnen Brahe överlevde endast Eriks äldste son, Per. Men än var det inte slut på olyckorna.

Erik Brahe var, som nämnts, nära lierad med kungahuset och deltog i planerna på en revolt, som skulle tillförsäkra kungen större maktbefogenheter. Revolten kom av sig och att greve Brahe därmed svävade i fara var uppenbart för hans familj och vänner. Men trots enträgna uppmaningar från sina närmaste vägrade han att fly. Möjligen trodde han inte att rikets förste greve skulle arresteras på vad han uppfattade som lösa grunder, möjligen var han för stolt för att fly. Emellertid var Fru Fortuna honom inte bevågen och han arresterades och fängslades under midsommarhelgen 1756. Makarna Brahe lämnade in var sin nådeansökan och den på nytt gravida Stina försökte därtill personligen beveka representanterna för adelsståndet i Riddarhuset den 17 juli. Hon nekades dock tillträde till stora salen och knäföll i sin nöd för lantmarskalken, greve Axel von Fersen d.ä., i förstugan. Men hennes böner klingade ohörda. Den 23 juli avrättades Erik Brahe.

Stina Pipers liv efter makens död blev på många sätt tungt. Hon ärvde visserligen en inte oansenlig förmögenhet, men även skulder som måste regleras. Det ankom nu på henne att axla ett stort ansvar. I oktober födde hon sonen Magnus Fredrik och hon var nu en-

sam med honom och den 10-årige styvsonen Per. En trygghet för henne och barnen var naturligtvis ändå nätverket av släkt och vänner samt kontakterna med hovet och kungafamiljen. Änkegrevinnan Brahe kunde fortsätta att leva ett ståndsmässigt liv med Stockholm som utgångspunkt.

I boken om Stina Piper får man följa inte enbart huvudpersonens öde, utan i viss mån även Carin Bergströms väg som forskare samt de problem och glädjämnen som arkivforskaren ofta stöter på. Bergström gör t.ex. en intressant upptäckt, när hon genom ett tips från en museikollega samt idog källforskning finner att Stina Piper av allt att döma under 1760-talet levde i en relation med sin kusin, den 16 år äldre Carl Ribbing. Trots att Stina var änka och Ribbing ogift, gifte de sig aldrig och skälen kan ha varit flera, t.ex. ekonomiska, politiska och dynastiska. Amorösa äventyr i kretsarna kring hovet var emellertid inte ovanliga, de var snarare regel än undantag. Resultatet av Stina Pipers förbindelse med kusinen blev tre barn, födda 1762, 1768 och 1769, barn som så småningom fick efternamnet Carlstedt och som delvis tycks ha bott hos sin far, delvis hos sin farbror, Johan Ribbing, och dennes hustru, Johanna Catharina Gyllenkrok. Här slås man av hur olika ogifta mödrar och s.k. oäkta barn behandlades i ståndssamhället beroende på social tillhörighet. I adelskretsar fanns en förhållandevis stor tolerans för utomäktenskapliga förbindelser – även om just Stina Pipers far inte såg med blida ögon på dotterns leverne – medan kvinnor och barn tillhörande landsbygdens lägre sociala skikt ofta drabbades av svåra sanktioner i motsvarande situation. Lönskaläge, enkelt och dubbelt hor var i den miljön knappast att leka med.

Den unge greve Per Brahe dog 1771 endast 25 år gammal. Dödorsaken är oklar. Kanske var det hans klena hälsa som orsakade hans tidiga bortgång, kanske var olycklig kärlek en bidragande orsak. Vid ungefär samma tid tycks Stina Pipers och Carl Ribbings relation ha upphört och i början av 1773 gifte sig Stina med riksrådet, tillika Gustav III:s kanslipresident, Ulrik Scheffer. Om kungen själv hade ett finger med i spelet när det gäller denna förmäling, är svårt att uttala sig om. Av olika skäl kan han ha varit emot ett kusingifte mellan Stina och Carl, men för ett gifte mellan Stina och den 18 år äldre Scheffer.

Äktenskapet med Ulrik Scheffer innebar att Stina Piper gav upp sitt relativt självständiga liv som änka. Det blir härigenom också svårare att spåra henne i källmaterialet. Klart är emellertid att hon i egenskap av riksrådinna fick en officiell roll att spela vid hovet.

Riksrådinnorna kom i rang näst efter de kungliga prinsessorna och hade vissa förpliktelser i hovlivets många ceremoniel. De sista 16 åren av sitt liv bodde Stina som lantjunkarhustru med sin make på godset Stora Ek, där Ulrik Scheffer avled den 4 mars 1799. Stina flyttade tillbaka till Stockholm, där sonen Magnus Fredrik skaffat henne en våning. Tiden i huvudstaden blev dock kort. Hela livet hade Stina lidit av klen hälsa och den 7 januari 1800 dog hon till följd av en mattande feber, som det står i Klara kyrkas dödbok.

Stina Pipers liv var på många sätt mycket privilegierat med goda ekonomiska förtecken, ett liv där hon rörde sig i samhällets högsta sociala skikt, vid hovet och nära kungafamiljen. Men det var också ett liv som periodvis var präglad av sorger och tragedier, särskilt hennes korta äktenskap med Erik Brahe. Helt lätt kan det inte heller ha varit att leva i ett slags samvetsäktenskap med kusinen Carl Ribbing och föda honom tre barn, som hon i princip inte tycks ha haft någon större kontakt med under deras uppväxt. Åren vid Ulrik Scheffers sida var till att börja med ett liv i maktens politiska centrum i Gustav III:s närhet, medan de sista åren av hennes liv åtminstone till det yttre föreföll något lugnare.

Det är en fascinerande värld Carin Bergström inbjuder läsaren till, men det är inte alltid lätt att hålla reda på alla släktförbindelser, ingiften, kärleksrelationer och andra förvecklingar. Dock är släktrådet längst bak i boken till god hjälp. Många historiskt kända namn, framför allt ur adelskalendern, passerar revy. Att verkligheten överträffar dikten kan tyckas vara en gammal klyscha, men den bekräftas ständigt och det gäller även i fråga om Stina Pipers liv. Boken om henne utgör ett mycket bra exempel på hur en forskare kan ta sig an en forskningsuppgift och sedan på ett lättfattligt sätt presentera sina rön för en kulturhistoriskt intresserad läsekrets. Texten är välformulerad och informativ och därtill innehåller boken bilder, som ger ytterligare kött på benen för den som är intresserad av tiden, miljöerna och huvudpersonerna. Boken innefattar också noter, litteraturförteckning samt person- och platsregister. Carin Bergström har all heder av sin forskningsinsats och av sitt sätt att presentera den.

Birgitta Meurling, Uppsala

Björksund. En levande historia. Carin Bergström, Carolina Brown Ahlund, Ralph Edenheim, Karin Lindvall, Nils Mörner och Sigurd Rahmqvist. Fotografi och form Dick Norberg. Rebecka Millhagen Adelswärd (red.). Bokförlaget Arena, Malmö 2010. 374 s., ill. ISBN 978-91-7843-354-4.

Detta arbete är en utförlig, välskriven, påkostad och mycket vackert illustrerad historik över det stora godset Björksund i Tystberga församling vid en vik av Östersjön någon dryg mil utanför Nyköping. Godsets hela historia tecknas från dess grundande under medeltiden. Arkeologen Sigurd Rahmqvist redogör för de invecklade jordaffärer inom feodaladeln, som ledde till att en stor egendom i bygden så småningom samlades inom släkten Gyllenstiernas ägo. Björksund bebyggdes med en sätesgård under 1500-talets andra hälft. Men dåtidens stormän flyttade regelbundet mellan olika gods och Björksund blev för riksdrotsen Nils Gyllenstierna, gårdens byggherre, mest en mellanstation mellan Stockholm och huvudgården Fågelvik i nordligaste Småland.

Gyllenstiernorna satt sedan på Björksund till 1700-talets slut. Historikern Carin Bergström skildrar levande utvecklingen under 1700-talet. 1727 uppfördes den nuvarande imposanta herrgårdsbyggnaden. Den gamla hade förstörts i en brand 1688. Även denna nya gårdsbyggherre hette Nils Gyllenstierna. Som officer hade han tjänat i Karl XII:s armé under fälttåget in i Ryssland och efter Poltava hade han hamnat i rysk fångenskap. Först 1722 kom han tillbaka till Sverige och lät då sätta igång arbetet med att uppföra en ny huvudbyggnad på Björksund. 1723 gifte han sig med den unga änkan Ulrika Juliana Brahe. Carin Bergström ger också en intressant redogörelse för släkten Gyllenstiernas förbindelser med den Skytteanska professuren vid Uppsala universitet. Professuren hade inrättats 1622 genom en donation av Johan Skytte. Rätten till utnämning av innehavare förbehölls donatorn, men denna rätt ärvdes av Skyttes dotter Anna, som gifte sig med Göran Gyllenstierna, ägare till Björksund. Uppgiften att representera donatorn i tillsättningsärenden övergick under 1800-talet till släkten Mörner, som då övertagit herrgården.

1700-talet rymde stor dramatik för ägarna till Björksund. Ulrika Juliana Brahes brorson Erik Brahe, som hon uppfostat sedan han tidigt blivit föräldralös, och hennes måg Gustaf Jacob Horn, gift med den enda dottern på gården, blev bägge svårt komprometterade vid den misslyckade ansatsen till statskupp sommaren

1756 vid kungaparets försök till att skaffa sig större makt i frihetstidens samhälle. Båda avrättades på planen framför Riddarholmskyrkan tillsammans med sex sammansvurna. Så småningom ärvdes Björksund av Ulrika Juliana Brahes dotterdotter Lovisa Ulrika Horn, som gifte sig med Carl Gabriel Mörner. Härigenom gick godset över i släkten Mörners ägo och har förblivit så till våra dagar. Carin Bergström ägnar paret Ulla Horn och Carl Gabriel Mörner stor uppmärksamhet; så satt de också mycket länge på gården, de avled först på 1820-talet.

Ralph Edenheim behandlar i sitt bidrag byggnaderna på Björksund. Huvudbyggnaden från 1727 är ett stort stenhus i tre våningar med mittrisalit och högt säteritak, ritat av fransmannen Joseph Gabriel Destain. Bottenvåningen innehöll kök och andra ekonomitrymmen, därtill gårdsarkivet. De två bostadsvåningarna har långsgående korridorer i mitten med sviter av rum på var sida av dessa. Edenheim ger intressant information om varje rums inredning. Texten fokuseras på de konsthistoriska kvaliteterna. Man får däremot ingen närmare beskrivning av rummens användning. Det är något en läsare kan sakna i boken, även om det säkert inte är lätt att rekonstruera rummens funktionsförändringar under nära nog tre seklar. Björksunds två låga flyglar tillkom på 1740-talet och ritades av Carl Hårleman. Bland övriga byggnader märks ett orangeri och ett livstall från 1700-talet.

Konsthistorikern Carolina Brown Ahlunds genomgång av porträttsamlingen på Björksund hör till bokens höjdpunkter. Artikeln kompletteras med en katalog över porträtten i slutet av boken, där varje tavla avbildas i färg. Den mindre initierade läsaren får här en lärorik inblick i porträttmåleriets historia från 1500-tal till 1900-tal. Många tavlor är kopior utförda efter tidigare avbildningar, inte sällan utförda efter den avbildades död. Brown Ahlund redogör för det äldre måleriets symboliska budskap, för ämbetsmannaporträttens magnifika statusverkan och för könsrollernas skiftande gestaltning under de olika seklerna. Känslor och identitet spelades länge ner i gestaltningen, ansiktena saknar ofta personlig karaktär. De bilder som i dag särskilt fångar åskådaren är väl just de som tycks återge personliga drag och utstrålning. Men för att finna dem måste man nog ha kommit fram till 1700-talets andra hälft, som bilden av Gustaf Jacob Horn (den 1756 halshuggne mågen på gården) utklädd till spefullt leende bonde eller Jonas Forsslunds känsligt gjorda porträtt av Ulla Horn på äldre dagar. Samlingen går ända fram till 2000-talet och några av de

nyare bidragen är intressanta tidstypiska tillskott, som Johannes Snellmans pennteckning av Nils Mörner från 1940-talet eller Eva Christina Stjernswärds dubbelporträtt av två av hans barn, en medveten återkoppling till ett märkligt dubbelporträtt av två små barn Gyllenstierna från 1648.

Godsets arbetsorganisation och de många underlydande på frälsehemman och torp behandlas av etnologen Karin Lindvall. I fokus i hennes skildring står inspektoren Fredric Wahlstedt, som tjänstgjorde på Björksund 1839–1873. Brevväxlingen mellan Wahlstedt och grevarna Mörner, vilka ofta var i Stockholm i skilda ärenden – flera av ägarna var långa perioder riksdagsmän under 1800-talet – är här en huvudkälla. Som på så många andra herrgårdar skedde en utveckling under 1800-talet, där godset i ökad omfattning drev jordbruket med egen arbetskraft i stället för med dagsverken från arrendatorer och där statarna i gengäld växte i antal och betydelse. Karin Lindvall låter läsaren bekanta sig med olika underlydande gårdar och dess folk och man får följa olika människoöden. Inspektorn och ytterst greven hade ständigt att fundera över om den eller den svårt skuldsatte bonden eller den eller den djupt alkoholiserade drängen skulle få vara kvar på sitt arrende eller i sin tjänst eller inte. Det är de vertikala kontakterna som står i förgrunden i denna välgjorda studie, de mellan greven och hans inspektör och mellan godsledningen och de underlydande.

I bokens sista bidrag skriver Nils Mörner enligt rubriken om godsets utveckling 1840–1910, men i realiteten även om den resterande utvecklingen under 1900-talet. Tyngdpunkten ligger dock på författarens farfarsfar, Axel Edvard Knut Mörner, som höll i tömmarna fram till sin död 1911. Under 1800-talet var dock ägoförhållandena litet oklara. Axel Mörner hade flera bröder och Björksund är inget fideikommiss där äldste sonen tagit över. I stället har man fått klara varje generationsbyte med komplicerade arvsskiften, vilket gör det desto märkligare att godset stannat så länge inom samma släkt. Arvsskiftena har väl underlättats av att familjen ägt flera godsegendomar, främst Kåreholm och Thorönsborg i Östergötland. Nils Mörners bidrag blir till slut en spännande beskrivning av ett storjordbruks möjligheter att klara ekonomin under växlande jordbrukskonjunkturer och satsningar på projekt med skiftande framgångar. I dag är det skogen och fastighetsbeståndet som tycks vara den ekonomiska ryggraden i verksamheten.

Björksundshistoriken är ett praktfullt verk som kanske särskilt utmärks av att alla bidrag utan undantag är

väl genomarbetade och intressanta att ta del av. Det rör sig med andra ord om en godsmonografi av genomgående hög kvalitet.

Mats Hellspång, Stockholm

Nils Edling: *De areella näringarnas välgörare: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och dess donatorer*. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm 2010. 734 s., ill. ISBN 978-91-86573-02-7.

Boken om *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien* vill presentera de personer, organisationer och företag som låtit dem förvalta stora donationer och använda avkastningen till ändamål som passar akademiens verksamheter. Akademiens aktiviteter gäller sedan länge skogs- och lantbruksfrågor men efterhand har verksamheten utökats till den s.k. gröna samhällssektorn.

Nils Edling är forskare vid historiska institutionen och prefekt vid Institutionen för utbildningsvetenskap vid Stockholms universitet. I förordet skriver han att boken har varit ett hobbyprojekt under flera år. Boken består av två delar. Första delen är en verksamhetshistorik över akademien från 1813 till idag. Den andra delen berättar om de fyrtiotvå donationer som akademien förvaltar.

Kronprins Karl Johan, som blev regent 1818, var engagerad i grundandet 1813 av Kungl. Lantbruksakademien och blev högste styresman. 1955 bytte man namn till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Akademiens uppgift är enligt stadgarna ”att med stöd av vetenskap och praktisk erfarenhet till samhällets gagn främja jordbruk och skogsbruk samt därtill knuten verksamhet”.

För att fullgöra sina uppdrag har akademien haft tillgång till tre olika former av finansiering: avkastningen från egna medel och fonder, statliga anslag och anslag från förvaltade donationer. Betydelsen av statliga anslag har minskat betydligt. Den ekonomiska basen är grundfonden från 1812, donationsfonden från 1919, fonden för skoglig verksamhet från 1957, biblioteksfonden från 1977 och till detta kommer de enskilda donationerna som utgör 42 stiftelser. Idag är stiftelserna livsviktiga för akademien och bekostar den utåtriktade verksamheten. Deras marknadsvärde var 2009 mer än 600 miljoner kronor och avkastningen översteg 26 miljoner kronor. Stiftelsernas fonder är juridiskt självständiga med akademien som förvaltare.

Ett av bokens huvudsyften är att öka kunskaperna

om donatorernas liv och verksamhet. Liksom i andra akademiens historiebrevningar är kunskaperna om donatorerna ofullständig. Författaren vill särskilt lyfta fram de personer som aldrig fått någon uppmärksamhet. Det andra huvudsyftet är att redovisa hur de ekonomiska bidragen har använts.

Vid sidan av kronprinsen var Abraham Niclas Edelcrantz (1754–1821), som var skald, uppfinnare, ämbetsman och lanthushållare, initiativtagare till akademien och dess förste direktör. Ett uppdrag för den nya akademien var att inordna hushållningssällskapen i verksamheten och förstärka den statliga förvaltningen. Akademien skulle lära bönderna att använda nya kunskaper och stimulera nyodlingsverksamheten för att säkra landets spannmålsförsörjning. 1813 började akademiens tidskrift *Kongl. Landbruks Akademiens Annaler* utkomma och den fortlever idag som *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift*.

I den nya sammanslutningen samlades personer som kan indelas i fyra grupper. Första gruppen representerar statsledningens högsta nivåer. Den andra gruppen var hushållningssällskapens företrädare. Den tredje gruppen bestod av akademiskt utbildade yrkesmän. Den fjärde och största gruppen var storgodsägare i Mälardalen. De utgjorde drygt hälften av de 294 ledamöterna.

Akademiens drev det s.k. Experimentalfältet, som var en viktig försöksanstalt och ett mönsterjordbruk; t.ex. infördes växelbruk på 1830-talet och under de följande årtiondena prövades nya spannmålssorter. Trädgårdsodlingen var också viktig, inte minst kommersiellt. Från sekelskiftet 1900 bedrev akademien en trädgårdsskola, som fanns kvar på Experimentalfältet till 1963. Under 1800-talet hade akademien ett myndighetsansvar, vilket innebar att den hade vetenskapligt och ekonomiskt ansvar för lantbruksundervisningen på riks- och länsnivå samt bedrev statlig rådgivning.

När Lantbruksstyrelsen grundades 1890 och tog över samtliga förvaltningsuppdrag förändrades akademiens position drastiskt. Mest kännbar var förlusten av den formella relationen till hushållningssällskapen. 1900 inrättades ett särskilt Jordbruksdepartement, vilket innebar nya kanaler för information och utbildning. Lantbrukets förändrade organisatoriska struktur med nya politiska och ekonomiska sammanslutningar förändrade också akademiens verksamhet.

Kring 1900 var lantbruksforskningen uppdelad på många institutioner och organisationer som konkurrerade. Dessa fick statliga anslag och en samordning blev nödvändig. 1907 inrättades därför ”Centralanstalten för

försöksväsendet på jordbruksområdet”. Den övertog forsknings- och försöksverksamheten för det svenska lantbruket och därmed försvann ett av akademiens ursprungliga uppdrag.

Lantbruksakademien försökte under mellankrigstiden finna sin roll i de förändringar som skett och arbetade för att bli en forskningsinstitution. Förändringarna i samhället inverkade på verksamheten och forskningen uppmärksammades som en samhällelig resurs. Betydelsen av planering och samarbete mellan staten och näringarna lyftes fram. Akademien inspirerades av Ingenjörsvetenskapsakademien, som grundades 1919, och var inriktad mot forskning och utveckling för industrins behov. Akademiens nya planer krävde ökade ekonomiska medel, som löstes tack vare donationerna. Akademiens forskningsinriktning ledde 1945 till beslutet att den fick ansvaret för ett forskningsråd för jordbruket, som senare bytte namn till Skogs- och jordbrukets forskningsråd och som upphörde 2000.

Under 1900-talets andra hälft introducerades skogsbruket i akademiens verksamhet. Ingenjörsvetenskapsakademien var först med att införa en särskild skogsavdelning, vilket kan ha drivit på Lantbruksakademien. Fonden för skoglig verksamhet inrättades 1957 efter att akademien gjort en framställning om anslag från staten och industrin.

Under 1960-talet märktes att akademiens aktiviteter och diskussioner avspeglade den omvandling som skedde inom jordbruket. Sedan 1940-talet hade landsbygden avfolkats och jordbruk hade lagts ned. Drifts- och strukturrationalisering inriktades på högre produktion och produktivitet. Det dröjde dock innan akademien engagerade sig i miljöfrågor. Larmet om DDT, kvicksilver i bekämpningsmedel, föroreningen pga. svavelnedfall och Naturvårdsverkets tillkomst 1967 satte inte några större spår i akademiens verksamhet under 1960-talet. Akademien var inriktad på priser och konjunkturer för jordbruket. Miljöfrågorna kom in under 1970-talet genom initiativ utifrån, t.ex. oljekrisen 1973.

Något helt nytt för akademien på 1960-talet var formaliserade och ömsesidiga internationella kontakter. Kontakterna med Sovjetunionen blev omfattande, vilket utmynnade i viss kritik då det var ett önskemål från regeringen som önskade förbättra kontakterna med de slutna öststaterna. Det blev en snedvridning eftersom öst hade fler besök i Sverige än tvärtom.

Akademien betraktade sig länge som en sluten sammanslutning. Gäster kunde bjudas in men de interna överläggningarna och initiativen stod i centrum och

den egna kompetensen betonades. Detta förändrades på 1980-talet. Målsättningen blev att förbättra informationen och publiciteten om akademiens verksamhet och ta aktiv del i samhällsdebatten.

Författaren följer hur akademiens ledamöter har förändrats under olika tidsperioder och detta åskådliggörs med tabeller. De självskrivna ledamöterna har minskat sedan 1840-talet i takt med att akademiens verksamhet har professionaliserats. Efter 1945 har allt fler ledamöter rekryterats från lantbrukets organisationer. Efter hand har vetenskap och forskning fått allt fler ledamöter och senare har även skogsbrukets ledamöter ökat.

På 2000-talet finns inte längre några politiker i akademien. Förr fanns sådana som tillhörde en adlig elit med stora jordegendomar. Istället har statliga tjänstemän och företrädare för organisationer och företag blivit talrikare. Denna förändring inleddes på 1920-talet. Numera är det också en större bredd inom ledamöternas kunskapsområden. Rekryteringen är mer formaliserad med en valberedning till skillnad mot 1800-talets informella och direktörsstyrda inval. Akademien har även fått kvinnliga ledamöter. De första tre valdes in 1977, men rekryteringen har gått långsamt. 1994 var 16 av de 397 svenska ledamöterna kvinnor. Akademien arbetar för att förnyra sig och motverka den sneda könsfördelningen, men kvinnornas antal ökar endast långsamt. I slutet på 1990-talet fanns det 100 utländska ledamöter, men flertalet visade sig sällan och akademien arbetar för att de skall engagera sig i verksamheten.

Under 2000-talet har akademien utvecklat verksamheten mot frågeställningar om konsumtion, mat och livskvalitet. Exempelvis hölls 2006 ett antal regionala seminarier under titeln ”Den mångkulturella måltiden” och 2007 om den globaliserade livsmedelsproduktionen. År 2006 avhandlades Afrikas jordbruk och oljans framtid, år 2007 afrikanskt skogbruk. Planen för akademiens verksamhet år 2009–2012 gäller klimathotet.

Författaren visar tydligt de förändringar i verksamheten som akademien har gått igenom sedan grundandet och hur den anpassat sig till de nya förutsättningarna. Det gäller också lokalerna som under långa tider var ett svårlost problem. En ståtlig huvudbyggnad fick akademien 1820. Den fick akademien lämna några årtionden senare. Olämpliga lokaler komplicerade verksamheten och man tvingades att förkasta många förslag. Först 1991 fick akademien ändamålsenliga lokaler i det som en gång hyst Bergsskolan.

Lantbruks- och fiskerimuseet hade sitt ursprung i den modell och redskapssamling som byggdes upp under

akademiens första år för att sprida tekniska innovationer. Under flera decennier var samlingarna ett bekymmer och på 1960-talet fördes samlingarna över till Nordiska museet. Även akademiens bibliotek har tidvis varit bekvämligt men har funnit sin professionella roll i de nuvarande lokalerna.

Bokens andra och textmässigt stora del berättar om donatorerna och deras stiftelser. Författaren har lagt ned ett omfattande arbete på att undersöka deras livshistoria och redovisa hur stiftelsernas medel har använts. Den utförliga personhistorien avslöjar mycket skilda människooöden.

Donatorerna är personer som inte varit ledamöter i akademien och ofta saknas uppgifter om varför de valde akademien som mottagare. Kopplingarna till landbruk är ofta svaga och det är svårt att upptäcka mönster i donationerna. Altruism och strävan efter aktning och ära har säkert varit viktiga skäl. Donationer ingick i den kapitalstarka borgerlighetens livsstil. De borgerliga donationerna tillhör det tidiga 1900-talet; de institutionella donationerna ökar efter 1970.

Sedan slutet av 1900-talet har det skett en omläggning av tilldelningen av medel ur donationerna. Kostnadsstegringarna i samhället har medfört att akademien inte kan konkurrera med forskningsråden. Därför ges numera ekonomiska bidrag till synteser, pilotstudier, studieresor och deltagande i internationella konferenser samt för att stödja yngre forskare. Det kan vara svårt att följa donatorns avsikt när förutsättningarna förändras i samhället. Författaren reder ut hur tilldelningen har anpassats till donationens regler.

Förutom donatorerna berättar boken om en mängd personer som verkat inom jordbruk och skogsbruk samt anslutna verksamheter, inte minst forskare. Den andra delen berättar också om organisationer, industrier och andra företag inom näringslivet. De många illustrationerna förklaras med långa och utförliga beskrivningar. De biografiska skildringarna är mycket spännande att läsa. Förvaltningshistorien är viktig, men det är ibland svårt att följa händelseförloppet eftersom det spänner över ett ämnes- och tidsmässigt stort område. Boken är användbar som uppslagsverk och innehåller en stor mängd referenser.

Med tanke på att fältet för akademiens verksamhet vidgats till en bredare syn av de gröna näringarna och att den bedriver historiska studier bör akademiens verksamhet och fonder intressera samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning.

Göran Sjögård, Lund

Nils Hammarén & Thomas Johansson: *Identitet*. Liber, Stockholm 2009. 128 s. ISBN 978-91-47-08896-6.

Könsidentitet, etnisk identitet, nationell identitet, identitet som konstruktion, flexibla och hybrida identiteter, är bara några av de variationer på identitetsbegreppet som behandlas i Nils Hammaréns och Thomas Johanssons bok med titeln *Identitet*. Boken ingår i Libers serie BeGrepbart vars syfte är att introducera läsaren i humaniora och samhällsvetenskap och där varje bok behandlar ett centralt begrepp. Utöver identitet finns böcker som fokuserar t.ex. queer, etnicitet, kommunikation, etik och makt.

Identitet består av tre delar. I den första, "Identitet – mellan psykologi och sociologi", behandlas fyra olika perspektiv på identitet, "som utveckling, roll och livsstil och som nationell/kollektiv identitet" (s. 41). Författarna lyfter bl.a. fram utvecklingspsykologiska perspektiv och deras fokus på inre processer, människans yngre år och psykologiska mognad. De berör också perspektivens begränsningar som generella och abstrakta teorier, fristående från kategorier som klass, kön och etnicitet.

I ett avsnitt om sociologiska perspektiv diskuteras identitet i relation till sociala strukturer, institutioner och positioner. Här behandlas också "roll", ett till identitet närbesläktat och föregripande begrepp. I det efterföljande avsnittet "Identitet som livsstil och mode", som inriktas på identitet som ett kulturellt fenomen, tar skribenterna upp Bourdieus kapitalbegrepp för att visa på hur man kan se på sambandet mellan identitet, konsumtion, stil, smak och makt. De påpekar också att perspektiv på kulturell identitet rör sig mellan å ena sidan yta, föränderlighet och estetik, å andra sidan djupare klassanalyser.

Under rubriken "Nationell och kollektiv identitet" tar författarna utgångspunkt i Benedict Andersons begrepp "föreställd gemenskap", och diskuterar bl.a. för- och nackdelar med mer övergripande kollektiva identiteter. I den första delen ägnas också ganska mycket utrymme åt identitet och moderna medier. Hammarén och Johansson uppmärksammar olika perspektiv på medieanvändning och vad medier betyder för människors identiteter. Här används begreppet medialisering just för att peka på hur medier strukturerar människors vardagsliv och hur identiteter skapas och förhandlas medialt.

Del II, "Kroppen och könet – intersektionella utmaningar", tar sin utgångspunkt i Judith Butlers post-strukturalistiska tankegångar, och författarna förhåller

sig till olika förståelser av kropp och kön. De slår fast att människor är olika med avseende på t.ex. etnicitet, sexualitet och ålder, och att de därför konstruerar skilda identiteter. Vidare betonar de vikten av att se kön i plural, och att könskonstruktioner ska förstås utifrån den kontext där de sker.

Frågan ”Är könet språkligt?” inleder en kunskapsteoretisk diskussion med hänvisningar till Judith Butlers syn på kön, kropp och subjekt. Seyla Benhabib och Toril Moi får fungera som motvikter, och kritik har bl.a. riktats mot att Butler överbetonar språkets betydelse och att hon betraktar subjektet som alltför förutbestämt. Men Hammarén och Johansson tycks ändå försvara Butler när de skriver: ”Kroppen eller naturen kan därmed bara förstås genom de språkliga verktyg – ord och uttrycksformer – vi har tillgång till” (s. 80).

Butler figurerar också i ett avsnitt om subversiva könsidentiteter, där skribenterna bl.a. diskuterar hur unga kvinnor aktivt utmanar etablerade (heterosexuella) identiteter, och utformar ett hyperreflexivt förhållningssätt. Även bland unga feministiska män kan man se likartade utmaningar av hegemoniska identiteter.

Intersektionalitet behandlas med utgångspunkt i Kimberly Crenshaw och hennes syn på identitetspolitik. För Crenshaw var det viktigt att se på identitetsbaserade grupper som koalitioner, eftersom människor då kan organiseras utifrån t.ex. ras, men som en koalition mellan olika grupper, t.ex. homo- och heterosexuella. Fördelen med detta är att man minskar risken för att enbart fokusera på en kategori eller identitet, när människors situation, t.ex. våldsutsatta kvinnors, beror på en sammanflätning av olika kategorier. I slutet av del II kopplas intersektionalitet till postkolonialism och författarna menar att ”intersektionalitetens fokus på motberättelser, alternativa vinklar och osynliggjorda berättelser” (s. 110) passar bra ihop med den postkoloniala teorins ambitioner att konstruera en annan, icke förtryckande berättelse om ”de andra”.

I den sista delen, ”Perspektiv på identitet”, lyfter Hammarén och Johansson fram sina egna synsätt på identitet utifrån fyra begreppspar/frågor: ”Essentialism eller konstruktivism?”, ”Kärna eller process?”, ”Skillnad eller komplexitet?” samt ”Individuell eller kollektiv?”. Här bör man, enligt författarna, förhålla sig nyanserat, och t.ex. inte ensidigt fokusera vare sig struktur eller individ. Det är ”i gränslandet mellan individen och kollektivet som identiteten kultiveras och uttrycks” (s. 117).

Som ovanstående genomgång förhoppningsvis har

illustrerat innehåller *Identitet* många olika perspektiv på och definitioner av nämnda begrepp. Fördelen med detta är att läsaren får en bra översikt över identitetsbegreppets framväxt och skilda användningar. För studenter på universitet och högskola torde boken vara ett användbart redskap för att på ett lättillgängligt sätt förstå ”identitet” och dess skilda innebörder i olika samhällsvetenskapliga sammanhang. Den kan också fungera som ett slags uppslagsbok, där man lätt kan orientera sig i och rekapitulera innebörden av ett visst identitetsperspektiv. En annan styrka ligger i författarnas förmåga att på ett enkelt sätt – men utan att nämnvärt förenkla – förmedla tämligen svårtillgängliga tankegångar. Boken kan inte minst fungera som en lämplig ingång till poststrukturalistiska förhållningssätt till kön. Bra är också att man stundtals kontextualiserar identitetsbegreppet.

En möjlig invändning, som ofta riktas mot den här typen av böcker, är att fördjupningar får stryka på foten för kravet på översikt. Speciellt med ett så mångtydigt begrepp som identitet är det svårt att tillfredsställa båda dessa önskemål. Med tanke på grundutbildningsstudenter skulle jag gärna ha sett ett avsnitt där man resonerat om hur en analys kan utföras med hjälp av identitetsbegreppet, men då hade boken eventuellt hamnat utanför Libers syfte med serien. En annan mindre invändning handlar om att identitetsdiskussionen stundtals hamnar i bakgrunden, t.ex. i redogörelser för hur man kan betrakta och förstå kön. Ett ännu tydligare fokus på ”identitet” hade med andra ord varit önskvärt. En sista anmärkning gäller författarnas egen positionering i slutet av boken när det gäller perspektiv på identitet. Denna positionering kan å ena sidan uppfattas som överflödig, eftersom den är tämligen allmän. Dessutom kan olika forskningssammanhang och kunskapsanspråk kräva skilda identitetsdefinitioner. Å andra sidan innefattar texten i stort tendenser till positioneringar, och med tanke på detta är det till bokens fördel att föredragna synsätt görs explicita. Slutligen, formuleringen ”identitet är ett begrepp som inte är lätt att definiera” (s. 89) kan sägas vara en bra spegling av innehållet i boken *Identitet*.

Bo Nilsson, Umeå

Martin Berg & Jan Wickman: *Queer*. Liber, Malmö 2010. 128 s. ISBN 978-91-47-09053-2.

Inom etnologin och närliggande vetenskaper har inspiration från det queerteoretiska fältet hämtats sedan

1990-talet och de flesta etnologiska grundutbildningarna undervisar på temat. Man skulle kunna säga att kunskaper i queerteori, åtminstone i några av dess former, tagit plats som en viktig kompetens hos många etnologer och kulturvetare.

I boken *Queer* företar sig sociologerna Martin Berg och Jan Wickman att på ett enkelt och lättillgängligt sätt presentera och diskutera queerteori och queerforskning. Det är en bok i läsvänligt format på drygt hundra sidor uppdelade i två huvuddelar. Den första behandlar framväxten av ett queerperspektiv och i den andra får man bekanta sig med vad som benämns "Queerforskningens nya kontexter". Boken avslutas med ett drygt sex sidor långt avsnitt som kallas "Ett tjuugoårigt perspektiv", i vilket författarna sammanfattar och blickar framåt.

Bokens första del, som fått namnet "Den 'klassiska' queerteorin", gör vad rubriken säger. Författarna upprepar historieskrivningen och nämner dess centrala händelser, konflikter och kontingenser. Som läsare får man lära sig vad ett queerperspektiv övergripande innebär, man får bekanta sig med den process varigenom benämningen "queer" tas i anspråk och delvis laddas om och man får veta mer om den politiska aktivism som förevarit och som parallellt utövas. Läsaren får också en introduktion till de teoretiska inriktningar som så att säga bäddade för det queerteoretiska tänkandet. Tre intellektuella influenser nämns: poststrukturalistisk teori, feministisk teori, och lesbian and gay studies. Av dessa lyfts poststrukturalismen fram som särskilt viktig för queerteorins önskan om att inte bara studera det queera utan att också själv vara queer i bemärkelsen att vara obekvämt och med sitt perspektiv ställa saker på ända.

Bland de forskare som lyfts fram är det Judith Butler som ges mest utrymme. Begrepp som genusbegriplighet, heteronormativitet, heterosexuell matris, performativitet och subjektivitet väljs ut och förklaras. Författarna påpekar vid ett flertal tillfällen att Butlers tankar är svåra att följa. Dessvärre är också den annars tydliga framställningen i boken *Queer* just här aningen oredig samt lider av upprepningar, otydligheter och brist på fördjupning. Till de senare hör diskussionen kring poststrukturalisters (och Butlers) fokus på språkliga faktorer i stället för på sociala praktiker, liksom resonemangen kring performativitet. Att skylla på att Butler själv är oklar känns som en enkel väg ut, särskilt som hon med anledning av kritiken vid ett otal tillfällen förklarar sina ståndpunkter.

Boken har inte bara som sitt ärende att ge en förutsätt-

ningslös beskrivning av queerteori. Den problematiserar också queerteorins förhållande till sociologin. Diskussionen om detta är intressant. Ibland ter den sig märklig för läsare med vetenskaplig hemvist i mer kvalitativa och empirinära discipliner, men man får en spegling av queerteoretisk forsknings samhällsvetenskapliga och teorigenererande svagheter. Det händer att jag vid läsningen reagerar på en del värdeladdade ord. Queerperspektivets textfokus beskrivs som "överdrivet" och dess förståelse för det sociala som "underutvecklad". Även om boken knappast syftar till en heltäckande beskrivning av hur queerteori tillämpats i Sverige finns det en hel del namn, flera av dem etnologiska, som hade berikat framställningen.

I bokens andra del flyttas fokus mot samtiden och vad queerperspektiv riktats mot under 2000-talet. Författarna tematiserar olika studier, som studier om tid och rum samt queerstudier av "andra kategoriseringar än de sexuella". Det är intressant, särskilt diskussionerna av heteronormativitetens rumsliga dimensioner och diskussionen kring språkets och översättningens betydelse för hur teorins begrepp blir förstådda. I bokens början ger författarna – trots att de själva påpekar det problematiska i detta – en definition av queerteori, eller en identifikation av dess "mest centrala innehåll". De skriver:

Kärnan i queerteorin utgörs av en kritisk analys av antagandet att en viss relation mellan de tre faktorerna *kön, genus* och *sexuellt begär* är självklar, enhetlig och 'naturlig' (s. 10).

Men precis som feministisk teori inspirerat forskning som inte primärt intresserat sig för kön eller genus, har också queerteorins utveckling, grundantaganden och sätt att problematisera sina studieobjekt haft betydelse på fält som inte primärt undersökt sexualitet. Crip theory är ett exempel där man uttryckligen sagt sig vara influerad av queerteori, och där perspektiv och begrepp översatts för att problematisera föreställningar om fysisk normalitet. I en kort passus nämner Berg och Wickman åldersrelaterade normer som något som delvis studerats med hjälp av queerteorins begreppsapparat, men där den identitetspolitiska rörelsen inte (ännu) förmått ena sig bortom interna olikheter.

Överhuvudtaget finns det i *Queer* en vilja att contextualisera och sätta framväxten av de olika processer och tankar som queerteori består av i relation till sin samtid. Det visar vilken betydelse tidpunkten har för

hur ett tankegods ska förstås och komma att användas. Och det ger en större förståelse för hur detta pågår hela tiden, inte bara vid introduktionen av ett tankesätt.

På svenska finns redan åtminstone två kända presentationer av queer. 2002 publicerades Tiina Rosenbergs *Queerfeministisk agenda* och 2006 kom Fanny Ambjörnssons *Vad är queer?* Båda dessa behandlar såväl politisk aktivism som queerteori och båda refereras, liksom antologin *Queersverige* från 2005, flitigt i *Queer*. Att *Queer* ägnar så stort utrymme åt att åter etablera historieskrivningen känns både bra och lite märkligt – bra

därför att det är viktiga skeenden som beskrivs och som förtjänar att beskrivas, läsas och upprepas, och märkligt därför att så lite nytt inkluderas i beskrivningarna.

Men *Queer* gör också ett försök att diskutera queerteorins för- och nackdelar, framför allt i relation till sociologin och samhällsvetenskaperna och till sin samtid. Det är detta, dvs. bokens andra del, som utgör dess styrka. Jag föreställer mig att *Queer* kan fungera väl både som en första introduktion till fältet och som en problematisering för den som redan känner sig bekant med det.

Anna Sofia Lundgren, Umeå

NOTISER

Sune Björklöf: *Björnen. I markerna & kulturen*. Gidlunds förlag, Möklinta 2010. 414 s., ill. ISBN 978-91-7844-806-7.

Sune Björklöfs bok *Björnen* kvalificerar sig för vad man brukar kalla ett referensverk. Den är grundlig, omfattande och systematisk till sin karaktär. Den sträcker sig från nutida kulturella föreställningar om björnen till antika perspektiv. Finns det något att veta om björnen som Björklöf inte behandlar? Jag är tveksam.

Björklöf anlägger en mängd perspektiv på detta djur som uppenbarligen har en särställning i kulturen. Som undertiteln antyder omfattar boken både naturvetenskapliga kunskaper om björnen och dess plats i relation till människan, såväl nu som då.

Aristoteles, Bestiarierna, Plinius d.ä., Hildegard från Bingen, Olaus Magnus, förstås, till 1700-talets Olof Johansson Broman, den makalöse från Hudiksvall, beskriver, benämner och kastar sina blickar på björnen. Broman beskriver bl.a. den mytomspunna Enångersbjörnen eller Storfår, Nalle, Stolle som han också kallades. Denna björn som inte lät sig skrämmas utan gick in på gårdarna, in i husen och tog vad han ville ha.

Det är först vid den här tiden och med Linné som be-

skrivningarna får vetenskaplig karaktär, dvs. de präglas bl.a. av en vilja att systematisera och beskriva arten i förhållande till andra arter.

Björklöf skriver om björnens biologi men också om jakten och dess jägare. Björnen framträder både som ett till oss distanserat vilt och som en till människan påfallande nära art. Det är inte bara berättelserna om björnar som är många och vittnar om människans täta relation till djuret. Alla tama, dansande och i fångenskap levande björnar säger något om detta djurs potential som ett slags mänsklig spegel, en reflex som gestaltas i konst och litteratur men också i leksakerna, i t.ex. Steiffnallen och teddybjörnen. Den senare uppkallades efter den amerikanska presidenten Theodore Roosevelt. Varför fick nallen en sådan särställning bland 1900-talets barn? Björklöf pekar på det människolika, på det närmast docklika och samtidigt könsneutrala utseendet som leksaksbjörnen fick, samtidigt som den var mjuk.

Sune Björklöfs bok handlar ju inte bara om björnen utan också, i högsta grad, om mänskliga förhållningsätt till djur och natur. Björnen visar sig, inte helt överraskande, vara en utmärkt prisma att betrakta sådana förhållningsätt genom.

Lars-Eric Jönsson, Lund